69

FİKİR ÜRETİMİ R. de Gourmont

Batı Klasikleri

FİKİR ÜRETİMİ

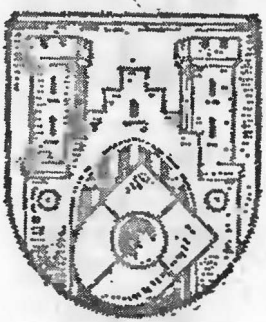
R. de Gourmont

CATVLLVS

MEB YAYINLARI

BATI KLASİKLERİ

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI YAYINLARI: 2025
BİLİM VE KÜLTÜR ESERLERİ DİZİSİ : 336
Batı Klasikleri : 69

Kitabın adı
FİKİR ÜRETİMİ
Yayın kodu
91.34.Y.0002.734
ISBN 975.11.0189.1
Baskı yılı
1991
Baskı adedi
20.000
Dizgi, baskı, cilt
MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ

Yayımlar Dairesi Başkanlığı'nın
11.8.1988 tarih ve 6669 sayılı yazıları ile
üçüncü defa 20.000 adet basılması uygun görülmüş,
birinci parti olarak 5.000 adet basılmıştır.

CATVLLVS

Batı Klasikleri

FİKİR ÜRETİMİ

Rémy de Gourmont

Çeviren
MUAMMER NECİP TANYELİ

M.E.B.

İstanbul, 1991

ÖNSÖZ[1]

Gourmont'un Hayatı:

Gourmont 1858 yılının 4 nisanında Normandiya'nın Orne eyaletinde bulunan Bazocbes-en Hoûlme'de fertleri XV ve XVI ncı yüzyılların asılzadeleriyle tabı ve hâk ustaları olan bir aileden dünyaya gelmiş, 1915 yılının 17 eylülünde Paris'te ölmüştür. Tahsilini Coetances Lisesi ve Caen Fakültesinde bitirdikten sonra, 26 yaşında Bibliothèque Nationale'e girdi. Ve buradan 1891 yılında, iki yıl önce kurulmuş olan Mercure de France'ta çıkan "Vatanseverlerin Oyuncağı" adlı yazısı üzerine azledilerek, ayrıldı. Gourmont, bu derginin kurucuları arasında bulunmakta idi. 26 yaşından itibaren yüzünü tahrip etmiş olan lüpüs'ün tesiriyle Saints-Pères sokağındaki apartmanında kapalı, münzevi bir hayat sürmeye başladı. Apartmandan ancak basına geçtikten sonra Mercure de France'a ve 1904 1914 yılları arasında çıkmış olan ve Edouard Dujardin ile René Quinton arasında cereyan eden konuşmalardan doğmuş bulunan ve genel bir kültüre malik olan kimselere bilimin terakkiyatından malûmat vermeyi, bilginleri de genel kültürün zenginleşmesine hizmet ettirmeyi gaye edinen, Revue des idées *dergisine gitmek için çıkardı. Şüphesiz ki bu, varılamayacak bir gaye olduğu kadar insanın kendisini asıl ve esastan mahrum bir vehme kaptırması demekti, filhakika sonunda gerek genel kültür sahibi kimseler, gerek bilgin-*

[1] Henri Clouard'ın *Histoire de la littérature française* adlı eserinden çevrilmiştir.

ler Rémy de Gourmont ile Lucien Corpèchot'nun bütün didinmelerine rağmen, kendi dünyalarına kapanmakta gecikmediler.

Bununla beraber Gourmont'un bir hayat romanı olmadığı sanılmasın. Yayınladığı birçok "Mektuplar" bilhassa 1914'de çıkmış olan Lettres à Amazone *hâtıra, temiz eteklilik ve gizemcilik vesaire hakkında yazılmış olup mektuplaşma tarzında birbirini takip eden küçük küçük "dissertation'lardan ibarettir. Yalnız güzelleştireyim derken, fazla itina göstermek yüzünden, manası içinden çıkılmaz bir hal almış olan bu "dissertation" lar diğerleri kadar makbul sayılmazlar. Fakat bunlar yine de şehevî ihtirasların ateşiyle tüten ve aşk ve ıstırapla yoğrulmuş bir dostluğun sıcaklığını veren samimî mektuplardır. Amazone Mrs. Clifford Barney'den başkası değildi. Gourmont acaba bu kadında Amazon'da evsafını sayıp döktüğü ideal kadını mı bulmuştur? Yani "muharip pagan bir kalp", "saadet susuzluğu", "güzelliğe karşı şiddetli ve anî bir ihtiras" mı bulmuştur? Gourmont bu kadını kendisini içgüdünün zebunu kalmayarak zevk ve hazlarını dilediği gibi seçtiğinden ve aşk işlerinde büyük bir kiyaset gösterdiğinden dolayı övüyordu.*

Eserleri:

1892 yılı ile 1912 yılı arasında birbiri arkasına çıkan şiirleri çoğu zaman işinin ehli olmayan bir papazın *icra ettireceği âyinler kadar kötü şeylerdir..* (Oraisons mauvaises 1900) *yahut da kabinesinden bir an bile olsun çıkmamış olan bir kimsenin hayat ve hakikatten mahrum* (Simone 1910, Les Divertissements, 1912) *natüralizmidir. Kendisinin en çok beğendiği sanılan mensur dramatik bir şiir olan* Théodat (1893), *bir mitik kompozisyon olan* Lilith (1892, Les Proses Moroses *(1894) ve fikirlerden vücuda getirilmiş* Les

Histoires Magiques (1894, le Pélerin du Silence 1896) *gibi birkaç masal. İşte Gourmont'un sembolizme hizmeti bu olmuş ve sembolist arkadaşlarının şahsiyetlerini* Livres des Masques (1896 - 1898) *adlı eserinde çalakalem çizmiştir, bunlar dergi ressamı Vallotton'un süsleme portrelerine bir hayli mevzu teşkil etmişlerdir.*

Romancı Gourmont iki yönsemeyi, felsefe kafasıyle şehevî mizacı, telif etmiştir. Vahşî bir hayatı anlatan Merlette (1886), *zihnî teşevvüş yüzünden eli ayağı tutularak hiç bir harekette bulunamamak bedbahtlığına uğramak hususunda Wyzewa'nın Valbert'ine tekaddüm eden* Sixtine (1890), *cinsî psikolojiye düşünmeden dalan* Un cœur virginal (1907). *Bütün bu fikir hortlaklarını, hayat hayaletlerini Gourmont'a sembolizm ilham etmiştir. Romanlarının en güzeli olan* Une Nuit au Luxsemburg'*da bile Gourmont ahlâk hocalığına kalkışarak lüzumsuz uzatmalar yapmış ve hülyalara dalıp sâfdilâne aşklar tasvir etmekten kendini kurtaramamıştır. Gourmont bu eserlerini yazdığı zamanlarda kendisini bir konunun özünü sıkıp çıkarmak sevdasına kaptırmıştı. Gourmont'un ölmeyecek tarafı kalem tecrübeciliğidir, isteseydi o, kalem tecrübesinin Anatole France'ı olabilirdi. O, bu neviden III üncü yüzyıldan XIV üncü yüzyıla kadar olan zaman arasındaki Lâtin dili ve şiirini fevkalâde bir surette canlandırmıştır.* Le Latin mystique *yeniliğiyle dikkati çekmiştir. Zira Prudence, Sidoine Apollinaire ve Saint Bernard malûm idiyseler de Adam de Saint Victor'un VII. Charles zamanında muhteşem vezinler icadettiğini bilen var mıydı? Birçok metinler henüz çevrilmiş değildi, Gourmont bunları fevkalâde bir surette çevirmiştir. Gourmont Fortunat'nın muasırı Claudien Mamert'den perestişle bahsediyor ve büyük bir zevkle de aşk dolu Fransisken şiirinden dem vuruyor, Lâtin şiirinin son inkişaf safhasına varınca da* - Dies irae'ye *ve* Stabat matar'a - *yüzyıllar boyunca o kadar merak-*

landırıcı bir tarzda değiştirilip tamamlanmış olan bu kollektif eserlerin sonu gelmez hikâyesine girişiyor. Gourmont bütün bunları yaparken sevgili Des Esseintes'[1]in izi üzerinden gitmeyi birçok defalar hayal etmemiş midir? Bu mistik şairler de, köy papazları, papazlar ve piskoposlar da, meselâ bir Théodulphe, bir Saint Ambroise, bir Marbode, kendi tarzlarında birer dekadan değil mi idiler?

Le Chemin de Voleurs *(1902) isimli diğer bir kalem tecrübesinde Gourmont cizvitleri ve onların ahlâk ve maneviyat meseleleri üzerinde kılı kırk yararcasına titiz davranan akidelerini jansenistlerle protestanlara karşı müdafaa etmekte ve onları Hıristiyan akidelerini hayatın zaruretleri ile telife gayret etmiş olduklarından dolayı tebrik etmektedir... Eserin, teferruatına nüfuz edildikçe, cizvitlerin bu arabuluculukta çok ileri gittikleri görülmektedir..*

L'Esthétique de Langue française *(1899)* övme ve *yermelerin ince bir zevkle bölüştürüldüğü bir eser olup yazarının mimozanın duygulu yaprağına benzetilmesine sebep olmuş ve Gourmont'un* edebî *(1904) sonra* felsefî *(1905 - 1909) isimlerini vereceği* Promenades' *inin ilki ve en uzunu olmuştur. Bu eserler insanı şaşırtacak tenevvüde olup içinde Leopardi ile Stendhal ile karşılaşılan ve karıncaların topografik anlayışı ile feminizm ve modanın yanyana bulundukları birtakım tetkikler derlemesidir. Diğer bir derleme* Culture des Idées *"Fikirlerin Eğitimi" (1900) ebedî paganlığı dekadans fikri ile aşkın ahlâkı arasına koymaktadır.*

Acaba Gourmont'u ilgilendirmeyen bir mesele tasavvur edilebilir mi ki? Onun hiç bir şeye omuz silktiği görülmüş müdür? Bu yetişmiyormuş gibi Gourmont bir de bay Delarue ile bay Desmaison'nın her on

---

[1] Huysman'ın *A rebours* adlı romanının kahramanı.

beş günde bir Marcure de France'*ın mevkute kısmının baş tarafında üzerinde telâşla durdukları ve bilâhare de bir cilt halinde topladıkları,* Epilogues *ve* Dialogues des Amateurs *isimli eserinde zamanının ilham ettiği meseleler üzerinde filozofça durmuş ve günlük olayların feylesofça yazarlığını yapmıştır. Rémy de Gourmont'un bir küçük ansiklopedist olduğundan şüphe edilemez.*

Gourmont'un görüşü:

Gourmont hakikatlerin peşinde koşmayı birbirinden ayırdedilmesi imkânsız olan kifayetsiz insanlara bırakıp, eline aldığı herhangi bir meseleyi kurcalamış, mahiyetini araştırmış, o mesele hakkındaki yerleşmiş olan kanaati sarsarak şüpheler yaratmış ve bu şüpheleri yaymıştır; bu bakımdan da o Pierre Bayle'in çömezidir. O, Renan'dan ancak cüzi hakikatlere inanmayı da öğrenmişti. Fakat onun hakiki üstadı muhakkak ki Epcure'dür. Gourmont Epicure'den hemen hemen hiç bir hususta ayrılmamıştır. Gourmont'un da eserine baştan başa, insan hayvanlıkla olan son rabıtalarını da kırıp kendisini su katılmamış ruh farzederek iyice şaşkınlaşır, korkusu, hâkim değil midir? Gourmont Physique de l'Amour'*u (1903) yazmış ve kendi öz malı olan romanlarından birisine "fizyolojik" demiştir. Dinsel düşünüş insanı tabiattan ayrı bir şey farzettiği halde o, insanı tabiata tekrar, suya bastırılan bir baş gibi, sokmak istemiştir. Onun aklı fikri hayatın tadını çıkararak yaşamaktır. Bütün bunlar onun felsefenin terakkisinin Epicure'e ve Dömocrite gibi düşünmeye dönmekte olduğunu yani mutlak ve evrensel bir maddeciliği, maddeden gayri mevcut bir şey olmadığını ve hayal ile gerçek dünyasının atomlardan ibaret olduğunu kabul etmekle kabul olacağı kanaatini izah ederler.*

X

Gourmont, materyalist olarak doğmuştu, yoksa herhangi bir metafizik tefekküratla maddeciliğe varmış olmadığı gibi akıl ile işin içinden çıkılacağını da sananlardan değildi. Onun yazılarında bir felsefi fikir ileri sürmesi ancak kendi zevklerinin makbul şeyleri olduğunu ispat etmek ve geliştirmek istediği saadetine imkânlar sağlamak istemesindendir. Gourmont hem idealist hem materyalist olduğunu söylemekten hiç bir vakit çekinmemiştir. Fakat onun idealistliğinin filozofların idealizm dediği şeyle hiç bir ilgisi yoktur. O, bu şahsına has idealizm sayesinde orijinalliğe varmış ve sanat yapabilmiştir. Filhakika "dünya benim tasavvurumdan ibarettir." diye düşünmek, sanatkârları bildikleri gibi oynamakta serbest bırakmak demektir, zira bu suretle her fert dilediği gibi bir dünya tasavvur etmekte serbest bırakılmıştır. Binaenaleyh Gourmont idealizmi Symbolisme ismi altında (Promenades philosophique'*in "İdealizmin kökleri" adlı makalesinde*) *göklere çıkarmıştır. Her fert kendi düşünüşünü kendi imal eder. Lâkin düşüncenin maddî bir ürün olduğu da unutulmamalıdır. "Bedenin tecellisinden başka bir şey olmayan ruh, onun bireşimi ve esasıdır da.." İşin içinden ne de kolay çıkış bu. Ne de güzel bir izah!.*

Kötümser ve şüpheci bir pagan olan Gourmont, vaftiz babası La Fontaine hakkında: "Töre'nin erkinliği, ayrılamayacak derecede birbirlerine bağlıdırlar" demek suretiyle, insanın istidatlarını geliştirip inkişafını tam manasıyle sağlayacak bir topluluk istemektedir. Totaliter rejimi kepaze edeceğinde şüphe olmayan Gourmont, milliyetçiliği de kabul etmiyordu. Onun milletle barışabilmesi ancak harbin başlaması ile kabil olabilmiştir.

Gourmont işte bu doktrinlere dayanarak düşünmüş ve yaşamıştır. Kendisini düşüncelerinin akıntısına kaptırdığı vakit onun, mahiyetleri araştırılınca her-

hangi bir asıl ve esastan mahrum bulundukları meydana çıkar: adalet, hakikat, hak gibi birtakım antitelere göre düşünmemek için elinden geleni yapığı görülür. Kaçamaklı bir gerçekçilik yapan Gourmont, ancak toprak ve ürünleri, töreler, gelenekler, sanatlar, görenekler ve anıtlar gibi inkârı imkânsız olan şeyleri tercihen ele alıyordu. Bir edebî eserde, eseri kararlamış olan prensiplerden ziyade o eseri ilham etmiş olan tabiatin nimetleri ve o memlekete has olan şeylerle ilgileniyordu. Şayet kendisine bir Avrupa edebiyatından bahsedilmiş olsaydı muhakkak ki bu fikre gülerdi. O milli bir edebiyattan başka bir edebiyat olmadığını biliyordu. İşte bundan dolayıdır ki Gourmont yazılarında duru bir dil kullanmayı bir din bilmiştir. Esthétique de la Langue française *adlı eseri de bunun en büyük delilidir.*

Gourmont'un meseleler karşısındaki iki tavrı:

Gourmont'un üzerinde en çok ısrarla durduğu, dünyanın fizik kanunları olmuştur. O, her şeyi hatta ruhu da bu kanunların bir neticesi biliyordu. "Aşkın fiziği" yazıldıktan sonra "tinin fiziği", "dehânın fiziği" niçin yazılmasın? Bu saplanışı Gourmont'u (Promenades philozophiques) isimli kalem tecrübesinde kendisinin "zekânın değişmezliği kanunu" dediği fikre götürmüş ve omurgalıların, vasatın arzettiği yeni şartlara gösterdikleri mukavemet hakkındaki biyolojist René *Quinton'un bulduğu kanuna dayanarak buna benzer daha birçoklarını bulmak istemiştir. Yalnız omurgalılar arzın soğumasına başlangıçtaki hayatlarının vasatını deniz suyunu - ilk ısı olarak bedenlerinde aşağı yukarı korumasını bildikleri içindir ki, karşı koyabilmişlerdir. René Quinton'un (L'Ean de mer, milien organique) isimli eserinde ileri sürdüğü tezden insanın tabiat kuvvetlerine karşı ayaklanmış ve hayattan bir çaba ve isyan dersi almış yüksek bir omurgalı*

olduğunu öğreniyoruz. Hayat bir mücadeledir, bir yere saplanıp kalmak ölmek demektir. Binaenaleyh geleneklere takılıp kalmamak lâzımdır. İşte yine Nietzsche'nin fikirleri ile karşı karşıyayız. Quinton bizzat Remarques'larında biyolojik deneyini harp hakkında oldukça körükleyici bir tarzda verimli kılmıştır.

Remy de Gourmont, türlerin birbiri ardınca meydana çıkışlarının tarihini onların iç ısılarına göre tâyine muktedir olacağını iddia etmek suretiyle şekildeğişimciliğe muhtaç olduğu hareket mihverini temin etmiş oluyordu. Gourmont dış şartlardaki bütün değişikliklere hayvan türlerinin karşı koyabilmelerinin ancak kendi hayat şartlarına sarılmalarıyle kabil olduğunu düşünmüş ve bütün şartları gözden geçirmiştir. Meselâ insanın ateşi icat etmesi, diğer maymunları ekvatöre doğru itip vücutlarını kürklerle kapatmaya mecbur eden soğuk devrin devamı müddetince, soğuğa dayanıp yaşayabilmesi için olmamış mıdır? Bu ise zekânın bir zaferidir. İnsanın bu icadı o kadar güzel bir şeydir ki, manivelayı icadettiği hatta hayvanları ehlileştirdiği zaman bile bu kadar güzel bir iş becermiş değildir. Gourmont, bu fikirden, bugün muvaffakiyetleri bizim gözlerimizi kamaştıran bir düşünüş tarzına yani bir değişmez mekanizm fikrine varıyor. Eğer değişmezlik olmasaydı evrim olmayacaktı. Evrimin ise terakki dediğimiz şeyle hiç bir ilgisi yoktur. Zira bir oluya duygu karıştırmamalıdır... Fakat eğer Gourmont yalnız tahkik ile yetinmiş ve (onun yerinde olsalardı başkalarının yapacakları gibi) böyle bir buluştan istifade ile gözlerimizi kamaştıran büyük neticeler çıkarmamışsa bu, onun zararına olmuştur. Fakat belki de Gourmont sadece kendini ve bizi zekânın ilerlemeleri neticesinde alıp yürümüş olan lâik doğma'lardan korumak istemiştir. Bu takdirde ise bu affedilmez bir zaaf değil midir? Biz burada Gourmont'un aldığı tavır karşısında kendimizi iki soruyu sormaktan kurtaramı-

yoruz: Gourmont ya muhayyelesi kıt bir insandı, yahut da sahte bir filozoftu.

Guormont'un diğer esaslı fikri daha heyecanlandırıcı olmakla beraber, kendi faaliyetine tam manasıyle uyduğundan daha verimli olmuştur. Bu, tenkit zihniyetinin vardığı en son merhalenin en verimli bir metodudur ve fikirlerin çözülüme tabi tutulmasından ibarettir ki Gourmont bunu daima kullanmıştır. Bu metodun tanımı şudur: "Eski fikirleri, geleneğin birbirine perçinlemiş olduğu imgeleri, derhal başka başka suretlerle birleştirmek ve kendilerinden sayısız miktarda yapışık ikizler vücuda getirmek için, parçalamak; bu suretle elde edilen yeni fikirleri, imgeleri de tekrar yeniden aynı suretle parçalamak." Gourmont daima biraz evvel parçalayıp birleştirdiğini tekrar parçalamış ve "bir hakikatin ölümü insanlar için büyük bir hayırdır" demiştir. Zira bu hakikat insanlığa göreceği hizmeti görmüş ve yıpranmış, kâfi gelmez olmuş ve baş belâsı olmuş bir kamul konudan başka bir şey değildir artık. Böyle bir metodun herhangi bir sistemin kurulmasını ne dereceye kadar imkânsız kılacağını araştırmak da aynı derecede ilgilendirici bir şey olsa gerektir. Gourmont'un bu metotla törebilimin pekâlâ "tarihî ruhbilim" ismini alabilecek olan bir bölümünün taslağını verdiği muhakkaktır. Acaba Gourmont'u nefis murakabesi, distinguo *"fark ve temyiz" gibi birtakım işaret levhalarına göre düşündüren âmli* "chemin de velours"*'a ile fazlaca meşgul olması değil midir? Verimliliğine* Épilogues*'larda sık sık şahit olduğumuz, bu, eski olduğu kadar yeni olan metodu, Gourmont'un ustalıkla meydana çıkarıp tanıttığı muhakkaktır.*

(Aşk fikri, maddî haz fikri) gibi bazı çözülümler yenilikten mahrum olmakla beraber haysiyet fikri ile askerlik fikri, katıksız erkinlik ve adalet fikirleri ile

bunlarla ilgili diğer tâli erkinlik ve imtiyaz fikirleri üstünde Gourmont'un yaptığı çözülümler iğneleyici ve faydalı olmuşlardır. Sanat fikri, çoğu zaman ahlâklılık fikri ile kadınlık fikrine bağlanmıştır. Fakat sanat fikrini bu iki fikirden çözümlemek pek az zekâya nasip olmuştur. Gourmont eğitim fikri üzerinde insanı şaşırtacak çözülümler yapmıştır. Onun kaleme aldığı en güzel bahislerden biri dil fikri üzerinde yazılmış olanıdır. Gourmont bu yazısında dil yaratanların ne gramercilerin ne de eğitkenlerin olmayıp evvelâ ana olmak sıfatıyle ilk temeli atan, sonra da sevgili olmak hasebiyle şairlere ilham veren kadının olduğunu ileri sürmüştür.

Çözülümler üzerinde duran bütün bu satırların, yahut da hemen hemen hepsinin bir gün medeniyet tarihinin sahifelerinde — az veya çok — bir yer alacaklarından asla şüphe edilemez. Bugüne intizaren şimdilik bu sahifeleri okurken içimizin ferahlandığını, ruhumuzun birçok mahkûmiyetlerin üstüne çıktığını duymaktayız; insan bunları okuduktan sonra düşünüşünün daha ziyade kesinleştiğini görmektedir. Bu sahifeler Gourmont'un bıraktığı eserlerin yarısıdır. Diğer yarısını ise onun bir münekkit sıfatıyle edebiyatımızın eski ve yakın mazisine dalıp kurduğu hülyalar ve yaptığı érudition'lar teşkil etmektedir. Gourmont'un eserlerinin, şaşmaz bir üslûpla yazıldığından, yaşıyacağından şüphe edilemez. Zira Gourmont her ne kadar biraz fazlaca ağdalı hayaller kullanmış, Épilogues'*larında lüzumundan fazla aceleci ve kuru kalmış, hatta kendisini bazen yavanlıktan kurtaramamışsa da,* promenades'*larında,* Estétique de la Langue française'*inde,* Chemin de velours'*unda büyük bir maharet göstermesini bilmiş, serazat, şahlanmış bir üslûpla yazılmış, bıçakla kesilmiş gibi cümleler kullanarak, mevzularının her birini başka bir zaviyeden ele almayı bilmiş ve gayet açık bir ifade kullanabilmiştir.*

Netice:

Gourmont'un, ehemmiyetli bir yekûn teşkil etmeyen eserleri aynı zamanda bazı yerlerinden bozulmaya da başlamıştır. Bilgiciliği lüzumsuz teferruat yüzünden bazen içinden çıkılmaz bir hal alır. Gourmont'un da kendisine has birtakım peşin-yargıları vardır ve o da kendisini hissine tabi olarak tarafçılık etmekten kurtaramamıştır: bu yüzden de tanıta lüzum görmeden olumlamalarda bulunmaktan kendini kurtaramamıştır. Onun başlıca ve en büyük kusuru yazılarında ciddî bir düşünüşün gerektirdiği ilkelere dayandığı nispette yaratılışının kaprislerini, zevklerini kanıksatmak ve keyfinin hükümlerine ram olmak olmuştur. Onun vatansevmezliği ve demokrasi aleyhtarlığı Nietzsche tarzında olmaktan ziyade Beaudlaire, hatta hemen hemen Wilde tarzındadır. Yani Gourmont, netice itibariyle, sanatkârın cemiyeti ta kökünden sarsan anarşisine taraftar olmuş ve aydınların istediklerini yapıp hiç bir ahlâki kayıt dinlemeden yaşamaları lâzımgeldiğini ileri sürmüştür. Bununla beraber o, demokratlıktan iğrenişini olduğu kadar romantikliğe güvenmeyişini (geleneğimizin kabul ettiği yetkin romantikliği reddetmemekle beraber) ve Hıristiyanlığa karşı duyduğu müthiş kinini doktrin haline sokmuştur. Lâkin Gourmont bu meselelerde hemen hemen hiç bir orijinallik göstermemiş ve France'ı, Maurras'ı ve Rebell'i tekrarlamaktan başka bir şey yapmamıştır. Gourmont'un şahsiliği, bu zıt düşünceleri, Hıristiyanlığa karşı büyük bir nefretle açtığı bayrak altında taassup denilebilecek bir titizlikle toplamasındadır.

Ona su katılmamış lâik demek muhakkak ki pek isabetli bir şeydir. Zira Gourmont'un her rastladığına tarikat diyecek kadar gözü kararmıştır. O, Hıristiyanlığı ta İnsan Hakları efsanelerinde bile kovalamaktan bir an geri kalmamıştır. Adalet mi? O, Hıristiyanlığın getirdiği bir fikirdir, bunu atıp yerine hakkaniyet fik-

rini koymalıdır. Eşitliğe gelince, o, sosyalist cennetindeki saadettir. Gerek bizzat Allah, gerek ahlâk fikri, ister ilâhî bir emir yahut da vicdandan çıkan bir emir olsun, Filistin'den gelmişlerdir. (Eğer Gourmont Renan'ın bu meseleler üzerindeki düzeltmelerini göz önünde tutsaydı iyi ederdi.) Gourmont bu, (hastalık) dediği şeyler hakkında sanki bir Hugues Rebell'ın fikirlerinin müdafii imişçesine düşünmekle beraber bu müdafaa ettiği fikirleri Victor Brochard'ın La Révue Philosophique'in *1 ocak 1901 tarihli nüshasında çıkmış olan "eski ahlâk ile yeni ahlâk" isimli bir makalesinden alıyor ve bundan da göğsü kabarıyordu. Ahlâkî kanun, düşünüş ve hareketlerimizi kılı kırk yararcasına didikleyen vicdan, sonsuzluk duygusu, insanlığın durmadan terakki edeceğine dair beslenen inan ve buna benzer daha birçok, akıl ve mantığın kabul edemeyeceği, deli saçmalarını kökünden kazımak lâzımdır fikrindeydi o. Gerçi Gourmont Fransa için katolikliği kabul etmiştir, fakat onun bu dini Fransa için hoş görmesi, tıpkı Maurras gibi, bu dinde bizim Romalılaştırılmış olan vatanımızda paganların âdetlerinin, Yunan-Lâtin bâtıl itikatlarının hâlâ yaşayıp gitmekte olduğu kanaatini beslediği içindir. Lâkin Gourmont Syllabus'[1]ün aforozlarını kabul etmek şöyle dursun, bu sefer Maurras'ın aksine olarak, bilâkis Syllabus'ün aforoz ettiği şeyleri tasvib ve methediyordu. Gourmont'u Diderot, Voltaire ve bir de Bayle daima nüfuzları altında tutmuşlardır. Gourmont onların fikirlerinin mirasçısıdır, fakat bu mirasa esaslı bir şey ilâve etmemiş, bilâkis epey israf etmiştir.*

Gourmont'un nihayetsiz derecede çeşitli konularla ilgilendiği ne kadar anlatılsa yine de azdır. Zira Lâtince ile yazılmış mistik eserlere bayılmış olan Gour-

---

[1] Pie IX. tarafından 1864 yılında neşredilmiş ve filozofik, politik, ahlâkî, doktrinal belli başlı hataları aforoz eden 80 maddelik bir aforozname.

mont, Saint François d'Assise'in de hayranıdır. Bu Epicure'cü her şeye rağmen istiklâlini muhafaza etmesini bilmiş ve Lettres d'un Satyre'i *(1913) yazmış* olan bu erkek ruhlu adam kadınları anlamakta da büyük bir maharet göstermiştir. Gourmont'un eserinde birbirini nakzeden birçok olumlamalara rastlamak daima kabildir. Eğer Gourmont'u, gevşemek nedir bilmemekle beraber tebessümler saçmaktan da bir an geri kalmayan, sert bir hedonizm, geleneksel medeniyetin üstüne titretmiş olsaydı, o muhakkak ki fikirler dünyasının serazat bir aristokratı kesilirdi. Bundan maada o, symbolisme'in şerh edicisi ve bir münekkit olmak *sıfatıyle de sesini yıllarca* Mércure *mecmuasında dinletmiştir.*

Onun bu kadar çeşitli sahalarda kalem oynatmasına bir de kusurlarını ilâve edersek niçin çömezler yetiştirmeden geçip gittiğini anlamış oluruz.

ÜSLÛP YAHUT YAZIYA DAİR

> Et ideo confiteatur corum stultitia, qui arte, scientique immunes, de solo ingenio confidentes, ad summa summe conenda prorumpunt; a tanto prosuntu ositate desistant, et si auseres naturali desidia sunt, volint astripetam aquilam imitari.
>
> *Dante Alighieri, De vulgari, eloquio, II, 4.*

"Yazı" nın kıymetini düşürmek değersiz yazarların durup durup başvurdukları bir tedbirdir, bunu iyi bir tedbir sanırlar. Bu ise onların aşağı bir yazar olduklarını gösterir ve bundan duydukları kederi açıklar. Tatlı bakışlı bir kadından, erkekliği olmayan bir kimsenin vazgeçmesi herhalde üzüntüsüz olmaz, *zanaatından hiç bir şey anlamadığını yahut da kabiliyetli olmadan yapılması bir şarlatanlık olan bir zanaatta kabiliyeti olmadığını itiraf eden bir kimse halkı acı duymadan küçümseyemez*. Bununla beraber bu zavallılardan bazıları bu yoksullukları ile övünerek, fikirlerinin elbiseye muhtaç olmayacak kadar güzel olduğunu, ve en yeni, en zengin mecazların fikir hiçliği üzerine atılmış birer övünme tülünden başka bir şey olmadığını ve zaten, eninde sonunda, en mühim noktanın şekil olmayıp mana, söz olmayıp öz, kelime olmayıp fikir olduğunu söy-

lüyorlar. Böylece uzun uzun konuşabilirler. Zira onlar zararsız olmakla beraber bir sürü basmakalıp söz sarfetmesini biliyorlar. Birincilere acımak, ikincilere de aldırış etmemek ve kendilerine hiç bir cevap vermemek gerektir, yahut da onlara: İki türlü edebiyat olduğu, kendilerinin ikincisine dahil oldukları söylenmelidir.

İki türlü edebiyat: Şimdilik ve ne olur olmaz diye böyle diyoruz, ta ki güruh, içerisine giremeyeceği bahçenin manzarasını dışardan seyredip avunarak, bizi unutsun. Eğer iki türlü edebiyat ve iki çeşit ülkü olmasaydı hemen derhal bütün Fransız yazarlarını boğazlamak icabederdi, bu ise çok iğrenç bir şey olacaktı ve böyle bir işe karıştığımdan da yüzüm kızaracaktı. Öyle ise bırakalım, hudut çizilmiştir. İki çeşit yazar vardır: Yazan yazarlar, yazmayan yazarlar. Tıpkı sesi olmayan şarkıcılar, sesi olan şarkıcılar olduğu gibi.

Üslûba aldırmamak 1789'un zaferlerinden biri olsa gerektir. Demokrasi devrinden evvel yazmayan yazarlardan yalnız alay etmek için konuşulurdu. Pisistratos'tan XVI ncı Louis'ye kadar medenî dünya şu nokta üzerinde birleşmiştir: Bir yazar yazmasını bilmek zorundadır. Yunanlılar böyle düşünüyorlardı, Romalılar güzel üslûba o kadar tutkundular ki çok güzel yazalım derken berbat yazmaya başladılar. Saint-Ambroise belâgata Kutsal Ruh'un vergilerinden biri, Vox donus Spiritus, sayacak kadar önem veriyordu. Saint Hilaire de poitiers ise Traité des psaumes adlı eserinin on üçüncü bölüsünde, fena üslûbun bir günah olduğunu söylemekten çekinmiyor. Demek ki şekilsiz edebiyata gösterdiğimiz müsamaha bize Lâtin Hıristiyanlıktan gelemezdi, fakat dış güzelliğine olan her taarruzdan muhakkak surette Hıristiyanlık sorumlu tutulduğundan, kötü üs-

Üslûp zevki Fransa'yı on sekizinci asırda lekeleyen Protestanlığın soktuğu şeylerden biri olarak farz olunabilir: Üslûbu küçümsemek ve töre riyakârlığı Anglikan kilisesinin kusurlarıdır. Bununla beraber eğer on sekizinci asır fena yazıyorsa, bu farkında olmadandır. Voltaire'in iyi yazdığına bilhassa nazımda iyi yazdığına inanıyor. Ducis'ye ancak barbar modeller seçtiği için serzenişte bulunuyor. Bu asrın bir ideali vardır, felsefe yapmanın kaba-saba yazmayı mazur göstereceğini kabul etmiyor. İsaac Newton'un "traité" leri hatta bahçıvanlık öğütleri, hatta yemek kitapcıkları bile nazımla yazılıyor. Bu, sanatla güzel dil istemeyen yerlerde sanat yapmak ve güzel dil kullanmak ihtiyacı bu yüzyılın bütün beylik konuları yükselten fakat bütün diğer konuları küçülen üslûbu benimsemeye sevketti. On sekizinci yüzyıl bütün iyi niyetlerine rağmen sonunda dünyanın sanat zevkinden en nasipsiz bir milleti gibi yazar oldu. İngiltere ile Fransa bu esnalarda "Génie du Christianisme[1]" eseri ile kendisini parlak bir surette tanıtacak olan Chateaubriand'ın ortaya çıkacağı âna kadar sürecek bir edebî anlaşmayı imzalamışlardır. Yüzyılı açan bu kitap çıkınca artık

[1] Bu kitap sofuca basılarında anlaşılmaz olmuş ve bozulmuştur. İçinde René ile istatistik cetvelleri ve Atala ile Yunan ressamlarının kataloğu bulunan bu içinden çıkılmaz ve garip ansiklopedinin birinci cildinden sonraki hali kadar sofulukla telif edilmez ve ahlâka mugayir bir kitap olamaz. Bu eser medeniyetin evrensel bir tarihi ile içtimaî bünyesinin yeniden teşkili hakkında bir plandan ibarettir. Ve ismi de tam olarak şudur: "Jénie du Christianisme yahut Hıristiyan dininin güzelliği" yazan François Auguste Chateaubriand, Paris matbaası Mignaret sokağı F. S. G. No. 28 An 10, 1802 - 5 vol. in - 8.

kabiliyetli olmanın bir tek yolu tanılacaktır ki o da, harp tarzında değil, fakat hiç bir zaman atılamamış ve insan zekâsında güzellik duygusunun ilk doğuşu kadar eski bir geleneğin örneklerine göre yazmasını bilmektir. Fakat on sekizinci asrın üslûbu demokratça bir medeniyetin tabiî temayüllerine fevkalâde uyuyordu. Ne Chateaubriand, ne Victor Hugo, bir kere sürü üzerinden geçince toz topraktan ibaret kalacak olan taze otlu yeşil bir otlağa doğru sürüyü koşturan hayat kanunlarını bozamadılar. Aradan çok geçmeden de, halkın çiğneyip tahrip edeceği bir manzarayı işlemeye kalkışmak faydasız görüldü. Ve yeşilliksiz, gölgesiz, ve çeşmesiz yollar gibi bir üslûpsuz edebiyat türedi.

II

Yazmak zanaatı bir zanaattır. Bu kelime sözlükteki yerine kunduracılıkla doğramacılık zanaatları arasına konulsa insan bir başka faaliyet tezahürlerinden ayrı olarak bir yerde yapayalnız konulmasından daha memnun olurdu. Tek başına bırakıldığı takdirde, yazı zanaatı, kendisine şeref vermek bahanesiyle inkâr edilebilir, canlı her şeyden uzak tutulmak suretiyle de ölümüne sebep olunabilir. Halbuki büyük galerideki sembolik yerlerden kendisine ayrılmış olan yere geçip oturduğu takdirde insana çıraklık ve âlet fikirlerini hatırlatır ve birden içinde doğuveren şeylerden uzaklaştırır. Bu yazı sanatı sert ve cesaret kırıcıdır.

Yazı zanaatı bir zanaattır, ama üslûp bir ilim işi değildir. Üslûp insanın aynıyle kendisidir, sözü ile Hello'nun diğer: Üslûp bozulmaz, formülü aynı şeyi söylemektedirler. Üslûp gözlerin rengi veya sesin tonu kadar şahsîdir. Yazmak zanaatı öğretilebilirse de üslûp sahibi olmak öğre-

tilemez. İnsan saçlarını boyadığı gibi üslûbunu da boyayabilir, fakat şu şartla ki bu işe her sabah yeniden başlamak lâzımdır ve dalgınlığa asla gelmez. Üslûp sahibi olmak o kadar az öğretilebilir bir şeydir ki hayat bu öğretileni ekseriya unutturur. Hayatî kuvvet azaldığı nispette iyi yazmak elden gider. Temrin diğer vergileri iyileştirdiği halde yazıyı bazen bozar. Yazmak resim veya heykel yapmaktan bambaşka bir şeydir. Yazmak veya konuşmak zorunlu olarak bütün insanlarda müşterek olan bir yetiyi, en eski ve şuursuz bir yetiyi kullanmaktır. Onun, zekânın bütün anatomisi yapılmadan çözümlenmesine imkân yoktur. İşte bütün yazı sanatı traité'lerinin on veya on bin sahifelik oldukları halde değersiz taslaklardan ibaret olmaları bundandır. Soru o kadar karmaşıktır ki neresinden tutulacağı kestirilemez, o kadar iğneli ve öyle böğürtlenli, dikenli bir fundalıktır ki içine atılmaktansa kenarından dolaşılır ve akıllıca olanı da budur.

Yazmak, Flaubert ve Goncourt'un anladığı manada var olmak, kendini yenilemek demektir. Üslûp sahibi olmak demek, umumî bir dil yanında biricik ve taklidi imkânsız olmakla beraber hem herkesin hem de bir tek kişinin anlayacağı özel bir lehçe ile konuşmaktır. Üslûp kendini tanıtır. Onun mekanizmasını incelemek o kadar lüzumsuzdur ki beyhude olmakla kalmaz tehlikeli de olur. Kokulu kâğıttan yapılmış bir gül hakikî bir güle ne kadar benzerse, bir üslûbun takdirinden elde edilen şeylerden yeni baştan vücude getirilen şey de hakikî üslûba o kadar benzer.

"Yazılmış" bir eserin esas önemi ne olursa olsun üslûpla eser payesine çıkarılması önemini bir kat daha arttırır. Buffon iyi yazılmış bir eserin bütün güzelliklerinin, "üslû-

bu yapan bütün münasebetlerin, insan zekâsı için konunun özü kadar önemli ve belki daha kıymetli birer hakikat olduğu" fikrinde idi. Herkesin dudak bükmesine ve sınısına rağmen, geçmiş zamanın kitaplarının bugün hâlâ kıymetlerini muhafaza etmeleri de üslûpları sayesindedir. Eğer bunun aksi mümkün olsaydı "L'antiquité devoilée'yi yazan Boulanger gibi Buffon'un çağdaşı bir adam bugün unutulmuş bulunmayacaktı. Zira onun zayıf tarafı sadece yazış tarzı idi. Bir diğerinin, bir Diderot gibisinin, ancak geçici şöhret saatleri tatıp hemen kendisinden bahsedilmez olmasına ve unutulmasına hemen daima üslûpsuz yazmasından başka sebep bulunabilir mi?

Üslûbun bu itiraz kabul etmez üstünlüğü, edebiyatta konular icat etmenin büyük bir önemi olmadığını gösterir. Güzel bir roman yahut tutunabilecek bir dram yazmak için ya pek alelâde bir konu seçmek, yahut da muvaffak olabilmek için bir deha sahibi olmayı gerektiren yepyeni bir konuyu" meselâ Romeo ile Juliette yahut Don Quihotte'u düşünmek lâzımdır. Shakespeare, trajedilerinin çoğunu beylik konuların planı üzerine bir sıra mecazlar işlemekle meydana getirmiştir. Shakespeare ancak mısralarını ve cümlelerini yaratmıştır. Yaratılan mecazlar yeni olduğundan bu yenilik dramın şahıslarına ister istemez hayat vermiştir. Eğer Hamlet, içindeki fikirler Chiristophe Marlowe tarafından aynen manzum hale konmuş olsaydı elde edilecek netice enteresan bir taslak sayılacak ve ne dediği anlaşılmaz, beceriksizce yazılmış bir trajedi olacaktı. Guy de Maupessant, konularının çoğunu yaratmış olduğu halde, konularının hiçbirini icat etmemiş olan Boccacio kadar büyük bir hikâyeci değildir. Zaten konulara sonsuz şekiller vermek kabil olduğu halde, yenilerinin yaratılması tahdit edilmiş-

tir. Fakat her yüzyılın kendine göre sevdiği konuları vardır. Bay Aicard, eğer dehası olsaydı, Othello'yu çevirmeyecek fakat usta Racine'in Euripides'in trajedilerini yeniden yarattığı gibi o da yeniden kaleme alacaktı. Eğer insan, üslûbu kendi kendini değiştirmek için kullanmış olmasaydı, edebiyat tarihlerinin ilk yüzyılları içinde her şey söylenip tüketilmiş olacaktı. Dramatik veya romanesk otuz altı türlü hal ve münasebet olmasını şüphesiz ki tercih ederim, fakat daha genel bir kuram nihayet bunu dörde indirmeye mecbur kalacaktır. İnsan merkez sayılırsa onun, kendisiyle, diğer insanlarla, diğer cinsle, sonsuzluk yani Tanrı yahut tabiatla münasebetleri olacaktır. Edebî bir eser de zorunlu olarak bu dört münasebetten birine girecektir. Fakat dünya yüzünde bir tek konu olsaydı, bu da Daphnis ile Chloé olsaydı, gene yeterdi.

Yazmasını bilmeyen yazarların ileri sürdükleri mazeretlerden birisi de nevilerin çeşitliliğidir. Onlar nevilerden bazılarına üslûbun, bazılarına hiç bir şeyin gitmediğini zannederler ve bir poem yazar gibi bir roman yazılmaz derler. Elbette bu böyledir, lâkin üslûbun bulunmayışı eda yokluğunun da sebebidir. Ve bir kitap yazıdan mahrum kalınca da her şeyini kaybetmiş demektir, göze görünmez olur, yahut da, söylendiği gibi, dikkati çekmez. Böyle olması da iyidir. İşin hakikati araştırılırsa bir tek neviden, poemden başka nevi yoktur ve bir tek deyiş tarzından yani nazımdan başka şey de yoktur. Zira güzel bir nesrin de sadece bir nesirden ibaret olduğundan şüphe ettirecek bir ritmi olmalıdır Buffon poemlerden başka bir şey yazmadığı gibi, Bossuet, Chateaubriand ve Flaubert de aynı şeyi yapmışlardır. Eğer "Les Epoques de la Nature" hem bilginleri, hem filozofları heyecanlandırmışsa, bu keyfiyet onun muhteşem

bir poem olmasına engel olmamıştır. Bay Brunetière nevilerinin evriminden büyük bir ustalıkla dem vurdu. Ve gösterdi ki Bossuet'nin nesri daha sonraları Victor Hugo'nun içinde odunculuk ettiği büyük lirik ormanda açtığı yerlerdir. Lâkin neviler olmadığını ileri süren yahut bir tek nevi olduğunu kabul eden fikre taraftarım. Hem bu kanaat da zaten felsefe ile ilmin son neticelerine uygundur. Evrim fikri az zamanda baka, daimilik fikirlerinin önünde silinip gidecektir.

Acaba yazmak öğretilebilir mi? Burada mevzuubahis olan üslûptur. Bu, bay Zola çalışmakla Chateiubriand olabilir miydi, yahut bay Quesnay de Beaurepaire dikkat ve gayret ederek Rabelais olabilir miydi, diye sormakla aynı şeydir. Bu, akçam levhası üzerinde kıymetli mermerleri taklide çalışan kimse kendisine iyi yol gösterilmiş olsaydı acaba fakir balıkçı tablosunu vücuda getiremez miydi, yahut da Paris evlerinin iç sıkıcı cephelerini Korent üslûbuna göre yapan sıvacıya yirmi dersten sonra "cehennemin kapısı" yahut da Philippe Pot'nun mezarını yarattırmak kabil olmaz mı diye sormakla birdir.

Acaba yazmak öğretilemez mi? Burada üzerinde durulan bir zanaatın unsurlarıdır. Akademilerde ressamlara öğretilen cinsten şeylerdir. Bu ise öğretilebilir, renksiz basma resimler gibi doğru ama dümdüz yazmak öğretilebilir. Edep ve hayaya uygun bir tarzda yazmak öğretilebilir. Düpedüz kötü yazmak ama gene de edebî meziyetiyle mükâfat kazandırtacak şekilde yazmak öğretilebilir. Çok iyi bir şekilde yazmak öğretilebilir ve bu da kötü yazmanın bir başka türlüsüdür. Böyle çok mükemmel yazılmış kitaplar ne kadar iç sıkıcıdırlar, başka değerleri de yoktur.

III

Bay Albalat: *Yirmi Derste Öğretilen Yazı Sanatı* isimli bir manuel yayınlamış. Bu manuel daha eski zamanlarda yayınlanmış olsaydı şüphesiz ki edebiyat profesörü bay Dumouchel'in kitaplığında olur, o da bunu dostları Bouvard ile Pécuchet'ye tavsiye ederdi. "O zaman üslûp denilen şeyin hakikaten ne olduğunu araştırdılar. Dumouchel'in tavsiye ettiği müellifler sayesinde bütün edebî nevilerin sırrına erdiler." Bununla beraber bu iki Allahlık bay Albalat'nın fikirlerini biraz fazla ince buldular. Telémaque'in kötü yazıldığını, Merimée'nin de özlü bir hale konduğu takdirde daha mükemmel olacağını öğrenerek şaşırıp kaldılar. Bay Albat'yı bir tarafa atarak kendi başlarına Angoulême dükünün serüvenlerini okumaya koyuldular.

Onların bu direnişleri beni hayrete düşürmüş değildir; belki de onlar bilinçsizin ilkelerle, vasıflandırma sanatı ve derece derece yükselinen üç basamaklı hüner ile alay etmiş olduğunu belli belirsiz bir surette sezmişlerdir. Zekâ çalışmasının ve hususiyle yazı işinin büyük bir kısmının bilincin yetkisi altına girmediğini eğer bay Albalat bilmiş olsaydı daha az tedbirsiz davranacak ve bir yazarın niteliklerini - bir nitelik yani bir varoluş, bir duyuş tarzı sanki dıştan gelen bir şeymiş de bir renk veya koku imişçesine katılabilir, yapıştırılabilirmiş gibi doğuştan ve kazanılabilir nitelikler diye iki kısma ayırmaya kalkmayacaktı. İnsan ne olmak için doğdu ise onu olur ve bunu istemeden hatta bütün aykırı iradelere rağmen olur. En yorulmak bilmez sabır, kör bir imgelemi, görme kabiliyeti olan imgelem haline koyamaz. Gördüğü manzarayı yazı ile anlatan bir kimsenin eseri fena bile olsa bu haliyle de bir şey göremeyen

veya büsbütün başka surette gören bir düzeltıcinin düzeltmelerinden sonra alacağı halden daha güzeldir. "Lâkin kuvvetli çizgiyi ancak usta çekebilir." Bu söz Pécuchet'yi çileden çıkardı. Sanatkârca yazılarda üstadın çizgisine, hatta sadece canlandırmak için bile olsa, pek tabiî olarak güvenmemek lâzımgelir. Bu usta çizgisi sadece değer verilecek teferruatı belirtir, aceminin beceriksizce ama samimî olarak, kalp gözüyle gördüğü çizgi üzerinde durmaz. Hemen daima bilinçsiz olan bu görmeyi bay Albalat mücerretleştiriyor ve üslûbu: "Kelimelerin değerlerini ve aralarındaki münasebetleri görmek sanatı" diye tanımlıyor. Ve ona göre, hüner, kelimeleri yavan bir şekilde kullanmak olmayıp, onların birleşmesinden meydana gelecek olan duyumları, imgeleri, nüansları meydana çıkarmayacaktır.

İşte, burada düpedüz kelimecilik ve işaretlerin ideal dünyası ile karşı karşıyayız. Asıl iş, işaretleri işlemek ve onları duyumlar dünyasını temsil ettikleri sanısını uyandıran hayallere göre dizmek lâzımdır. Mesele, böyle tersinden bakıldığı takdirde, içinden çıkılmaz bir hal alır. Şu veya bu tarzda kaynaştırılmış kelimelerin, zira bu dünya olağan dünyasıdır, bir hayatı, hatta bilinen bir hayatı gözümüzün önüne getirebilirse de çok zaman yapılan terkip ruhsuz kalacak, o zaman bu kelimeler ormanı taş kesilecektir. Üslûbun tenkidi, evvelâ içten görmenin bir tenkidi ve imgelerin oluşumu hakkında bir kalem denemesi ile bağlamalıdır. Bay Albalat'nın kitabında imgeler için iki uzun bölüm ayrılmış, fakat ta sonunda, bu suretle dilin mekanizması tersinden ispat edilmiş oluyor, zira ilk önce imge gelir, sonra da soyutlama. Üslûbun takibettiği tabiî yolların doğru bir çözümlemesini verebilmek ise, salt bir fikre ne

gerçek, ne de mecazî bir şeyi karşılayamayacak kadar salt bir fikre varacak olan duyumdan başlamakla mümkün olur.

Eğer bir yazı sanatı mümkün olsaydı bu, duymak sanatının, görmek sanatının, işitmek sanatının bütün duyulardan, ister gerçekten ister imgelem suretiyle, istifadelenmek sanatının ta kendisi olacaktı. Üslûp hakkındaki bir kuramın yeni, güç pratiği ise içinde bu birbirinden ayrı duyumlar dünyasıyle kelimeler dünyasının birbirine nasıl kaynaştıkları gösterilmeye çalışılan kuramın pratiğinden ibaret olacaktır. Bu ise, bu iki dünya birbirinden sonsuz olarak uzak, yani paralel olduklarından, çözülmesi çok güç bir sırdır. Belki de telsiz telgraf gibi bir şeydir bu. İki kadrandaki ibrelerin birbirlerini karşılıklı olarak tesirleri altında tuttukları meydana çıkacak ve daha ilerisi meçhul kalacaktır. Fakat bu karşılıklı uyarlık gerçekte, mekanik bir mukayesede olduğu gibi açıktır ve aynı derecede mükemmel olmaktan çok uzaktır: Sözün kısası, kelimeler ile duyumlar pek az ve pek gayri kâfi bir surette birbirini karşılarlar. Düşüncelerimizi söylemek için ihtimal ki susmaktan başka emin bir çaremiz yoktur. Hayatta nice hadiselerle karşılaşırız ki bunları gözlerimiz, ellerimizle kapalı ağzımız bütün sözlerden daha güzel anlatabiliriz[1].

IV

Bay Albalat'nın çözümlemesi, bilimsel olmadığından kötüdür, bununla beraber bu çözümlemeden o, orijinal bir yazar yetiştirmeye elverişli olmamakla beraber — ki bunun

[1] Yakında "Kelimeler Dünyası" isimli bir etüdde kelimelerin hakikaten bir manası olup olmadığını yani değişmez bir değerleri bulunup bulunmadığını izaha çalışacağız.

kendisi de pekâlâ farkındadır — düşük seviyesini değil fakat kullanımın ister istemez ilgimizi üzerine çektiği sözlerin ve yazıların dağınıklığını giderebilecek pratik bir metot çıkarmıştır. Bu ise öyle önemli bir şey değildir. Bazı bölümleri kaynak olmak ve açıklamalara yaramak bakımından değerlerini muhafaza etse de bu manuel düşündüğümüzden daha ziyade işe yaramaz bir eser olacaktır. Teferruat mükemmeldir. İşte meselâ fikrin şekle bağlı olduğunu ve şekli değiştirmek fikri başkalaştırmak olduğunu gösteren salhifelerden bir örnek: "İşte mükemmel ilkeler, gerçi fikir duyumun tortusu olarak kelimelerden, bilhassa seçilmiş kelimelerden, müstakil bir şekilde varolabilir, ama kelimelerden sıyrılıp çırılçıplak serseri bir halde dolaşan fikirlerin hiç bir kıymeti yoktur. Belki de bunlar orta malıdırlar, belki de bütün fikirler herkeste müşterektir. Fakat kendisini hayata çağıracak kimseyi bekleyerek dolaşıp duran bu fikir, kendisini karanlıktan çekip kurtaracak kelimelere göre başka başka şekiller alacaktır. Bossuet'nin fikirlerini erguvan elbiselerinden soyunuz, ne değerleri kalır? Bunlar imtihandan geçecek olan herhangi bir papaz çömezinin söyleyebileceği şeylerdir. Eğer bu Sermon'ları (Mevize), Oraison'ları (ünlü kimselere dualar) okuyan böyle bir papaz çömezi olsaydı, kendinden geçen kimseler, bu sayısız budalalıkların önünde hakarete uğramış gibi irkileceklerdi. Eğer Michelet'nin zevkle dinlediğimiz lirik paradoksları ile rastgele bir seneto üyesinin verdiği demeçlerde, yahut dalkavuk basının gönüle kasvet veren açıklamalarında karşılaşmış olsa idik bizde bırakacağı tesir tıpkı bunun gibi bir şey olurdu. İşte bundan dolayıdır ki Lâtin şairlerinden ve en büyükleri olan Virgilius'ten yapılan tercümeler bir öğretmen okulu talebelerinin iç karartıcı yeknesaklığı içinde birbirine benzi-

yorlar. Eğer Virgilius bay Pessonneaux, yahut bay Benoist'-nin üslûbunu taklit ederek yazmış olsa idi o, bir Benoit, bir Pessonneaux olacaktı, rahipler de parşömenlerini onların şiirleri yerine, emin ve hüküm sürecek olan rastgele manasız bir kira mukavelesi yazmak için kazıyacaklardı. Bay Albalat, bay Zola'nın söylediği (şekil değişen ve en çabuk değerini kaybeden bir şeydir) ve (canlı yaratıklar yaratmaktır ki ölmezlik kazanılır), sözleri baltalamaktan zevk alıyor. Bu son cümle istenildiği manaya çekilsin nihayet şunu ifade edecektir: Sanatta hayat denilen şey şekilden müstakildir. Belki bu, o kadar açık değildir. Belki de bunun hiç bir manası yoktur. Hippolyte dahi Trezéne'nin kapıları önünde "şekilsiz ve renksizdi, yalnız şu kadar var ki, ölmüştü o. Bu nazariyede kabul edilse edilse nihayet: Aslında güzel ve orijinal bir şekli olan bir eser eğer yazıldığı yüzyıldan ve bir de üstelik yazıldığı dil öldükten sonra da ayakta durabildiyse bu, ancak insanların taklidi ve eğitmenlerin gelenek halini almış telkini ile olmuştur, denilebilir." İlias, eğer şimdi Herculanums'un altından meydana çıkarılmış olsa idi üzerimizde ancak arkrolojik bir tesir yapabilecekti. Bizi ancak Chanson de Roland kadar ilgilendirecekti. Lâkin eğer iki poem karşılaştırılsa idi, şimdiye kadar yapılabildiğinden daha mükemmel bir şekilde, onların birbirinden büsbütün başka medeniyetlere ait oldukları, zira birisinin tamamıyle (biraz sert) imgelerle yazıldığı halde diğerinde ise imgelerin parmakla gösterilecek kadar az olduğu görülecekti. Zaten bir eserin değeri ile ömrü arasında zorunlu bir münasebet yoktur, lâkin yazamından sonra da okundu mu idi "çözümlemeci yazarların ve programlara göre hazırlanmış seçmelerin" eserin "taklit edilmez" yetkinliğini ispat etmeyi ve konferanslık zaman-

da mumyayı bağlarından çözüp canlandırmayı da pekâlâ becerirler. Ün fikrini güzellik fikri ile karıştırmamalıdır. Birincisi modaların ve zevklerin evrimlerinden tamamıyle müstakildir. İkincisi, insanların duyumları derecesinde, mutlaktır. Birisi töreye diğeri ise yasaya bağlıdır. Şekil geçicidir, bu bir hakikattir, lâkin özünü teşkil ettiği maddeden sonra şeklin nasıl olup da değerini muhafaza edebileceğini kestirmek hakikaten mümkün değildir. Eğer bir üslûbun güzelliği kaybolur yahut zamanın tozları ile örtülürse bu, dilin molekül yığınlarını yani kelimeleri ve bizzat moleküllerini değiştirdiğinden ve bu ruhî çalışmanın çatlaklar, sarsıntılar olmadan yapılamamasından ileri gelir. Eğer Agelico'nun freskleri "geçip gitti ise" bu, onların zamanla güzelliklerini kaybetmesinden ileri gelmemiş, fakat rutubetin tesiri ile yağlı boyanın çimentonun kabarmasından, bozulmasından olmuştur. Diller de çimenot gibi kabarıp pul pul olurlar, yahut daha doğrusu durmadan kabuklarını değiştirmek suretiyle yaşayabilen, ilk gelen baharda üzerlerine kazılmış olan âşıkların adlarını kendiliklerinden yosunlar üzerine düşüren çınarlar gibidir.

Lâkin geleceğin ne ehemmiyeti vardır ki? Demiurgos'lar olup da yaratmak elimizden gelseydi kararladığımız gibi kalmayacak olan insanların takdirinin ne kıymeti olabilirdi ki? Bir insan öldükten sonra hatırasına gösterilen saygı da ne oluyor? An bu an, dem bu dem, diyerek yaşamanın, yaşadığımız andan, hatta kötü de olsa, istifadeyi bilmenin ve bir aklî yetersizliğin neticesi olan bu her ne kadar bazen deha sahibi bir kimsenin saflığından başka bir şey değildir. Geleceğin tasasını çekmeyi çocuklara bırakmanın zamanı gelmiş geçmiştir de. Ruhların faniliği tasdik olunup ölüm arzu edilir bir hakikatken eserin ölmezliğini

istemek tam manasıyle saçma bir şeydir. Dante'nin Virgilius'u ebedileşmiş olan şerefini hayatın ötesinde yaşıyordu. Bu göz kamaştırıcı hayalden elimizde tamamıyle yok edilmesi müreccah olan, manasız bir yanılsamacık kalmıştır.

Fakat bu, insanlar için, yazarken melekler için yazıyormuşuz gibi davranarak zanaatımıza ve tabiatımıza göre, mümkün güzelliklerin, hatta geçici ve ömürsüz de olsalar, en güzelini yaratmamıza engel teşkil etmemelidir.

V

Eski manüellerin süslü üslûpla sade üslûp, yükseği ile ortası arasında yaptıkları o çok eğlendirici tefrikleri Albalat büyük bir ustalıkla ortadan kaldırıyor, haklı olarak ancak iki çeşit üslûp olduğuna hükmediyor: Adi üslûp ve orijinal üslûp. Eğer ortadan iyiye doğru giden derecelerde yapıldığı gibi adiden betere giden dereceleri de saymak hoş görülseydi sonsuz bir renk silsilesi vücuda gelecekti. *Saint-Julien l'Hospitalier*. Efsanesi ile parlamentoda özene bezene söylenilen sözler arasında doldurulamaz bir fark vardır. Ve bu iki şey de aynı dil midir, yoksa iki Fransız dili mi vardır da bunların altında da birbirlerine işlemeleri imkânsız, hemen hemen sonsuz lehçeler mi mevcuttur diye sormaktan insan kendini alamıyor. Siyasal dile gelince bu, Marty Laveaux gelenekçe kelimelerden bir türlü vazgeçmemiş olan, halkın pek az anlayıp, onun genel gidişini, sanki konuşulması becerilemeyen ve çatpat anlaşılan bir yabancı dil ile karşı karşıya bulunuluyormuş gibi ancak kavrayabildiği kanaatindedir. O, bunları yazalı yirmi yıl oldu, fakat daha çok okunmaya başlayan gazeteler halkın alışkanlıklarını asla değiştiremediler. Fransa'da üç kişide bir ki-

[1] Dilimizin öğretimi hakkında.

şinin ancak tesadüfen bir gazeteye göz attığını, birinin de ömründe bir şey okumadığını tahkik etmek daima kabildir. Paris'te halkın üslûp hakkında birtakım bilgisi vardır. O, bilhassa sert ve nükteli yazıları sever. Bu ise, Paris'lilerin kendisinde eskiden beri tapındıkları ideallerini buldukları bay Rochefort gibi bir gazetecinin siyasî olmaktan ziyade edebî ününü açıklamaktadır: Nükteci ve lâf ebesi bir dağdeviren.

Bununla beraber bay Rochefort orijinal bir yazardır ve şekil almaksızın özün hiç bir değeri olmayacağını ispat etmek için evvelâ gösterilmesi icabeden bir kimsedir. Maamafih aldanmanız da mümkündür; bay Albalat'nın bir sahifesini adi üslûba örnek gösterdiği Mérimée hakkında aldanılalı yarım yüzyıl oluyor. İşi hiç bir vakit vazgeçemediği hileye kadar ileri götürerek Mérimée'yi düzeltmeye kalkışıyor ve yanyana koyduğu iki yazıyı incelemenizi teklif ediyor:

Sanısınca fevkalâde hafifmeşrep bir adam olan Max'a ciddî bir tesir yapabilmiş olmanın zevki yahut boş gururu kendisini her ne kadar lâkayt bırakmamış ise de, o bu sevginin bir gün kendisini rahatsız edecek bir dereceyi bulacağını asla aklına getirmemişti[1].

Bu kadar hafifmeşrep bir adamın alâkasını ciddî bir surette[2] çekmenin verdiği zevkle oyalanırken, o, bu sevginin tehlikeli bir hal alabileceğini katiyen aklına getirmemişti.

[1] Bay Albalat her "adi yahut lüzumsuz" bulduğu şeyin altına çizmiştir.

[2] Bay Albalat tarafından "réduire" ve "conquérir" kelimeleri yerine teklif edilen kelimeler.

Hiç olmazsa bu hatır gönül bilmez profesörün üslûbunun ekonomik olduğunu itiraf etmek zorundayız; iki satırı en aşağıdan bir satıra indiriyor. Bu gidişle zaten az verimli olan Mérimée, dillere destan olan letafetsizliğinin sembolü, birkaç cüzceğizin babalığı olmak ile iktifaya mecbur edilmiş olacaktır. Bütün Trogue-Pompées'lerin Justin'liğini eden bay Albalat bizzat Lamartine'i de meselâ: "Nazarlar altında on beş yaşında imiş gibi kızaran cildinin inceliği" ni cümlesini "kızaran genç kızın nazik cildi" şekline sokarak letafet vermek için, işkence masasına yatırıyor. Bu ne vahşet. Bay Albalat'nın çizdiği kelimelerin adilikle hemen hiç bir alâkası olmadığı gibi bilâkis bunlarladır ki iyi bir hale sokulmuş olan cümleyi düzeltmek ve bu cümledeki müşterek olan şeyi gösterebilmek kabildir. Bu ilâveler, birçok kadınların yüzünü uzun müddet seyretmiş, şehevî olmaktan ziyade âşık, kendisini şehvetin tesirine kaptırmış olmaktan ziyade naz ve istiğnada erimiş olan bir kimsenin yaptığı çok ince bir gözlemin neticesidir. Üslûp iyi olsun kötü olsun düzeltilemez. Üslûba el uzatılamaz.

Bay Albalat klişeler hakkında çok eğlendirici listeler veriyorsa da tenkidi bazen ölçüyü kaybediyor. *Cana can katan ısı, turfanada sapkınlık, renk verilmemiş heyecan, basık ve arkaya doğru kaçan alın, gür saç* gibi tabirleri, hatta *acı göz yaşları* tabirini de klişe olarak kabul edemem. Zira öyle göz yaşları vardır ki acıdırlar, öyleleri de vardır ki tatlıdırlar. Sonra bir üslûpta klişe olarak bulunan bir deyim diğer bir üslûpta tekrir olarak bulunabilir. *Renk verilmemiş heyecan, belli edilmemiş heyecandan* daha fazla gülünç değildir. *Basık ve arkaya doğru alın'a* gelince bu, bilimsel ve çok yerinde tedbir olup, yerinde kullanmak yeter. Diğerleri için de aynı şey söylenebilir. Eğer böyle ta-

birler atılmış olsaydı, edebiyat ancak uzun, çözümsel işlemlerden sonra anlaşılabilecek bir cebir halini alacaktı. Eğer onlar çok sık kullanıldıkları için atılıyorlarsa kullanılan bütün kelimelerden ve bir sır saklamayanların hepsinden vazgeçmek icabedecekti. Lâkin bu, kendi kendimizi kandırmak demek olacaktır, en beylik kelimelerden ve daima kullanılan tabirlerden ne beklenmedik tesirler yaratılamaz ki. Nihayet daha önce de açıkladığım gibi, hakikî klişe ihtiva ettiği hayalin soyutlanmaya yüz tutmuş bulunması, yani hemen hemen solmuş bulunmakla beraber dikkat nazarını kendine çekemeyecek derecede ve hayatlarını, kımıldanışlarını zekânın hızından alan imgeler arasına da katılabilecek kadar sıfırı tüketmemiş bulunmasıyle ayırdedilebilir[1]. Kilişedeki kelimelerden biri, çoğu zaman, somut bir anlam taşımaktadır. Ve garibimize giden şey de tabirin adiliğinden ziyade yaşayan bir kelime ile canlılığını kaybetmiş olan bir kelimenin birbirine sarmaş dolaş olmuş bulunmasıdır. Bu hal: *Akademinin kalbi, yıpratıcı etkinlik, kalbini açmak, ıstırabı yüzünden okunuyordu, can sıkıcı hale nihayet vermek, ilkeleri benimsemek* gibi tabirlerde çok belli olmaktadır. Bununla beraber kelimeleri canlı gibi görünen klişeler de vardır: *Bir kırmızılık yanaklarına renk verdi.* Bir kısmı da vardır ki bütün kelimelerinde hayattan eser kalmamıştır. *İsteklerin tamamıyle tahakkuk etmişti, gibi.* Lâkin bu son klişe *tamamıyle* kelimesi çok canlı ve tam manası ile somut olduğu bir anda teşekkül etmiştir ve duyulur bir hayal tortusunu ihtiva ettiğindendir ki istek kelimesi ile birleşmesini yadırgamaktayız. Evvelkisinde ise, *renk vermek* soyut bir

---

[1] Fransız Dilinin Estetiği isimli kitaptaki klişe bölümüne bak.

hal almıştır, zira bu fikrin somut mastarı *boyamak* demektir ki *kırmızılık* ile *yanaklara* pek uygunsuz düşmektedir. Dilin bu, mayalanması henüz tamamıyle kıvamını bulmamış olan, bu kısmı üzerinde kılı kırk yararak çalışmanın bize açacağı ufuklar şimdiden kestirilemez. Bu suretle hakikî bir klişe kavramında birbirini tutmazlığın adiliğin yanında yer aldığını ispat etmek elbette ki pek kolay bir şey olacaktır. Bu hususta ise üslûbun kolaylığı bakımından, bay Albalat'nın verimli kılabileceği, sebeplere dayanan fikirler yürütmek mümkündür.

VI

Périphrase bahsinde birkaç cümle ile geçilivermesi, acınacak bir şeydir. İnsanların, ileri sürülen şeyin imi olan kelimenin yerine bir betimleme koymaya karşı olan bu garip temayülünün çözümlenmesi beklenirdi. Çok eski olan bu hastalık — zira Babililerin silindirleri üzerinde birtakım muammalara (aşağı yukarı çocuklarımızın tabiriyle rüzgâr muammaları) rastlanmıştır ki — bu belki de bütün şiirin kaynağıdır. Kendisinden yaka silktirmenin yegâne çaresi eğer aklına geleni söylemekse, hoşa gitmenin sırrı da anlaşılmaya bile yetmeyecek, fakat ancak sezdirtecek kadar konuşmaktır. Didaktik eserler yazmış olan şairlerin kullandıkları istiarenin gülünçlüğü ancak şiir bakımından olan kofluğundan ileri gelmektedir. Zira uyandırılmak isteneni doğrudan doğruya söylemenin birçok güzel şekilleri vardır. Diline istediği gibi hükmeden hakikî şair ancak duygu ile ilgisini kesip kurumamış olan zekâların çok katı kelimelere tercih ettiği ve yenilikleri ile berraklıklarının göz kamaştırıcılığında parlayan istiareleri kullanır; ne betimlemek, ne merakı

kamçılamak, ne de derin bilgisini göstermek ister. Fakat o, ne gibi çarelere başvurursa vursun, istiareler kullanarak yazar ve yarattığı bütün bu şeylerin tazeliklerini uzun müddet muhafaza edecekleri de sağlanamaz. İstiare bir mecazdır; ömrü istiarelerin ömrü kadardır. Hakikatte Varleine'in şu belirsiz ve musiki dolu:

> Bazen de bir kıskanç böceğin iğnesinin
> dallar altındaki güzellerin gerdanlarını rahatsız
> ettiği olurdu,

istiaresi ile, bir Lebrü'nün ipek böceğine:

> Thisbé yapraklarının âşığı

diyen mitolojik muammaları arasında çok büyük başkalık vardır.

Burada bay Albalat çok yerinde Buffon'un sözlerini zikrediyor: Bir yazarı "bayağı yahut kamul şeyleri seçkin veya şatafatlı bir tarzda ifade etmek için çabalaması kadar kıymetten düşüren bir şey yoktur. Herkesin söyleyip durduğu bir şeyi demek için heceleri yeni yeni tarzda dizmeye çalışarak bu kadar zaman geçirmiş olmasından dolayı ona acınır. "Delille didaktik istiareyi sevmesi ile ün almıştır. Lâkin onun hakkında verilen bu hükmün yanlış olduğu zannındayım. Ona doğrudan doğruya söylemesi icabeden şeyi betimleme yoluyle söyleten şey, her şeyi kendi ismiyle söylemek korkusu olmayıp poletikasının kıvrak olmayışı ve kabiliyetinin yetersizliğidir. O, eğer açık yazmıyorsa bu, onun ehliyetsizliğindendir ve ancak açık olmadığı anlardadır ki çok kötü yazmaktadır. İster bir metottan ister beceriksizlikten ilerigelsin, birçok muammalarla karşı karşıyayız.

Uzaktan deniz sathındaki kayalıklar hissini veren bu tabiat azmanları.

Kalın kabuğuna bürünmüş olan hayvan,
Kabuğu kubbe gibi kabarık olan hayvan.

Karanın ve dalgaların ne idüğü belirsiz sakini.
Bir de, hüzün verici güzelliği
Kısırlığını örtemeyen bu geveze kuş.

Dallarında altın renkli elmalar sallanan yeşilliğini
daima muhafaza eden ağaç.

Onun üstünde, Didot Annonay'lerin sanatı için
Üzerine ihtimal ki bu şiirlerin yazılacağı yaprakların
bittiği görülmektedir.

ve bu hayat fışkıran dallar, bu binlerce yaratığın
kaynaştığı bitkileri ki birbirine düşman iki âlemin
akla durgunluk veren yaratıkları ile yüklüdür.

Akıtılan kanı ile ırmakları durduran
Ve sadık kalbi, çatırdayan kayalardan
Kıvılcım alan güçlü mantar.

Bununla beraber, bu muammaların alındığı kırların adamı'nın tamamiyle yerilip, atılacak bir eser olduğu sanılmamalıdır. Papaz Delille'nin kendine göre bir değeri vardır. Ritmin ve sayının verdiği zevkten mahrum kalarak yeni tarz şiirlerden illâllâh demiş olan kulaklarımızın, usandırıcı olmayan, dolgun ve kulaklarda iniltiler hâsıl eden

şiirlerle, biraz asık yüzlü olmakla beraber geniş ve havası bol kır levhalarından ergeç bir zevk alması tabiidir.

... İster bir taze şafak
Açılmak için sabırsızlanan çiçeklere can versin,
İster dünyanın yıldızı, devrini bitirirken
Güzel bir günün son anlarını baygın baygın yaksın.

VII

Bununla beraber bay Albalat kendi kendine: Orijinal ve kişisel olmak için ne yapmalı, diye soruyor. Verdiği cevap pek açık değildir, çalışmayı tavsiye ediyor. Ve şöyle bağlıyor: Orijinallik te durmak bilmeden çalışmakla kazanılır. İşte halakaten teessüf olunacak bir yanılsama. Bazı ikincil nitelikleri kazanmak şüphesiz ki daha kolaydır. Lâkin meselâ iycaz, salt bir nitelik midir? Sayısız miktarda kelime kullanmış olan Rabelais ile Victor Hugo'yu, bay de Pontmart'ın da aklına gelen bütün kelimeleri ipliğe tesbih dizer gibi dizip, bir cümleye on ikiden on beşe kadar sıfat yığmak alışkanlığına kendini kaptırmıştır diye, kötülemek mi icabeder? Bay Albalat'nın verdiği misaller çok eğlencelidir. Lâkin, eğer Gargantua, Ponocrates'in nezareti altında, hepsi de cidden güzel olan 216 çeşit oyunda pişmemiş olsaydı, her ne kadar "yazı sanatının ana kuralları ebedî de olsalar" buna hakikaten esef etmemek elden gelmeyecekti.

İycaz bazı kere dikbaşlı imgelemelerin ...ziyetidir. Ahenk ise daha nadir ve daha kesin bir niteliktir. Bay Albalat'nın bu hususta ileri sürdüklerinin üzerinde durulacak bir nokta yoksa da yalnız meselâ bir kelimenin ifade ettiği fikir ile hafifliği yahut ağırlığı arasındaki zorunlu münase-

betlere biraz fazlaca takılıp kaldığını söylemeliyiz. Bu, alışkanlıktan doğan bu yanılsama seslerin çözümlenmesi ile ortadan kalkacaktır. Villemain, frémir "titreme" fiilini Yunanca yahut Lâtince *fremere* kelimesini sadece taklit etmek suretiyle yapmış değiliz, fakat onu ifade edilen heyecanın sesle olan münasebetinden vücuda getirmişizdir, diyor. Horreur "dehşet", Terreur "büyük korku", Doux "tatlı", Suave "büyüleyici", Rugir "kükremek", Soupirer "ah etmek", Pesant "ağır", Léger "hafif" kelimeleri bizim için sadece Lâtinceden alınmış olmayıp, bu kelimeler içduyumuz kendilerini nesnenin bıraktığı izlenime benzediğini görüp kabullendiği içindir ki bizim malımız olmuşlardır.[1] Bay Albalat'nın kanaatini kabullendiği Villemain eğer Linguistique'te daha derin bir bilgiye malik olsaydı, hiç şüphesiz, budalaca kanaatlerine bilimsel bir kudret görünüşü veren kökler kuramını ileri sürecekti. Bu haliyle de ünlü hatibin küçük paragrafını münakaşa etmek, zevkine doyulmaz bir şey olacaktı. Aşikârdır ki, suave "büyüleyici" suaire "kefen" kelimelerinin birbirlerinden uzak izlenimler uyandırmaları seslerinin niteliğinden ileri gelmemektedir. İngilizcede aynı tarzda söylenen sweet "tatlı" ile swatt "ter" kelimeleri var. Doux "tatlı" kelimesi toux "öksürük" kelimesi ve diğer birheceli kelimeler daha ince söylenişli olmasalar gerek; rugir "kükremek" kelimesi rougir "kızarmak" ile, vagir "yeni doğmuş çocuğun bağırması" kelimelerinden söylenişi itibariyle daha sert bir kelime midir? Leger "hafif" kelimesi, Lâtince beş heceli "leviarium" kelimesi ile çelik bir mana taşımaktadır. Eğer "leger" kelimesi hafifliği ifade ediyorsa mégère "kavgacı kadın" kelimesi de ifade ettiğini duyurabi-

---

1 Yazı sanatı, sahife 138.

liyor mu? Pesant "ağır" kelimesi, pensant "düşünen" kelimesinden ne ağır ne de hafiftir. Bununla beraber bu iki kalıp ikizeşleridir ki Lâtince pensare kelimesinden yapılmışlardır. Lourd "ağır" kelimesine gelince: bu birçok anlamlara gelmiş olan lurudus kelimesinden yapılmıştır. Şeceresine gelince; bu, şüphesiz ki jaune "sarı" fauve "vahşi hayvan", sauvage "vahşi" étranger "yabancı", paysan "köylü", lourd "ağır" kelimeleridir. "Fauve" kelimesi yırtıcılığı ifade etmediği kadar "lourd" kelimesi de ağırlığı ifade etmemektedir. Mauve "ebegömeci" ve velours "kadife" kelimelerini bir düşünelim. Eğer İngilizce thin "ince" kelimesi, "mince" "ince" anlamını ifade ediyorsa bu takdirde nasıl oluyor da épais "kalın" anlamını söylemek için thick "kalın" kelimesi kullanılıyor. Kelimeler hiç bir şey ifade etmeyen birtakım seslerdir ki zekâ onlara beğendiği anlamı giydirir. Şu veya bu seslerle şu veya bu fikirler arasında bazı denk gelişler, tesadüfî uyuşlar olabilir; frémir "titremek", frayeur "korkudan tüylerin diken diken olması" froid "soğuk", frileux "çok üşüyen", frisson "ürperme" kelimelerinde olduğu gibi; frein "fren", frère "erkek kardeş", frêle "narin", frêne "dişbudak ağacı", fret "navlun", frime "gösteriş" ve daha başka yirmi kadar, birbirine benzer sesler veren, kelime var ki manaları bambaşkadır.

Bay Albalat iki bölümün bundan sonraki, birbiri arkası sıra kelimelerin ve cümlelerin uyumlarını incelediği, kısımlarında daha çok muvaffaktır. O, haklı olarak Goncourt'ların üslûbuna "bozulmuş yazı" diyor. Bu hal bay Loti de daha barizdir. Bir tek cümleye rastlamak imkânsızdır, sayfalar birbirini tutmayan vakalar yığınından ibarettir. Ağaç kesilip devrilmiş, dalları budanmış, artık odun demeti yapmaktan başka bir işe yarar tarafı kalmamıştır.

"Yazı Sanatı" dokuzuncu dersten itibaren daha ziyade öğretsel bir mahiyet alarak icat, tertip, üslûp diye parçalara ayrılıyor. Bay Albalat'nın bir edebî eserin bir tek vücut teşkil eden bu üç anını nasıl olup da birbiri üstüne dizebildiğini doğrusu dehşetimden titremeden anlatmam imkânsız. Bir konuyu geliştirme sanatını Allah benden esirgemiştir, bunu başarmasını bilinçsize bırakıyorum. Nasıl icat edildiği hakkında da daha fazla bildiğim bir şey yoktur. Newton'un tam aksine olarak insanın kendini asla zorlamadan icat ettiği kanaatindeyim. Tertibe gelince, bu hususta da bir eseri kökünden düzeltme prensibine gönül rahatlığı ile itimat edemeyeceğim. Eritip yeniden dökmek imkânsız olup ancak düzeltme yapılır, aynı şeyi iki defa yapmak ise, o kadar gönül üzücü bir şeydir ki, taşı sapanla bir fırlatışta atanları takdir etmemek elimden gelmez. Fakat işte edebiyata dair verilen öğütlerin beyhudeliğini ispat eden bir misal daha: Théophile Geutier yağ ve mürekkep kokuları içinde, sicimleri sarkan paketler arasında, bir matbaa masası üzerinde Capitaine Fracasse'in içinden çıkılmaz sayfalarını her gün çırpıştırıvermiştir. Ve Buffon'un da Les Epoques de la nature "Tabiatın devirleri" eserini on sekiz defa temize çektiği söylenir.[1] Bunun hiç bir önemi yoktur, zira bay Albalat yazdıklarını zihinlerinden düzeltip kâğıda bilinçsizin yavaş yahut hızlı çalışmasının neticesini geçiren yazarlar olduğu gibi, eserlerini dışa verilmiş bir halde görmek ve düzeltebilmek yani kavrayabilmek için de

---

[1] Yahut daha doğrusu sekreterlerine temize çektirdi. Düzeltmeleri sonradan temize çekilmiş kâğıtlarda yapardı. Bu konuya bir cilt hasrolunmuştur. "Buffon'un Elyazıları" P. Flourens, Paris, Garnier 1860.

onun üzerinde tekrar durmak ihtiyacını duyan yazarlar da olduğunu söyleyecektir. Bununla beraber, hatta zihinden yapılan düzeltmelerde bile yazıldıktan sonra yapılan gözden geçirme çoğu zaman faydalıdır. Yeter ki, Condillac'ın dediği gibi, zamanında kesilsin, lüzumsuz yere uzatılmasın[1]. Çoğu zaman insanı daha mükemmel yapmaya zorlayan şeytan birçok zekâları tedirgin etmiş ve kısırlaştırmıştır. İnsanın kendisini yargılayamaması da hakikaten büyük bir bedbahtlıktır. Dehasına körü körüne uyan bir kimse ile. kendisini ikileştirdikten sonra yaptığını kontrol eden bir kimse olmak arasında bir seçiş yapmak kimin haddine düşmüştür? İşte Verlaine, işte Mallarmé. Herkes kendi dehasını dinlemelidir.

Bay Albalat tanımlarda eşsiz doğrusu. "Betimleme nesnelerin canlı bir surette tasvir edilmesidir". Betimlemek için, bir ressam gibi, ister gerçek ister kalbî, bir manzaranın karşısına geçmek lâzımdır, demek istiyor. Télémaque'dan yaptığı bir sayfalık çözümlemeye bakarak, Fénelon'un görsel bir imgelemeden pek az nasibi olduğuna, hele sözül. imgelemden yana daha yoksul bulunduğuna kuvvetle kanaat getiriyorum. Calypson'nın mağarasının tasvirini yaptığı ilk yirmi satırda üç defa "tatlı" kelimesine, dört defa da "teşkil etmek" fiiline rastlıyoruz. Bu üslûp bizim için hakikaten manasız üslûbun kendisi demek olmuştur, lâkin onun da kendisine mahsus bir güzelliği ve tazeliği olduğu ve kısa bir müddet haklı olarak zevkleri büyülemiş olduğu hususunda ısrar ediyorum. Papaz çömezliğini ruhundan bir türlü söküp atamamış bir baş piskoposun ağzının

---

[1] Bu husus hakkında Quintilien'nin güzel bir parçası var ki Bay Albalat zikretmiştir. Sayfa 213.

suyunu akıtan bu, altın suyuna batırılmış ve çiçek resimleriyle süslenmiş kâğıtların lüksü karşısında kendimizden geçerek Astréé'den beri tabiatın betimlenmemiş olduğunu unutuyoruz. Bu nefîs portakallar, bu kaynak sularında soğutulmuş şuruplar, kevser şerbetleri gibi cana can katıyor. Fénelon'u Homère ile değil hatta Leconte ve Lisle'in Homère'i ile bile karşılaştırmak kötü niyeti gösterir. Çok itina ile yapılmış çevirmeler, aslını harfi harfine veren edebî tercümeler, orijinal halden soyut hale geçmiş olan her şeyi kaçınılmaz bir surette somut imgelere kalbetmek gibi bir netice vermektedirler. Λευκοδράλίων Beyaz kollu anlamına mı geliyor, yoksa artık manası kalmamış bir sıfat mıdır? Λευκαλκανθα kelimesi beyaz diken gibi bir imge mi uyandırıyor, yoksa akdiken gibi tasarımlandırıcı değerini kaybetmiş yansız bir fikir mi vermektedir? Kesin bir şey söyleyemeyiz. Lâkin geçmişin dilleri şimdiki dillerle yargılandığı takdirde Homère'in kullandığı sıfatların çoğunun daha Homère zamanında soyut bir hal almış olduklarını kabul etmek icabeder[1]. Bizim, Lisle'in alçak kabartmalar haline koyduğu İliade'an aldığımız zevki ecnebiler bizim için pek soğuk bir hal almış olan Télémaque gibi bir eserden pekâlâ alabilirler: Henüz açılan binlerce çiçek yeşil halıları mine ile işliyordu, cümlesi yüzlerce defa okunmuş bir klişeden başka bir şey değildir. İmgenin orijinal olabilmesi ancak sanatkârane ve gözönünde tecessüm ettirici olması ile kabildir. Edgard Poe'nun poemleri Mallarmé

[1] Homérique poèmlerin talihin lûtfuyle bir dâhi bozanlar kalabalığınca düzülmüş ve İliade ile Odyssée'nin onların bu irticalen söylediklerine biraz çeki düzen vermek suretiyle meydana geldiklerine inanılmaktan vazgeçilmiş olduğunu zannediyorum.

tarafından çevrilince orijinallerinde de malik olmadıkları derecede esrarlı ve belgin bir hayat kazandılar.

Tennyson'un kamul konular ve konu dışı ilâvelerle dolu, kurşunî renkle yapılmış, zarif Mariana adlı şiirinden Mallarmé, soyutu somutlaştırmak suretiyle, sonbaharın canım renkleri ile boyanmış bir fresk yaratmıştır. Bu noktalarda ısrar edişim sadece arzu edenlere tercümenin metodu hakkında bir fikir verebilmek içindir. Bu mülâhazalar, üzerinde durulan üslûp olduğu takdirde, ancak aynı dilden ve aynı devirden olan metinlerin karşılaştırılabileceklerini göstermeye kâfi gelecektir. Klişelerin tarih boyunca teşekkülünü daha önce açıklamış bulunuyorum. Mallarmé daha hayatında — eğer aramızdan uçup gitmemiş olsaydı, kımbilir ne kadar acı duyacaktı — imgelerinden bazılarının, bu en hakikî anlamında canından kopmuş olan ve en hakikî manasıyle yaşayan kızlarının, kendisinin en ateşli âşıklarının ruhsuz nazımlarında ve aşırma nesirlerinde yarı ölü hale konulduğunu görebildi.

Elli yıl geçtikten sonra bir üslûbun orijinallik derecesini ölçebilmek çok güç bir iştir. Bunu yapabilmek için bütün değerli kitapları, yayınları tarihi sırasıyle okumuş olmamız lâzımdır. Bu kabil olmasa bile yaşadığımız zamanın mahiyetini anlamak kabildir ve binnetice de bir eser hakkında zamanında ileri sürülmüş mütalâalara az çok inanılabilir. Barbey d'Aurevilly'nin George Sand'da bulup gösterdiği bir sürü "alınyazısı melekleri", "inan kandilleri", "zevk kadehleri" gibi sözler, keza tekrar tekrar arıtılmış üslûbun hiç bir kısmı da kesin olarak kendisi tarafından yaratılmış değildir. Hem bakalım George Sand eserine zaten daha yetkin bir hal vermeyecek olan bu "arık mecazları" imgelemek isteyecek miydi? Bana kalırsa "ağzına kadar

dolu bal kâseleri" sözü doktorluğun Hippocrate'dan önceki karanlığa karışmış zamanlarından kalmadır. Klişeler dokuz canlıdırlar. Bay Albalat haklı olarak "yenileştirilebilip, gençleştirilebilen imgeler olduğuna" işaret ediyor. Evet böyle imgeler çoktur, hem de en bayağılarından olmak şartıyle. Lâkin Lecont de Lisle'in aya "hüzünlü lamba" adını vermek suretiyle Lamartine'in "altın lamba" sözüne çok uyan bir yenilik verdiğini zannetmiyorum. Birçok şeyler okumuş olduğu meydanda olan bay Albalat bir "konularına göre ayrılmış imgeler kataloğu" yazsaydı daha yerinde bir iş yapmış olurdu. Ay, yıldızlar, gül, şafak ve bütün bu "şairane" kelimeler, bu suretle sözül ruhbilim ve iptidaî duyguları imgelemeye az çok elverişli bir dergi vücuda getirilmiş olacaktı. Ve bundan böyle de ayın niçin şairlerce bu kadar sevildiği öğrenilmiş olacaktı. Bay Albalat şimdiden yakında çıkaracağı kitabını müjdeliyor: "Müelliflerin İyice Kavraması Yoluyle Üslûp Sahibi Olmak". Müellifler tamamıyle gözden geçirilince de herkesin pek güzel bir üslûpla yazacağını ve artık edebiyatta da, hükümetin pek yerinde bir karar ile koruduğu resim ve güzel sanatların şubelerinde olduğu gibi, orta seviyede güzel bir üslûp yaratılmış olacağı masalına kanıyorum. Bir Julian Akademisi gibi bir de Albalat Akademisi olmamasına sebep ne ki. İşte niçin yazıldığını kestirmek hemen hemen imkânsız olan ve içinde katıksız, karşılıksız çözümlemelerden başka bir şeye rastlamak kabil olmayan bir kitap. Lâkin eğer bu kitap hakikaten bir tesir yapacak, hakikaten sayın yazarları çoğaltacak ise ona lânet etmek lâzımdır. Edebiyat ve bütün sanatlar, manüeli herkesin anlayabileceği bir seviyeye indireceğine, sırları herhangi bir Himalaya'nın üzerine çıkarmış olsaydı daha bilgece bir hare-

kette bulunmuş olurdu. Bununla beraber sır denilen şey yoktur. Bir yazar olabilmek için kendi sanatının tabiî istidadına malik olmak, bu zanaatla durup dinlenmek nedir bilmeden meşgul ve her sabah biraz daha nura doğru koşmak için bütün insanî duyguları tatmak gerektir. "İmgeler yaratmak" sanatına gelince, bunun kesin bir surette bütün edebî kültürden müstakil olduğunu, zira en güzel, en hakikî, en cesurane imgelerin her gün kullandığımız içgüdünün yüzlerce yıllık verimi ve anlıksal bahçenin kendiliğinden açmış çiçekleri olan kelimelerde bulunduğuna inanmak lâzımdır.

Şubat 1899

ALTBİLİNÇSEL YARATMA[1]

Bazı kimseler kendilerini benzerleri arasından pek göze çarpar bir surette ayırt ettiren bir vergi ile yaratılmışlardır. Dısk atıcılar veya konditanlar, şairler veya soytarılar, heykeltraşlar veya maliyeciler umumî seviyenin üstüne çıkar çıkmaz müşahitten hususî bir dikkat isterler. Bu kimselerin yetilerinden birisinin kabarıklığı onların çözümlemeye tabiî tutulmasını gerekli kılar ve bu çözümlemenin yolu ise müteakıp ayrımlaşma yoludur. Böylece insanlık dünyasında mümeyyiz alâmeti, farklılık olan bir sınıf insan seçilmiş olur. Halbuki alelâde insanlar dünyasının mümeyyiz alâmeti benzerliktir. Bazı adamlar vardır ki söze başlayınca ne söyleyecekleri asla kestirilemez. Bu gibi kimseler nadirdirler, diğerlerinin ne diyecekleri ise ağızlarını açar açmaz anlaşılır. Burada ileri sürülen, göze çok çarpan farklılıktır. Zira ilk bakışta birbirinden en az ayırt edilebilen benzerler arasından bile iki yaratık bulunamaz ki, mahiyetleri bakımından birbirlerine taban tabana zıt olmasınlar. Bu hal insanın en büyük şerefini teşkil etmektedir. Ve bilim bu şerefi insanın elinden koparıp alamamıştır, insanın bilimi de asla yapılamayacaktır.

[1] Beyin fizyolojisine bakınız. Doktor Paul Chabaneix'in artistlerde, bilgin ve yazarlarda altbilinçsel, Paris J. Bailliére, bu etüt Ribot'nun önemli (Yaratıcı imgelem) adlı eseri çıktığı zaman yazılmış bulunuyordu. (Temmuz 1900)

Eğer rastgele bir insanın bilimi yapılamıyorsa farklılıklar gösteren insanın bilimi haydi haydi yapılamaz; zira onun benzemezliklerinin göze çarpışı onu yalnız ve biricik, yani başkası ile ölçülemez kılar. Bununla beraber bir fizyoloji olduğu gibi bir de genel psikoloji vardır. Arzın hayvanları ne cinsten olurlarsa olsunlar aynı havayı teneffüs ederler ve dâhi kimsenin beyni de tıpkı rastgele bir adamcağızın beyni gibi iptidaî şeklini duyumdan alır. Duyumun edime dönüşünün mekanizması hakkında pek az şey bilmiyor, yalnız bilinen bir şey varsa o da bu dönüşümün olması için bilincin işe karışmasının zorunlu olmadığıdır. Bu işe karışmanın gerekirci mantığı değişik bir şekle sokarak ortaşımlar serisini durdurmak suretiyle zihinde iradî bir şekilde yeni bir zincirin ilk halkasını yarattığıdır.

Erkinliğin ilkesi olan bilinç, sanatın ilkesi değildir. Bilinçsiz karanlıklarda tasarlanılan bir şey pek açık bir surette ifade edilebilir. Anlıksal etkinlik bilincin işlemine bağlı olmak şöyle dursun, onun tarafından işine ket vurulmuştur. Bir senfoniyi dinlerken ve anlarken onu dinlediğimizi düşünürsek iyice dinleyemeyiz. Düşünürken, aklımız düşündüğümüze takılırsa iyi düşünemeyiz. Düşüncenin bilinci, düşünce değildir.

Altbilinçsel hal, tam bir erkinlikle cereyan eden otomatik beyinleşme bilincinin sınırında, biraz altta ve onun tesirinden uzak kalarak, tekâmül eden anlıksal etkinliktir. Altbilinçsel düşünce asla bilinmez bir halde kalabilir, o, ister otomatlığın tam durduğu anda ister daha sonra olsun, hatta birçok yıllar sonra bile aydınlığa çıkabilir. Bu, (Cogitation) "düşünceleşme" olguları demek ki, tam manasıyle bilinçsizin sahasına girmemektedir. Zira, bilince ka-

dar çıkabiliyorlar. Diğer taraftan bu biraz geniş anlamlı kelimeye özel bir felsefenin verdiği manayı vermek elbette ki daha yerinde olacaktır. Rüya, her ne kadar altbilinçselin gösterilerinden biri olabilirse de altbilinçsel hal rüya halinden yine de ayrı bir şeydir. Rüya hemen hemen daima saçma bir şeydir ve bu özel bir saçmalıktır ki gidişi, hatta bilinçli yahut altbilinçsel edilgin[1] adi çağrışımlarınkinden de farklı olan, hemen tamamıyle edilgin çağrışımlara göre birbirini tutmayan veya birbirini kovalayan mahiyettedir[2].

---

[1] Mauri'nin bir rüyasında (uyku ve rüyalar) Jardin (bahçe) kelimesi rüyayı göreni İran'a götürmüş, sonra l'ane mort (ölü eşek) u okuduğunu zannettirmiştir. (Jardin, Chardine, Janin). Diğer bir rüyasında da (10) hecesi aklını kilometre fikrinden (loto) tombala fikrine atlatmış, Giolo kelimesi Lobelia ve Lopez'e sürüklemiştir. Bununla beraber şair kendini (kafiye, seci) bunlara benzer çağrışımlara kaptırabilir. Fakat bunları mantıkileştirmek meharetini gösterebilmelidir. Bu ise hiç bir zaman saf ve basit rüyada olup bitmez. Altbilinçselin göze görünüldüğü denebilecek olan Victor Hugo, baştan iradesizce olan bu yakınlaştırmaları oynarcasına, istediği gibi kullanmıştır.

[2] Chabaneix rüyadan bahsederken (sayfa 17) çoğu zaman görme imgeleri ile düşünen kimseler, içerisinde imgelerin genişlik kazanarak nesneleştiği rüyaları sık sık görürler, diyor. Şahsi bir gözlemenin bunu yalanlamakta ise de burada birçok gözlemlere ancak bir tek gözlemle itiraz etmekteyim. Burada bahsettiğim, uyanıkken iç görme imgeleri yakasını bırakmayan bir yazardır ki, çok nadir bir surette imgeli rüyalar görmekte ve karakteristik sanrılı rüya asla görmemektedir. O gün Mauri'nin kitabını okuduğu akşam, ilk defa olarak birkaç belirsiz (hypnagogique)

İmgelemsel anlıksal yaratma, altbilinçsel halin frekansına uymak zorundadır. Bu kategoriden olan yaratmalara bilginin keşfini ve filozofun ideolojik terkiplerini de katmak lâzımdır. Herhangi cinsten olurlarsa olsunlar yenilik yapmış veya icat etmiş kimseler gözlemci oldukları kadar imgelemcidirler. En ne yaptığını bilen, en aklı başında, en müdekkik bir yazarın çalışması her an altbilinçselin verimleri ile kendi istemediği halde zenginleştirilir. Ne kadar irade mahsulü olursa olsun hiç bir esas yoktur ki güzelliklerini veya yeniliklerini altbilinçsele borçlu olmasın. Bugüne kadar ihtimalki hiç bir cümle, en büyük itina ile hazırlananı da irade ile tam bir uyarlıkla söylenmiş veya yazılmış değildir. Sadece sözül belleğin geniş ve derin hazinesinden kelimenin araştırılması, iradenin tesiri dışında öyle bir edimdir ki dilin ucuna gelmiş olan kelime bilincin tam kendisini görüp yakalayacağı anda kaçar. Bize gereken bir kelimenin irade ile bulunmasının ne kadar zor olduğu bilindiği gibi bazı yazarların ateşli ateşli yazdıkları sırada hatırlanması en güç veya en güzel kelimeleri ne büyük bir hız ve kolaylıkla hatırladıkları da malûmdur.

Bununla beraber "Bellek daima bilinçsizdir" demek de tedbirsizce bir iştir[1]. Bellek gizli bir havuzdur ki altbi-

---

ımızganmasel sanrı gördü ki şüphesiz bu hali tanımak korkusu veya arzusu husule getirmişti. Bu, sanrının kitap vasıtası ile sirayet edebileceğini açıklamaya yarayabilir. Kaleidoscopique ışıklar gördü, sonra yüzünü gözünü oynatan başlar, nihayet tabiî büyüklükte ve ancak gözünün ucu ile gördüğü, yeşiller giymiş bir kişi gördü, bu dakikada gözlerini açtı; bu kimse, muhakkak ki sabahleyin karıştırdığı resimli İtalyan resim tarihinde gördüklerinden alınmıştı.

[1] Altbilinçsel, sahife 11.

linçsel haberimiz olmadan içine ağını atar, fakat bilincin bu havuzda gönül rızası ile avlandığı da vardır. Vaktiyle duyumun açıkgözlülükle rastgele avladığı balıklarla dolu olan bu havuzu altbilinç pekâlâ tanır. Bilinç, fikirlerin mantıkî çağrışımı yahut imgelerin yerelleştirilmesi gibi çok işe yarar metotları olmasına rağmen, bu havuzda avlanmak hususunda o kadar becerikli değildir. Beyin geceleyin yahut bilincin büyük fenerinin aydınlığı altında çalışmağına göre, insan başka bir kişilik kazanır, fakat patalojik haller bir tarafa bırakılacak olursa, ikinci hal birinci halin işe ket vurmadan müdahale edemeyeceği derecede belgin bir hal almış değildir. İşte bu şartlar altında ve bu beraber işleyişe göredir ki eserlerin çoğu, önce ister irade ister rüya tarafından imgelenmiş olsunlar, tamamlanırlar.

Newton'da (daima onu misal olarak alıyoruz) altbilinçselin işlemesi biteviyedir, fakat zaman zaman bir iradesel işleme ile birleşir. Bazen algılanmış, bazen bilinççe bilinmemiş kalarak düşünce bütün imkânları yoklar.

Goethe'de altbilinçsel daima etkin ve iradeye birçok eserler vermeye hazırdır ki, o, bunları iradenin yardımı olmadan ve ondan uzak olarak vücuda getirmiştir. Goethe bunu bizzat kendisi, fevkalâde berrak ve dersler dolu bir yazısında açıklamıştır[1]. "Herhangi bir amelde bulunmak iktidarında ve bunun neticesi olarak her değerde bilinçsizden ve kurallardan habersiz olarak — ilkesi onlarda olmakla

---

[1] G. de Humbalt'a mektup. 17 mart 1882 (Altbilinçsel, sahife 16) Goethe o zaman 83 yaşında idi, beş gün sonra öldü. Mektup Eckermann tarafından baştan sonuna kadar alınmıştır. II. 331. Délorot'nun çevirmesi biraz farklıdır.

beraber — işleyen içgüdüsel bir kuvvet saklıdır. Bir kimsenin bilgisi ne kadar erken artarsa, doğal yetilerini o kadar erken olarak muntazam bir surette geliştirecek araçları kendisine temin edecek olan bir zanaatın, bir sanatın bulunduğunu öğrenir. Edindikleri onun orijinal bireyliğine hiç bir suretle fena bir tesir yapmaz. Hakikî dâhi her şeyi, kendi doğal karakterine zarar getirmeden özümlemeyi bilen kimsedir. Burada bilinçle bilinçsiz arasındaki çeşitli münasebetler karşımıza çıkarlar. İnsanın organları işletilip terbiye edilerek ve sebatlı, devamlı bir düşünme ile, başarılmış — iyi olsun kötü olsun — neticelerle teşvik ve direnç hareketleri ile bilinçsiz bir surette, içgüdüsel ile edinilmişi birbirine birleştirip kaynaştırırlar ve bu hem bilinçsiz hem bilinçli olan karışımdan herkesi hayretten donduran ahenkli bir bütün meydana gelir. İşte altmış seneden fazla bir zaman oluyor, ta gençliğimde Faust'u tasarladım. Bütün sahneleri, bütün seçkinliği ve berraklığı ile birbiri arkasından gözlerimin önünden geçti. Bugünden itibaren planı aklımdan çıkmadı, bu fikirle başbaşa idim. Onu kısım kısım işliyor, o dakikada beni en çok alâkadar eden parçalarını yazıyordum. Şöyle ki, bu alâka sönünce yazılmamış olan tarafları kaldı, ikinci kısımda olduğu gibi. Bu işin zorluğu, doğrusunu söylemek icabederse ancak tabiatın içinden gelen bir edimi ile elde edilen neticeye, irade kuvveti ile varmaktı". Bunun tam zıddına olarak, evvelce tasarlanmış fakat kaleme alınmasından çekinilen bir eserin kendisini iradeye zorla kabul ettirdiği de olur. Bu takdirde altbilinçsel bilince taşarak onu istilâ eder ve nefretle yazılanı ona zorla yazdırtır. Bu, hiç bir şeyin hakkından gelemeyeceği ve hatta en vurdum duymaz tembelliklerin bile afyonunu patlatan en amansız iğrenmeleri hiçe sayan bir takınaktır.

Bundan sonra da eser bitince törel kanıksamayı andıran bir cins kanıksama sık sık duyulur. Ödev fikri ki iyice kavranmadığı takdirde ürkek vicdanları müthiş bir surette sarsmaktadır; şüphesiz ki altbilinçselin bir eseridir. Takınak, intihara saik olduğu gibi insanı kendini kurban etmeye de mecbur eden bir kuvvettir.

Schopenhaver, bellekte hapsedilmiş bulunan algaların ortasındaki altbilinçselin karanlık ve durmadan işleyen emeğini geviş getirmeye benzetiyordu. Bu, tamamıyle fizyolojik olan geviş getirme birtakım inançları, kanımları değiştirebilir. Hartman, baştan ehemmiyet verilmemiş bir aykırı fikrin ruhunda zamanla bir insan yahut bir olgu hakkında beklenmesi alışılmamış olan fikrin kılığına girdiğini görmüştür. "Günlerden, haftalardan, yahut aylardan sonra eğer insan aynı konu hakkındaki fikrini söylemek arzusuna kapılır veya fırsatını bulursa, ağzı hayretten açık kalarak ansal hakikî bir inkılâp atlattığının farkında olur. Ve o ana kadar gerçekten kandığını sandığı sanılardan tamamıyle vazgeçebildiğini ve onların yerlerine yenilerinin geçip oturduğunu görür. Bu bilinçsiz ansal sindirim ve özümleme sürecini kendim bizzat sınamışımdır. Ve içgüdüme uyarak içimde mühim sorular, dünya ve din hakkındaki kavrayışımı ilgileyen sorular uyandırdığı vakit, mevsimsiz düşüncelerle onun akışını bozmaktan çoğu zaman çekinmişimdir[1]". Bu gözlem çok alâka çekici din değiştirme olayına tatbik edilebilir. Bazı kimselerin günün birinde fikirlerini değiştirecek ne bir arzu, ne bir korku, ne bir ümit duymadıkları halde, dinsel fikirlere vardıklarını yahut döndürüldüklerini gördükleri şüphesizdir. Din değiştirme vakasında irade altbi-

[1] Altbilinçsel, sahife 24.

bilinçselin uzun müddet emek sarfetmesinden ve ancak kanım'ın bütün öğeleri gizli gizli bir araya getirip uygunlaştırıldıktan sonradır ki iş görebilir. Din değiştiren kimsenin kuvvet aldığı ve aslı kendince meçhul olan bu yeni şey ilâhiyatın gufran dediği şeydir. Gufran altbilinçsel bir emeğin sonucudur. Gufran altbilinçselde olur biter.

Alfred de Vigny — Hartman gibi, fakat içgüdüsüne uyarak, yoksa filozofik bir görüşle değil — fikirlerini olgunlaştırması için kendisini altbilinçsele bırakıyordu. Fikirleri olgunlaşınca tekrar buluyor, bu fikirler bütün zenginlikleri ile gelip kendisinin karşısına çıkıyorlardı. Tahmin edilebilir ki bu altbilinçsel, Goethe'de olduğu gibi uzun fasılalarla çalışan, uzun, çok uzun sürücü bir altbilinçseldi; zira Bay Vigny eserlerinin arasında beklenmedik boşluklar bırakmıştır. Etkin olmayan altbilinçseller olduğu gibi etkin bir devirden sonra — beyin hücrelerinde anî bir yıpranma olduğu veya münasebetlerin mahiyeti değiştiği için — çalışmalarını birden durduranları da olması pek muhtemeldir. İlk verimleri ile ancak şeklî bir benzerlik gösteren eserlerinin tam yarı yolunda, Racine'in yirmi yıl sükût etmesi bunun çok dikkate değer bir misalidir. Onun altbilinçselin telkinlerini, dinsel kaygulardan dolayı bu kadar uzun müddet dinlemekten çekinmiş olmasına imkân verilebilir mi? Görüşlerinin mahiyetini değiştirmiş olan dinin, aynı zamanda beyninin fizyolojik kudretini de azalttığı farzedilebilir mi? Bu farz, yeni bir inancın bilâkis yeni bir (excitant) uyaran olduğunu gösteren diğer bütün gözlemlere karşıt olacaktır. Demek ki Racine sadece söyleyeceği şeyin bitmiş olmasındandır ki susmuş olsa gerektir: Bu ise herkesin başına gelen bir haldir ve o da teselliyi herkes gibi dinde bulmuştur.

Öyle ise iki türlü altbilinçsel ayırt etmek zorundayız: Enerjisi çabuk tükenen fakat güçlü olan altbilinçsel ve gücü daha az ateşli olmakla beraber daha uzun dayanıklı olan altbilinçsel. Bu iki uçlar, genç yaşında kıymetli bir eser verip çekilen kimse ile, 60 yıl boyunca orta halli, faydasız ve devamlı bir çalışma gösteren kımsede görünür. Burada kastettiklerimiz tabiîdir ki hayal kurucu zekânın yardımına en çok muhtaç olan, hazırlanmasında altbilinçselin daima baş rolü oynadığı eserlerdir. Daha pratik olarak ve büsbütün başka bir zaviyeden, Chabaneix biteviye çalışan altbilinçseli inceledikten sonra; bunu geçici altbilinçsel, uyanıkken işleyen altbilinçsel diye ikiye ayırıyor. Gece çalışan altbilinçsel, uyku halinde yahut uykudan evvelki anlarda bulunduğuna göre düşsel yahut öndüşseldir. Gece çalışan altbilinçselden bilhassa şikayetçi olan Maury uyumak için gözlerini kapar kapamaz beliren sanrıları itina ile incelemiştir. Bu, ımızganma sanrıları denilen ve hemen hemen daima görsel olan sanrıların, bir beyinde eylem halinde bulunan fikirlere nasıl olup da bir etki yapabileceği anlaşılamamaktadır. Bunlar fikrin akışında ancak rüyaların tarzına tesir eden rüya ambriyonlardır. Beynin bilinçli emeğinin düş esnasında devam ettiği, hatta yetkinleştiği ve uyanılınca, düşünme olmaksızın, zahmetsizce, bir problemin çözüldüğü, bir şiirin bitirildiği, bir kombinezon bulunduğu — ki zekâ uyanıkken yapmaktan âciz kalmıştı — vâki olur. Königsberg'de profesör olan Burdache, sonradan gerçekleştirdiği birçok fizyolojik keşiflerini rüyada yapmıştır. Bir rüya bazen bir eserin hareket noktası olmuştur, bazen bir eser uyku halinde tamamıyle tasarlanmış ve başarılmıştır. Bununla beraber uyanılınca, rüyayı kendiliğinden muhakeme edip düzelterek esere gerçek kıymetini verenin ve en akıl-

lıca rüyalarda bulunan birbirini tutmazlıkları temizleyenin kendine gelmiş olan bilincin olması çok muhtemeldir.

Altbilinçselin anlıksal yaratma sahasındaki en açık gösterisi ilham olsa gerektir. En gergin şeklinde, ilham uyurgezerlik gibi bir şey olur. Sokrat'ın (Aulu-Gelle'e göre) Diderot'nun, Blake'ın, Shelley'in, Balzac'ın bazı halleri bu sanıyı kuvvetlendirecek mahiyettedirler.

Dr. Regis[1] deha sahiplerinin hemen hepsinin (uyanıkken uyuyan) kimseler olduklarını söylemekte ise de uyanıkken uyuyanlar çoğu zaman dalgın kimselerdir ki zekâları iradeli bir surette bir mesele üzerinde toplanmıştır. Demek ki ruhbilimsel bilincin çokluğu veya yokluğu, kendilerini bazı ahvalde eşit fenomenlerle göstermektedirler. Sabahtan akşama kadar kımıldanmadan durduğu günlerde Sokrat ne düşünüyordu? Düşünüyor muydu? Fikrinden geçenlerden haberi var mıydı? Fakirler düşünürler mi? Ya şapkasız, elbisesiz dolaşırken serseri gibi tutulan Beethoven'e ne demeli? İradeli takınaklılık veya yarı uyurgezerlik halinde miydi? Bu kadar kuvvetle ne düşündüğünü biliyor muydu? Yoksa beyinsel emeği bilinçsiz miydi? Stuart Mill, lojiğini, her günkü Hindistan kumpanyasına gidip gelmelerinde vücuda getirdi, bu eserin bilincin tam yetkin bir halde iken düzelmediğine inanmak mümkün müdür? Chabaneix, Stuart Mill'de altbilinçsel olan şeyin kalabalık bir sokakta kendine yol açmak için çabalamaktan ibaretti diyor. (Bu ise aşağı merkezlerin otomatlığı idi). Bu terimlerin altüst edilişi, ki bazı ruhbilimcilerin zannettiklerinden daha sık vâki olmaktadır, ilhamın hakikî tabiatı hakkında insanı şüpheye düşürebilirler. Hiç olmazsa bir eserin ger-

[1] "Altbilinçselin" önsözü.

çekleştirilmesi başladığı andan itibaren, hatta sadece beyinde olsa da, emeğin tamamıyle altbilinçsel olup olmadığını incelemek lâzımdır. Mozart'ın mektubu Mozart'tan başkasını açıklamamaktadır: "Keyfim iyi, neşem de oldu muydu, ister araba ile seyahatte, ister karnımı adamakıllı doyurduktan sonra gezinmeye çıkmış olayım, yahut geceleyin uykum kaçmışsa birçok fikirler pek büyük bir kolaylıkla beni sararlar. Bu fikirler bana nereden ve nasıl gelmişlerdi? Hiç bilmem ve bunda zerrece tesirim olmamıştır. Hoşuma gidenlerini aklımda tutarım ve mırıldanırım. Bunu bana başkaları söyledi. Bir defa melodiyi yakaladım mı idi diğer bir melodi biraz sonra bu birinciye katışır. Eser büyür, onu daima işitirim ve gittikçe meydana çıkarırım, kompozisyon uzunluğuna rağmen kafamda nihayet son şeklini alır... Bütün bunlar içimde sanki çok seçik, güzel bir rüyada geçer gibi olup bitmiştir. Eğer bundan sonra notaya çekmeye başlarsam benim için beynimin dağarcığından, evvelce anlattığım veçhile, birikmiş olan şeyleri çıkarıp almaktan başka yapılacak iş kalmamıştır. Bu suretle eser tamamıyle kâğıda geçirilmekte gecikmez. Eser tam manasıyle, kesin olarak son şeklini kazanmıştır ve partisiyonun baştan aklımdaki halinden farklı olarak yazılması nadir bir şeydir. Ve beni notaya çekerken meşgul etmez, işime halel vermez..."[1]. Demekki Mozart'da bütün eser altbilinçselin işidir ve notaya çekmek, maddî emek, bir kopya işinden başka bir iş değildir. Bir yazar gördüm ki manayı büsbütün bozarım korkusu ile ruhundan kendiliğinden doğuvermiş olan eserlerini asla düzeltmeye kalkışmıyordu. O, eserini düzeltmeye kalkışacağı andaki ruh haletiyle, eserini kal

[1] Altbilinçsel, sayfa 93 Jahm'a göre.

leme aldığı anda —ki aynı zamanda o eseri tasarladığı zamanki ruh haleti idi— ruh haletinin birbirinden çok farklı olduğunu biliyordu. İşitilmiş bir söz, göz ucuyle görülmüş bir tavır, yolda göğüslenmiş garip kıyafetli bir kimse, üç dört saatte yazıverdiği hikâyelerinin biricik sebepleri bunlardı. Eğer, daha evvelden hazırlanmış bir plana göre yazmaya başlamışsa hemn daima bunu terkediyor, hikâyesini yeni bir mantığa bağlıyor ve kendisine baştan daha mükemmel gibi gelmiş olan neticeden tamamıyle bır başkasına varıyordu. Bu planlardan bazılarını artık kendisinin de anlamadığı altbilinçselin kuvvetli bir tesiriyle yazıyordu ki bu yazdıklarını ancak yazıdan tanıyor ve ne zaman yazdığını kâğıtların cinsine, mürekkebin rengine bakmadan tayin edemiyordu. Daha uzun eserlere ait diğer projeler aklına bilâkis sık sık geliyordu. O, bu projeleri günde birçok defalar düşündüğünden haberdardı ve bu (songeries) hülyaya dalmaların —hatta belirsiz ve dağılıverir cinsten de olsalar— yazmaya başladığı anda emeği kendisine oldukça kolay bir şekle soktuğundan emindi. Daha ziyade güç bir edebiyat olduğuna şüphe olmayan eserlerin konularını hazırlamak hususunda onun ciddî meşguliyetlere kalktığını da asla görmüş değilim. Kendisi bu eserlerden asla bahsetmez ve onları ancak yazılması pek güç olan ilk satırlarını yazdıktan sonradır ki bilinçli bir surette düşünürdü, lâkin bir defa işi yoluna koydu mu artık anlıksal hayatı tamamıyle bu iş üstünde toplanır ve altbilinçsel geviş getirme zamanları iradeli, derin düşünme zamanlarını biteviye kovalardı.

Villiers de l'Isle-Adam tahkikatımdan öğrenebildiğime göre aynı bu metotla çalışıyordu. Kafasına bir fikir girince - ve bu da bir konuşma esnasında sık sık oluyordu.

Zira kendisi konuşmasına doyulmaz bir insandı ve her vesileden istifade etmesini biliyordu - evvelâ dar bir kafadan korka korka gürültüsüzce girmiş olan fikir, hemen kendi evindeymiş gibi yerleşiyor ve altbilinçselin bütün biriktirdiklerini gaspediyor, sonra zaman zaman bilince çıkıyor ve Villiers'i gerçekten takınağa itaate mecbur ediyordu. O zaman konuştuğu kim olursa olsun o söylüyordu, hatta tek başına da olsa söylüyordu; zaten fikrindekini söylerken sanki daima yalnızmış gibi konuşurdu. Bu şekilde en son hikâyelerinden birçoğunu parça parça dinledim; hatta bir gün bulvardaki kahvelerden birinin taraçasında otururken kendime içinde muntazam fasılalarla: (bir horoz vardı, evet bir horoz vardı) olumlamasını tekrarlayan gerçek abuk sabuk sözler işittiğim, yanılsamasına kaptırdım. Ancak birçok aylar sonra horozun ötüşü isimli hikâyesi yayımlandığı zamandır ki bunun manasını anladım. Böyle derinden derine konuşurken o, bana hitap etmiyordu, bununla beraber fikirlerini yüksek sesle söylerken onun bilinçli gayesi bu fikirlerin bir dinleyici üzerindeki tesirini anlamaya çalışmaktı; fakat yavaş yavaş bu gaye sliniyordu. Onu konuşturan altbilinçseldi. O işini ağır ağır görürdü: (Eve future) "Yarının Havvası" nın 5 - 6 tane müsveddesi vardır. Birincisi sonuncusundan o kadar farklıdır ki bu ikisini birleştirebilecek Edison adından başka bir şey bulmak imkânsızdır. Çoğu zaman bir kimsenin az çalıştığı için az eser vermiş olduğu söylenir.

Villers de l'Isle Adam'ın bir an olsun hatta uykusunda bile çalışmadan geri kalmadığına eminim. Fikirlerinin dikkati etrafında çevirdikleri mutlak duvara rağmen tahkir, tezyiflere onun kadar maharet ve süratle cevap verebilecek bir zekâ tasavvur olunamaz. O uyku mahmurluğu

nedir bilmemiştir. En az uyunmuş bir geceden sonra yataktan fırlar fırlamaz, zekâsının bütün parlaklığını ve ateşini kazanmış bulunurdu. Kendisi her ne kadar yazılarından başka bir şey düşünmezse de onda iki şahsiyetin taslağı vardı. Fakat bu çift şahsiyette, bilinçli ile bilinçsiz birbirine öyle kenetlenmişti ki bunları birbirinden ayırmak güç bir işti. Halbuki Mozart'ın iki hayatını, bir cemiyet içindeki hayatını bir de kendi hayatını, bu her ikisi de yasalı olan hayatlarını yazmak ise güç bir şey olmayacaktır.

Baudlaire: "İlham durmadan çalışmak demektir" derdi. Fakat bu aforizma onun kişisel deneyinin özeti olmasa gerektir. Gündelik, muntazam, çalışmaya; evcilleştirilmiş, antizama sokulmuş, boyunduruğa vurulmuş ilham demek mümkündür. Terimler çelişik değildirler; zira ikinci hal periodikleşerek daha ziyade derinlik kazanmış olur. Bu kadar güçlü olan alışkanlık hakikî bir ihtiyaç halini alan psikolojik hali kuvvetlendirmek için tabiatle elbirliği etmiştir. Her gün yapılan emekten kaçınmış olan kimseler bundan bilhassa aynı muhitte kaldıkları takdirde, yakalarını kurtardıkları olursa, zaman zaman gelen nöbetlerden sonra bir sıkıntı bazen de hakikî bir ıstırap duyarlar. Bu vicdan azabının ihtimal ki alışılmış bir edimin yapılmasından yahut da günlerin alışılmış akışını şiddetle sarsan beklenmedik bir edimden başka bir sebebi yoktur.

Demek ki ilham, bir ikinci hal olduğu takdirde, irade ile davet edilmiş ikinci hal olabiliyor. Birtakım artistlerin, yazarların, bilginlerin icabettiği takdirde hazırlanmadan, sadece zaruretin kamçısı altında çalışabildiklerinde şüphe yoktur, diğer taraftan, bu suretle vücuda getirilmiş olan eserler sadece başarma isteği ile meydana getirilmiş

eserler kadar değerli oldukları da şüphe götürmez bir hakikattir. Bu ise, altbilinçselin, iradeli bir surette girişilmiş olan emek esnasında, edimsiz kalması demek olmayıp, etkinliğinin davet edilmiş olması demektir. Demek ki kendiliğinden olmayan ve iradenin ihtiyacı oldukça bilince katışan fakat gitgide bir emeğin devamı esnasında iradenin yerini tutan bir altbilinçsel vardır. Çabayı kötürüm bir hale sokan bütün zorluklarm teker teker eriyip gittiklerini duymak için işe girişmek çoğu zaman yetişir, fakat uslamlamanm (paralogique) olması ve emeği hassaten mümkün kılan şeyin baştan zihnin önüne dikilen engellerin önceden zayıflamış olmasından ileri gelmiş olabilir. Zaten her iki takdirde de altbilinçsel kuvvetlerin işe karıştıkları açıktır.

Nasıl oluyor da bir duyum bir imge, bir fikir oluyor; fikir nasıl gelişiyor ve bize en iyi gelen şekli alıyor; eğer bahis konusu olan yazı ise sözül bellek bu işe yardım ettiriliyor mu? İşte birçok sorular ki bana içinden çıkılamaz gibi geliyor, bununla beraber ilhamın açık bir tanımını yapmak isteyen herhangi bir kimsenin çözmesi gerekli olan sorular bunlardır. Bay Ribot (orijinal yaratmada, ne düşünme, ne irade ilhamın yerini tutamazlar) diyor[1]. Pek doğru, lâkin düşünme ile irade bu esrarlı fenomenin evriminde rollerini oynayabilirler, diğer cihetten salt alnıksal otomatlık halleri oldukça nadirdirler. İlhamın verimli tesirini duyan kimselerin aynı zamanda diğer kimselerden daha fazla bir kuvvetle ve sık sık dış dünyanın tesirlerini duymak hususunda duygulu olduklarını farzetmek gerekmektedir.

[1] Duyguların ruhbilimi. G. de Humboldt: (akıl ara bulur, değiştirir ve yöneltir, fakat yaratamaz, zira hayat ilkesi onda değildir.) diyordu, (yani Fransız hükümet tarzı üzerine fikirler.)

İmgeleyiciler aynı zamanda duysaldırlar. Beyinlerinin itiyatları öğe bakımından çok zengin olsa gerektir. Bu ise ardı arkası kesilmeyen bir duyum getirimi ile mümkündür. Bu da çok canlı bir duygululuk ve durup dinlenmek bilmeden tazelenen bir duyuş kabiliyetine bağlıdır. Bu duygululuğun büyük kısmı altbilinçsele aittir. Leibnitz'in deyimi ile (öyle düşünceler vardır ki ruhumuz bunları farketmez) öyle duyumlar da vardır ki duyularımız farkında olmazlar ve bunlar da ihtimal ki altbilinçsele girdikleri gibi öylece çıkanlardır. En verimli gözlemler farkında olunmadan yapılmış bulunanlardır; hayatı düşünmeden yaşamak çoğu zaman hayatı tanımanın en iyi çaresidir.

Yarın yüzyıl ve daha fazla bir zaman geçtikten sonra bir kimse çocukluğunda kendisini lâkayt bırakmış olan bir muhitin, bir manzaranın, vakaların karşısında belirdiğini görüyor; çocukken o, dış dünyada kendinden bir parçaymış gibi, sırf fizyolojik bir kaygıyle yaşamış, farkında olmadan bakmıştı; şimdi ise işte bütün o zamandan bu zamana geçmiş olan şeyler bir sisle örtülü kaldıkları halde duyumlarının en uçucu olduğu zaman hatırına geliyor ve gözünün önünde canlanıyor. Bize bilinçsiz olarak işlemiş olan duyumun hiç bir zaman iradeli bir surette uyandırılamayacağı apaçıktır. Fakat, tersine olarak bilinçli duyum hatırımıza iradenin hiç bir yardımı olmadan çıkagelebilir. Altbilinçselin, demek ki iki çeşit duyuma sözü geçiyor, bilinç ise bu duyumlardan ancak bir tanesine hükmedebiliyor. Bu da iradeyle düşünmenin edebiyat veya sanat yaratmalarında mahdut bir surette rol oynadıklarını açıklayabilir.

Mahiyeti itibariyle insan bir otomattır ve insanda bilinç bir kazançtır, bir ilâve yetidir. Bu noktada aldan-

mamak lâzımdır: Yürüyen, kımıldanan, konuşan bir kimse zorunlu olarak bu hareketleri tamamiyle kendinde iken yapmadığı gibi bunlar hiç bir vakit tamamiyle bilinçli olarak da yapılmış değildirler. Bilinç, eğer kelime belgin ve mutlak anlamında alınacak olursa, azlığın nasibidir. Foule'e karışınca insanlar bilhassa otomatikleşirler ve önce bir araya toplanma içgüdüleri herhangi muayyen bir zamanda hepsinin aynı şeyi yapmaları onların zekâlarının mahiyetini çok güzel tanıtır. Bu foule'ü teşkil eden ve bayram veya kargaşalık günlerinde hepsini birden aynı tarafa doğru aynı jestleri yaparak, aynı feryatları koparark itişen bu kimselerde bir bilinç ve bir irade tasavvur etmek mümkün müdür? Bunlar sağnak gelince otların altından çıkan karıncalardır, işte o kadar. Foule'e budalaca katışan, kendini ona kaptıran bir bilinçli kimse kişiliğini kaybeder, artık o, yapma ahtapot'un suçoir (hortumları) ndan biri olmuştur. Ve duyumlarının hemen hepsi varsayımsal hayvanın kollektif beyninde işe yaramadan son nefeslerini verecekderdir. Bu temastan o kimseye hemen hemen bir şey kalmaz, foule arasından çıkan bir kimsenin angısında suya batıp çıkan bir kimse gibi ancak suya düşmüş olduğu hatırası kalmıştır.

İnsanların hakikaten üstün örnekleri bilincin az sayıdaki seçkinleri arasında aranmalıdır. Ve onlar da gidişatı idare ediciler olmayıp — ki bu katlanılması imkânsız bir içgüdüye çok aykırı bir şey olurdu — hakemden ibarettirler. Bununla beraber — üzerinde çok durulması gereken bir konu olan — bu sivrilmiş kişisel kıymetlerine ancak, bilinç altbilinçselleşerek beynin setlerini aşıp dünyaya duyumun, dünyadan edindiği yeni hayat bulmuş dalgalarını boca ettiği zamandır ki erişirler. Onlar ancak altbilinçselin

dâhice çaldığı muhteşem çalgılardır, o da deha da altbilinçseldir. Goethe bu çift şahsiyetli insanların ve aydın insanlığın erişilmez, kahraman bir nümunesidir.

Daha az nadir olmamakla beraber daha az mükemmel olan birtakım insanlar vardır ki onlarda irade pek ehemmiyetsiz bir rol oynar ve altbilinçselin tesirinden çıkınca da bütün tesirlerini kaybeder. Onların dehaları bunun neticesi olarak daha ari ve daha kudretlidir: onlar bilinmeyen tanrının ilhamlarına daha yatkın birer alettirler, lâkin Mozart gibi yarattıklarının farkında değildirler. İşte Gluck bunun içindir ki piyanosunu güneşle yıkanan bir çayıra taşıtıyordu. İşte Haydn bunun içindir ki bir yüzüğe dalıp kalıyor, Crébillon birçok köpekler arasında yaşıyor, Schiller çalışma masasının çekmesine doldurduğu çürük elmaları sık sık kokluyordu. İşte altbiliniçselin şakaları, Allah insanı belâlarından korusun.

FİKİRLERİN ÇÖZÜLÜMÜ

İki düşünme tarzı vardır: Fikirleri ve fikirler ortaşımını ya kullanımda oldukları gibi kabul etmek, yahut kendi kişisel çıkarımız için yeni ortaşımlar teşkiline ve daha nadir bir şey olan orijinal fikirler çözülümüne girişmek. Böyle çabalar başarabilen bir zekâ kendi vergilerinin derecesine ve bolluğu ile çeşitliliğine göre az çok yaratıcı bir zekâdır. Yapılacak şey ya eski fikirler ya eski imgeler arasında birtakım yeni münasebetler imgelemek yahut da geleneğin birleştirmiş olduğu bu eski fikirleri, eski imgeleri ayırmak, birer birer gözden geçirmek ve başka bir kılığa sokmaya, kendilerinden yeni bir işlemin tekrardan ayıracağı sayısız yeni ikizler vücuda getirmeye can atarak, bu işe ikircilikten ve entipüflükten hiç bir zaman kurtulamayacak olan yeni bağlar teşkil edilinceye kadar devam etmektir. Bu işlemler, maddenin direncinden ve fiziksel kanunların müsait olmamasından dolayı olgular ve deney sahasında sınırlandırılmış bulunmaktadırlar. Salt anlıksal sahada ise onlar mantığa boyun eğerler. Fakat mantık ta nihayet bir anlıksal doku olduğundan, hatırsayarlığı hemen sayılmayacak kadar çoktur. Gerçekte ise fikirlerin ortaşımı ile fikirler çözülümü: yahut da imgelerin çözülümü: zira fikir yıpranmış bir imgeden başka bir şey değildir; evrimleri tayin edilmesi imkânsız ve hatta genel yönelişlerini takip bile güç olan kavranışlara uyarak yapılır. Fikirler istedik-

leri kadar birbirlerini tutmaz, imgeler de garabetler gösteredursunlar, ortaşımın kolaylığı onları ne yapar yapar, pek kısa bir zaman için olsa da, birleştirir. Victor Hugo sivri bir kayaya geçirilmiş olan kısmından halatın bezlerle sarılmış olduğunu görünce gözünün önünde hemen beşinci perdenin facialı sıkıntılarına göğüs gerebilmek için diz çöküp birbirlerine sokulan artistlerin safları canlanıyor; dizler ve halat düğüm yerlerinden, birincileri üst taraflarından diğeri ise alt tarafından, aynı suretle "facuna edilmiş" olduklarından ve bu suretle kayaya geçirilmiş olan halatın teşkil ettiği düğüm bükülmüş bir dize oldukça benzediğinden ve Giliatt'ın içinde bulunduğu hal tamamıyle trajik olduğundan ve nihayet bu benzetişlerin mantıkını algılamakla beraber daha az tesirli olmayan, hoşumuza giden saçmalığın da farkında olduğumuz için, bu birbiriyle hiç alâkası bulunmayan, bir kayaya geçirilmiş halatlar ile aktrislerin dizleri, okuduğumuz anda bizi büyüleyen bir koşutta gözümüzün önüne konmuş bulunuyor.

Bu cinsten ortaşımlar, dil kendilerini benimseyip kazançları arasında görmekten hoşlandığı trop'lara katmadığı takdirde, zorunlu olarak en ömürsüz olanlardır. Bir halatın büklümüne halatın dizi denmesine şaşmamalıdır. Zaten bu iki imge birbirlerinden ayrılmak için can atmaktadırlar. Ayrılma, nikâhsız sevişme dünyası olan fikirler dünyasında daima olağan işlerdendir. Bu hal saf kimseleri bazen hayretlere düşürebilir. Terimlerden biri veya diğeri en eskisi olduğuna göre "topun ağzı" veya "hayvan ağzı" demeyi göze aldıran bir kimse şüphesiz ki ya çıtkırıldımlık yahut da kabalıkla itham edilmiştir. Halatın dizi demek yakışık almayabilirse de bir borunun dirseği yahut bir sürahinin karnı hayalini kullanmak asla yersiz bir şey

değildir. Fakat bu örnekler, kullanımını kuramından daha iyi bildiğimiz, bir mekanizmanın ilkel tiplerinden ibarettir. Henüz yaşamakta olan bütün imgeleri bir tarafa bırakarak ancak fikirlerle yani insanların dimağlarında durmadan şaşkın bir surette çalkanan bu yapışkan ve az ömürlü gölgelerle, uğraşacağız.

Ebedî denilebilecek kadar dayanıklı, çıplak gözün ikizliğini seçmek için kendini yorduğu ikiz yıldızlardan hayret edilmeyecek derecede içiçe geçmiş birtakım fikir ortaşımları vardır. Onlara seve seve kamul konular "lieux communs" adını vermişizdir. Retorik'in eski bir teriminden artakalan bu *loci communes sermonis* deyimi bilhassa anlıksal bireyciliğin gelişmelerinden beri, başta ve XIX. yüzyılda da hâiz olmadığı tahkir edici bir anlam mahiyetini almaya başlamıştır. Bu deyimin anlamı bir taraftan zelilleşirken "kamul konu" da iptizalden, görüle görüle, işitile işitile bıkılmış olandan ayırt edilemez oldu ve aktan karayı seçemeyen kuş beyinli insan sürüsü için "kamul konu" klişenin eş anlamlılarından biri oldu. Halbuki klişe, kelimeler; kamul konu ise fikirler içindir; klişe şekil veya anlamı belirtir, diğeri ise özü yahut ruhu gösterir. Onları birbirine karıştırmak, fikri fikrin deyimi ile karıştırmak demektir. Klişe, göze hemen çarpar, kamul konu ise çoğu zaman orijinal bir süsün altında gizlenmiştir. Hiçbir edebiyatta yeni şekillerle ifade edilmiş örneklere bol bol rastlamak kabil değildir. En zor beğenir bir zekâ da çoğu zaman bu hassalardan birisi ile iktifaya mecburdur. Hem de her ikisinden de mahrum kalmamışsa ne mutlu ona ki bu da sık sık başa gelebilir.

Kamul konu beş aşağı on yukarı bir iptizalden başka bir şey değildir, o, hem de bazen katlanılması gereken bir

iptizaldir, o kadar evrensel bir surette kabullenilmiş olduğundandır ki kendisine (hakikat) adı verilmiş olan bir iptizaldir. Dünyayı fellik fellik baştanbaşa dolaşan hakikatlerin çoğuna (hakikatler dünyayı baştanbaşa dolaşırlar) kamul konu nazarıyle bakılabilir, yani bunlar çokluk tarafından kullanılan ve bu, çokluğun keyfi istediği vakit dağıtıp bozamayacağı fikir ortaşımlarıdır. İnsan yalana karşı olan yönsemesine rağmen, hakikat dediklerine karşı büyük bir saygı besler. Hakikat, insanın hayat yolculuğunda dayandığı bastondur. Zira kamul konular onun keşkülünün ekmeği ve kanaatinin şarabıdır. İnsanlar, kamul konuların hakikatlerinden mahrum kalacak olurlarsa kendilerini koruyamayacaklar, dayaksız ve gıdasız kalacaklardır. Onlar hakikatlere o kadar muhtaçtırlar ki eskilerini atmadan yenilerini kabullenirler; medenî insanın beyni çelişik hakikatlerin bir müzesidir. Bu hakikatler birbiri ardından gelen cinsten olduklarından, kendisini rahatsız etmezler. İnsan, hakikatlerini birbiri ardısıra geviş getirir durur. O, yediği gibi düşünür (birbiri ardından gelen) yemekleri teşkil eden çorba, şarap, kahve, etten meyvelere gelinceye kadar bütün gıdaları geniş bir kaba koyup önümüze karmakarışık koysalardı, içimiz alt üst olur ve kusardık. Zekâmızda konaklayan çelişik hakikatlerin iç bulandırıcı karışıklığı da eğer gözümüzün önüne konmuş olsaydı içimiz aynı surette bulanacaktı. Bazı çözümleyici zekâlar boş yere ruhlarının çelişikliklerini birer birer, soğukkanlılıkla sayıp döktüler. Aklın her bir itirazına, duygu hemen aynı kıymette bir mazeret bulur. Zira Ribot'nun işaret ettiği gibi, duygular bizdeki kuvvetli şeyler olup, arası kesilmezliği ve sürekliliği temsil ederler. Başkasının çelişikliklerinin hesabını tutmak, bir kimsenin üzerinde ayrıca durulduğu takdirde, daha az

güç bir şey değildir. Sosyal rolü özellikle alacalı kanımların gözü alan parlaklığını örtmekten ibaret bir örtülük yapmak olan, riyakârlıkla karşılaşılır. Bunların kıetizmini diğerlerinin riyakârlığını gidersin diye bütün insanları, yani insanlığı yahut da hiç olmazsa oldukça kalabalık insan gruplarını, sorguya çekmek icabedecektir.

Alt hayvanlar bölgelerinde ve bitkiler dünyasında tomurcuklanma, hayatın yaratma modlarından biridir; fikirler dünyasında da kısımcıklara bölünerek çoğalma vardır, lâkin neticesi yeni bir hayat olmayıp yeni bir soyutlamadır. Bütün genel gramerler yahut ilkel mantık traité'leri soyutlamaların nasıl teşekkül ettiklerini öğretirler; onların nasıl teşekkül etmediklerini, filânca kamul konunun niçin dört bırakmadan yaşamakta devam ettiğinin öğretilmesi ihmal ediliyor. Bunu öğrenmek oldukça ince bir iş olmakla beraber bizi alâka çekici mülâhazalara götürecektir. Bu bölüme, asi kamul konular yahut bazı fikirler çözülümünün imkânsızlığı, demek icabedecektir. Önce, belki de fikirlerin nasıl ve niçin birbirleriyle ortaşımlaştıklarını araştırmak faydalı olacaktır. Bu işlemin işçiliği çok basittir, ilkesi ise andırmadır. Çok uzak andırmalar vardır, fakat öyleleri de vardır ki onları herkes kavrayabilir. Kamul konuların çoğunun bir tarihsel başlangıçları vardır: İki fikir günün birinde olayların etkisiyle birleşmişlerdir ve bu birleşme az veya çok ömürlü olmuştur. Avrupa Bizans'ın can çekişmesini ve ölümünü gözleriyle gördüğünden bu iki fikri, (Bizans ve dekadans fikirlerini) birleştirmiş ve bu suretle bir kamul konu vücuda gelmiş ve bu, hem okuyup yazan herkes için önlerine konan fikirleri kontrol edemeyen diğer bütün kimseler için bu, şüphe götürmez bir hakikat olmuştur. Bu fikir ortaşımı Bizans'tan, bilge ve saygı değer

tarihçiler için bir seri dekadanslardan başka bir şey olmayan Roma İmparatorluğuna yayılmıştır. Ağırbaşlı bir gazete son günlerde şöyle yazmıştı: "Eğer despotik idarenin mükemmel ordular teşkil edici özel bir hassası olsaydı imparatorluğun yükselmesinin, Romalıların askerî gücünün geliştiği devirde olmasını icabetmez miydi? Halbuki bu, bilâkis, bozgunluk ve çökme işareti olmuştur[1]". Bu, Hıristiyan başlangıçlı, kamul konu modern zamanlarda Montesquieu ve Gibbon tarafından popülarize edilmiştir. Bay Gaston Paris[2] bunu ustaca çözümlemiştir ve bugün artık bundan söz açmak bir budalalıktan başka bir şey değildir. Fakat bu kamul konunun şeceresi bilindiğinden ve doğuşu ile ölümüne şahit olunduğundan, örnek olarak kullanılabilir ve büyük bir tarihsel hakikatin ne olduğunu da oldukça gösterebilir.

Kamul konunun teşekkülündeki gizli amaç, filhakika, bir hakikati ifade etmektir. Yaratılmış fikirler ancak birtakım olgularla soyutlamaları gösterirler. Bir hakikati ele geçirebilmek için iki etmen lâzımdır. Ve bu, doğuruş mode'unun en çok rastlananıdır: Bir olgu ve bir de soyutlama lâzımdır. Hemen hemen her hakikat, hemen hemen her kamul konu bu iki öğeye müncer olur.

Çözülüm, kimyadaki çözümleme denilen şeye benzediğinden, henüz çözümlenmemiş bir kamul konu diye tanımlanmış olan "hakikat" kelimesi hemen daima, kamul konu yerine kullanılabilir. Şimik çözümleme, çoğu zaman kendileri de dağılımlanabilen, çeşitli öğelere dağılımladığı cismin ne varlığını ne de niteliklerini inkâr etmez Onun

---

1 Temps gazetesi 31.10.1899.

2 Romanya, cilt I. Sayfa 1.

işi bu öğeleri serbest bir hale koymak ve bu serbest hale koyduğu öğeleri, nispetlerini değiştirip, eğer keyfi isterse, bunlara yeni öğeler katmak suretiyle, tamamıyle başka cisimler vücuda getirecek olan, bireşime maruz bırakmaktan ibarettir. Bir hakikatin kırıntıları ile (özdeş bir surette karşıt) bir diğer hakikat yapılabilir. Oyun oynamak gibi kolay bir şey olan bu emek, zekâyı kıvraklaştırıp, amaç edineceği tenezzül nedir bilmez asalete doğru yol aldırmak hususunda bütün egzersizler gibi çok mükemmel bir şeydir.

Bununla beraber ne çözümlenmesine ne de inkârına imkân olmayan hakikatler de vardır. Bunların, gerek insanlığın yüzyıllardır yaptığı deneyin mahsulü, gerek bilimin belitlerinden biri olduğu itiraz götürmez. Louis XIV. ün önünde kürsüden: "Hepimiz öleceğiz baylar" diye bağıran vâiz, kralın kaşlarının çatılmasının, ciddî bir surette inkâr etmediği bir hakikati söylüyordu. Bu hakikat, kabul edilmesi şüphesiz ki en güç olan ve henüz dünyaca kabul edilmemiş bulunan hakikatlerdendir. Arî ırklar bu iki fikri, ölüm fikri ile zorunluluk fikrini, hemen birleştirivermiş değillerdir. Zenci budunsuların birçoğu henüz bu seviyeye çıkmış değillerdir. Bir zenci için tabiî ölüm, zorunlu ölüm diye bir şey yoktur. Her ölüm vakasında, bu gizli ve bağıseli cinayeti kimin işlediğini öğrenmek için büyücüye başvurulur. Biz de hâlâ biraz bu ruh haleti içindeyiz ve ünlü bir adamın mevsimsiz ölümü hemen zehirleme, esrarlı cinayet, sözlerinin yayılmasına sebep olur. Gambetta'nın ve Felix Faure'in ölümlerine dair uydurulan yalanlar hâlâ hatırlarda olsa gerektir. Ve bu yalanlar tabiatıyle XVII. yüzyılın son zamanlarını birbirine katmış ve İtalyanların XVI. yüzyılını, şüphesiz ki nadir olan olgulardan daha ziyade, meyus etmiş olan yalanların arasına katılmışlardır. Stendhal,

Romalıların tarihinden anlattığı vakalarda, zamanımızda da adaleti şaşırtacak birçok masumların kanına giren, zehirleme bâtıl inancına lüzumundan fazla önem veriyor.

İnsan, fikirleri mantığa, tahkiki kabil sağınlığına göre değil, fakat keyfine ve çıkarına göre ortaşımlar; hakikatlerin çoğunun peşin yargılardan başka bir şey olmaması da işte bundandır. Bunların en itiraz götürmezleri ise insanoğlunun sinsi sinsi sükût hilesiyle, durmadan yıkmaya çalışmış olduklarıdır. Aynı siyaseti yavaş yavaş çözülmeye başlamış olan bazı hakikatlere karşı da gütmektedir.

Törebilimin kamul konularının çözülüm hali anlıksal medeniyet derecesi ile oldukça sıkı bir bağlılaşma halinde olsa gerektir. Burada görülen fertlerin değil fakat millet halinde teşekkül etmiş çoklukların, ferdî hayatın şiddetini artırarak —deneye dayanarak bunu söylüyoruz— bu suretle de, hayatın ve kollektif gücün şiddetini azaltan, apaçıklıklarla bir boğuşmadır. Bir insanın, ahlâksızlığın daniskasını yapmak ve décalogue (Tanrısel on buyruk arasına katılmış) edilmiş peşin hükümlere boyun eğmemekle büyük bir kişisel çıkarı elde edeceği ve şahsını tam bir surette geliştirmeye doğru büyük bir adım atacağı şüphesiz ise de, çok kuvvetli ve birbirine katiyen baş eğmez fertlerden teşekkül eden bir cemiyet zayıf bir millet vücuda getirir. İşte o zaman toplumsal içgüdün bireysel içgüdü ile çarpışmaya başladığı, bazı cemiyetlerin cemiyet olmak bakımından, sürünün pek çoğu tarafından uyulan fakat aklı başında bulunan üyelerinin her biri tarafından, saçma, vakti geçmiş, yahut zalimce telâkki edilen bir ahlâk güttüğü görülür.

Cinsî ahlâkın şimdiki durumu incelenirse bu ilkeleri oldukça tuhaf bir surette aydınlatan vakalara rastlanacak-

tır. Hıristiyan milletlere öz olan bu ahlâk iki fikrin, şehvet fikri ile döl fikrinin çok sıkı bir çağrışımı üzerine kurulmuştur. Bu iki fikri çözümlememiş olan bir kimse, insan veya millet olsun, bu hakikatin öğelerini zekâsında azat etmemiş demektir. Dinî yahut medenî kanunların himayesi altındaki sırf döl vermek için olan birleşme dışındaki bütün cinsî münasebtlere (ikinciler, bizim mahiyeti itibariyle Hıristiyan olan medeniyetlerimizde, birincilerin kepaze edilmiş bir şeklinden başka bir şey değildir) günahtır diyen onları yanılmalar, kabahatler, ahlâkî gevşemeler sayan bu code'larla yaptırımlanmış olan kuralı vicdanen kabul eden kimse, kim olursa olsun, açık bir surette, henüz ıptidaî bir halde kalmış olan bir medeniyete mensuptur. En yüksek medeniyet, içinde ferdin en erkin ve yükümlerden en ziyade kurtulmuş olduğu bir medeniyet olduğundan, bu önermenin çürütülebilmesi, onun ancak çapkınlığı yahut da çileciliği kıymetten düşürmek için bir teşvik sayılmasıyle kabildir. Ahlâkî olsun, ahlâksızca olsun burada bunun hiç bir önemi yoktur. Eğer bu önerme sağın ise, olgulara bir göz atar atmaz anlaşılıvermesi lâzımdır. Avrupadaki doğumları gösterir bir istatistik cetveli en inatçı muterizlere milletlerin anlıksal seviyesi ile üremeleri arasında nedeni etkiye bağlayan cinsten hiç şaşmaz bir bağ bulunduğunu gösterecektir. Bu, fertler için olduğu kadar toplumsal gruplar için de böyledir. Anlıksal yetersizliktendir ki amele evlerinden çocuk kalabalığından geçilmez. Kenar mahallelerde oturan sefiller vardır ki on iki çocuğu olduğundan hayatın merhametsizliğine şaşakalmışlardır. Bu, hatta en dinî inançlara sığınarak kendilerini müdafaa edebilmekten bile uzak olan fakır insanlar, şehvet fikrini döl fikrinden çözümleyememişlerdir. Onlarda birinci diğerini kararlar ve

davranışlar çocukça hatta hayvanca bir beyin çalışması ile kendiliğinden oluverir. Hakikaten insanlık seviyesine çıkmış bir kimse üremeyi istediği gibi hudutlandırır. Bu, onun üstünlüklerinden biridir, fakat bu öyle bir üstünlüktür k ona ancak ölmek için varılmıştır.

Kurtardığı fert için, filhakika, iyi bir şey olan bu özel çözülüm milletler için o kadar hayırlı değildir. Bununla beraber insanların evrimi için dünya yüzünde lâzım olan boşlukları kapattırmamak suretiyle, medeniyetin gelecekteki gelişmesini sağlayacaktır.

Yunanlılar kadın fikri ile döl fikrini oldukça geç olarakdır ki ayırabildiler. Fakat çok eski zamanlarda döl fikri ile şehvet fikrini çözümlemişlerdi. Kadına sadece döl verici olarak bakmaktan kurtulur kurtulmaz yüksek zevk kadınları devri başladı. Yunanlıların zaten, daima belirsiz bir cinsî ahlâkı olmuştur, bu ise onların tarihte muayyen bir yer almalarına mâni olmamıştır. Hıristiyanlık, kendisini yatsımadan, şehvet fikrinin döl fikrinden çözülümlenmesini teşvik edemez. Fakat, bilâkis başarı ile, aşk fikrinin şehvet fikrinden çözülümlenmesine yol açtı ve bu da insanlığın büyük zaferlerinden biri oldu. Mısırlılar böyle bir çözülümlemeyi anlamaktan o kadar uzaktılar ki erkek kardeşle kız kardeş arasındaki aşk bir cinsî birleşmeye varmamışsa, onların gözüne batmazdı bile. Büyük şehirlerin aşağı tabakaları bu hususta seve seve Mısırlılar gibi davranmaktadırlar. Duyabildiğimiz çeşit çeşit kızılbaşlıklar gösterirler ki buna benzer bir ruh haleti muayyen bir anlıksal kültür seviyesi ile katiyen anlaşamaz bir şey değildir. Bütün maddî hazlardan uzak lekesiz aşkın özel bir surette Hıristiyanca olan şekli, bazı mürakabecilerin mistik coşuşlarında geliştiği görülen tanrısel aşktır ve bu hakikaten lekesiz bir aşk-

tır, zira belirtilebilen hiç bir şeye yönelmiş değildir; bu, kendi hakkında tasarladığı sonsuz fikir içinde kendisine tapan zekâdır. Bu duyguya şehvettaparlığın karışabilmesi insan bedeninin yaratılışından ve organların birbirine göre çalışma kanunu gereğindendir. Bundan ötürü de fizyolojik olmayan bir incelemede bu hususu hesaba katmamak icabetmektedir. Beceriksizcesine platonik adı verilmiş olan bu şey bir Hıristiyan uydurmasıdır. Bu, nihayet maddî aşk kadar sarsılmaz ve kıskançça olan, döl fikrinden soyunmuş olan şehvet fikrinden arınmış tutkulu bir dostluktur. İnsan duygulanımlarının bu ideal hali çileciliğin ilk konağıdır ve çileciliğin, içinde bütün fikirlerin çözümlenmiş olduğu bir ruh halidir, diye tanımlanabilir.

Hıristiyan nüfuzunun azalması ile çileciliğin ilk konağı gittikçe az uğranılan bir yer olmuş, çilecilik de aynı suretle az rastlanır olduğundan yeri çok zaman diğer bir tarikat tarafından alınmıştır. Zamanımızda aşk fikri maddî haz fikriyle pek sıkı bir surette birleşmiş olduğundan ahlâkçılar da onu döl fikriyle ilkel ortaşıma sokarak yeniden düzeltmeye çalışıyorlar. Bu ise oldukça garip bir geriye dönüştür.

Doğru düşünür kimselerin en önemli telâkki etmekte birleştikleri bu hakikatlerden bazılarının birbirini kovalayan yüzyıllarda ne dereceye kadar çözülüme uğradıklarının incelenmesi insanlığın tarihî bir ruhbilimini yapmayı mümkün kılacaktır. Bu usul, tarihin hatta temeli ve bu inceleme de amacı olsa yeridir. İnsanda her şey nihayet son sözünü zekâda söylediğinden, tarihte de her şey ruhbilime varmalıdır. Olguların politikaya yahut stratejiye uymayan birer açıklamaya mütehammil olmaları onların alınlarını ak çıkaracaktır. Jeanne d'Arc'ın semadan geldiğini sandığı bü-

yük ödevin başarılmasını sağlamış olan hangi çözümlenmemiş fikir ortaşımı yahut da hakikattir? Buna cevap verebilmek için, hem Fransızların hem İngilizlerin kafalarında aynı suretle bağlanabilen fikirler, yahut da o zamanlar bütün Hıristiyanlık topluluğunca itiraz götürmez bir surette kabul edilmiş bir hakikat bulmak lâzımdır. Jeanne d'Arc'a gerek dostları, gerek düşmanları tabiatüstü bir kudretle çarpılmış nazarıyle bakmaktaydılar. İngilizler için o, müthiş bir büyücü karı idi, bu sanı herkesçe kabul edilmiş olup şahitleri sayısızdır. Fakat dostları ne düşünüyorlardı? Ona, onlar da şüphesiz ki büyücü karı, daha doğrusu bağıcı karı diyorlardı. Bağı muhakkak bir surette şeytanî bir şey sayılmıyordu. Ne melek ne de cin olmayan fakat insanın zekâsına istediği gibi hükmeden kudretlerden ibaret, tabiatüstü varlıklar imgelemleri bürümüştü. Bağıcı, iyilikçi bir büyücüydü. Eğer bu böyle olmamış olsaydı Albert'le Grand gibi azizlerden sayılan bir bilim adamına bağıcılık damgası vurulur mu idi? Büyücü veya bağıcı karıdır diye Jeanne d'Arc'ın arkasından gitmiş veya onunla çarpışmış olan askere, onun ne idüğü bilinmeyen korkutuculuğu ihtimal ki aynı fikri ilham ediyordu. Fakat İngilizlerin, onun bir büyücü karı olduğunu ilân etmelerine rağmen Fransızlar ona bağıcı karı demekten çekiniyorlardı ve bunu da ihtimal ki aynı sebepten, harikalar dolu maceralar içinde, Judith Gautier'nin bu çok nefis Dragon İmperial'inde hikâye edilmiş olduğu gibi, gaasıp Ta-Kiang'ı o kadar uzun müddet korumuş olan sebebi düşünerek yapıyorlardı.

Herhangi bir devirde topluluğun her sınıfı, "asker" deyince ne anlıyordu? Bu soruya cevep verebilmek için tarihi baştan başa okutmak icabetmeyecek midir? Devrimize doğru geldikçe, ekseriyetin, şeref fikriyle askerlik fikrini ne

zaman birleştirdiklerini sormak lâzımgelecektir. Bu, aristokratça bir ordu anlamının arta kalması değil midir? Sakın bu ortaşım, halkı, kendisinin cesaretini artırmak için askeri coşturan otuz yıl önce cereyan etmiş olan vakaların akabinde vücuda gelmiş olmasın? Bu şeref fikrini anlamak lâzımdır ki birçok fikirler, yiğitlik, karşılık gözetmemek, disiplin, fedakârlık, kahramanlık, doğruluk, dürüstlük, açıklık, güleryüzlülük, sadakat, sadelik v.s. fikirlerini ihtiva etmektedir. Nihayet bu kelimede Fransız ırkını temsil ettiği sanılan niteliklerin özeti bulunacaktır. Demek ki bu kelimenin menşeini belirtmek, sırf bundan ötürü, Fransızın kendisini bütün kuvvetli faziletlerin özeti bildiği devri belirtmek demek olacaktır. Fransa'da asker demek, yeni itirazlara rağmen şerefli adam demektir. İki fikir çok kuvvetle birleşmiş bulunmaktadırlar. Bunlar öyle bir hakikat teşkil etmişlerdir ki, şimdilerde yetersiz bir yetke ile şüpheli bir doğruluktan başka hiç bir şey tarafından yatsılanmamışlardır. Demek ki milletin kamuluna bakıldığı takdirde, bu hakikatin çözülümünün pek az ilerlemiş olduğu görülür. Bununla beraber bu çözülüm bir dakikacık, psikolojik bir dakikacık olsun, bazı kafalarda tamamıyle yapılmıştır. Bu ise sadece anlıksal bakımdan, büyük bir soyutlama cehtini gösterir ki beyin makinesinin işlemesi tarafsızca seyredildiği takdirde insan kendini şaşkınlıktan kurtaramaz. Şüphesiz ki varılan netice normal bir uslamlamanın verimi değildir. Çözülüm bir nöbet esnasındadır ki vâki olmuştur; çözülüm bilinçsiz ve geçici olmakla beraber vâki olmuştur. Böyle oluşu gözleyici için önemli bir şeydir. Şeref fikri bütün altında gizledikleriyle beraber burada bir olgu fikri olup bütün sıfatları kabullenmeye hazır bir dişi fikir olan askerlik fikrinden ayrılmıştır ve o zaman görül-

müştür ki bunların arasında mantıkî bir bağ bulunsa bile bu bağ zorunlu bir şey değildir. İşte asıl neticeyi tayin eden nokta budur. Bir hakikat, öğelerini bağlayan münasebetlerin alışkanlık neticesinde vücuda gelmiş bir bağ olup, zorunluk bağı olmadığından, ölmüş gitmiştir. Ve bir hakikatin ölümü de insanlar için çok hayırlı bir şey olduğundan, bu çözülüm eğer kati ve bozulmaz bir şey olsaydı çok önemli bir şey olurdu. Ne yazık ki bu, arı fikre doğru yapılan cehitten sonra eski zihnî alışkanlıklar eğemenliklerini tekrar ele almışlardır. Eski sıfatlandırıcı öğenin yerine derhal belli belirsiz derecede yeni ve eskisinden daha az mantıkî ve daha az zorunlu bir öğe geçmiştir. Yapılan işte muvaffak olunmadığı görülmüştür. Fikirler ortaşını öğelerinden biri, eski bir eldiven gibi ters çevrilmiş olmakla beraber evvelkisinin aynı olarak yeniden vücut bulmuştur. Şerefin yerine eski öğenin: alçaklık, yalan, dolan, disiplinsizlik, sahtekârlık, iki yüzlülük, kötülük v.s. demek olmuş olan bütün hüdayinabit fikirleri de ihtiva eden şerefsizlik konmuştur. Bu yeni fikir ortaşımının tahrip edici bir değeri olabilirse de, anlıksal hiç bir kıymeti yoktur.

Bu anlattığımızdan, bize en açık, en duru, en apaçık tabir mazur görülürse, en gözle görülür, elle tutulur gibi, gelen fikirlerin, kendilerini zekâların çoğunluğuna çırçıplak olarak kabul ettirmek kudretinde olmadıkları hakikati meydana çıkar. Bugünün kafası ordu kelimesini benimsemk için, bu fikri öz fikirle arasında ancak bir tesadüf yahut bir sanı bağlılaşması bulunan öğe ile kaplamak zorundadır. Elbette ki basit bir politikacıdan Napoleon'un bu fikir hakkındaki yalınç düşünüşü beklenemez: Bir kılıç: Çok başit fikirleri önce çok karışık zekâlar kavrayabilirler. Bununla beraber orduyu bir milletin dışa çevrilmiş kuvveti olarak

telâkki etmek de saçma bir şey olmasa gerektir. Bu takdirde de bu kuvvetten ancak kuvvetten aranılan niteliklerden başka bir şey beklenmemelidir. Bu da, çok yalınç bir şey midir dersiniz?

Fikirlerin ortaşımı ile fikirlerin çözülümünün mekanizmasını incelemek için en müsait günlerdeyiz. Çoğu zaman fikirlerden söz açılır, fikirlerin evrimi hakkında yazılır çizilir. Halbuki hiç bir kelime yoktur ki bunun kadar yetersiz bir surette tanımlanmış ve daha belirsiz olsun. Bazı budala yazarlar var ki meselenin başına sonuna bakmadan idea üzerinde çekişip durmaya başlıyorlar. Birtakım iş birlikçi şirketler de var ki birden ideanın üzerine çullanıyorlar, kendilerini ideaya körükörüne bağlayan, idea için sararıp solan, akıllarında ideadan başka bir şey bulunmayan idea deyip idea işiten kimseler vardır. Bu, konu dışı konuşmalardan asla bir mana çıkaramamışımdır. Bu suretle tek başına kullanılan bir kelime belki de ülkü kelimesinin bozulmuş bir şeklidir. Yahut da sıfatı altında saklıdır. Bu, sakın büyük cemiyet glasiyesinin yürürken bazı kafalara bıraktığı ve bu kafalarda bir çakıl taşı gibi yuvarlanıp duran, gürültü eden, Hegel felsefesinden kopmuş, serseri bir parça olmasın? Kimbilir? Bağıntılı bir şekilde kullanıldığı takdirde de bu kelimenin her günkü beylik cümlelerde daha açık bir manası yoktur. Bu kelimenin ilkel anlamı tamamıyle unutuluyor ve fikrin, soyut bir hal alabilmiş, kavram haline gelmiş bir imgeden başka bir şey olmadığı hatırdan çıkıyor. Fakat bir fikir, tıpkı bir kavram gibi fikir adını almaya lâyık olması için, olumsal ile olan bütün tehlikeli münasebetlerden arınmalıdır. Bir kavram fikir haline geçince yatsınmaz bir hal alır. Bu, bir sayıdır, bu, bir imdir, bu, düşüncenin kullandığı alfabenin harflerinden biri-

dir. Doğru fikirler, yanlış fikirler diye bir şey yoktur. Fikir zorunlu olarak doğrudur. Üzerinde tartışmak kabil olan bir fikir somut kavramlarla alaşım halinde olan bir fikirdir; yani bir hakikattir. Çözülüp belgin olarak, hakikati bütün ömürsüz kısımlarından soyup, salt ve bunun sonucu olarak da, sarsılması imkânsız fikri elde etmek için didinir. Lâkin, kelimeler eğer sırf biricik ve mutlak anlamlarına göre kullanılmış olsaydılar konuşurken bağlantılar yapmak güç olacaktı, kelimelere kullanımın verdiği belirsizlik ve kıvraklığı bırakmak ve bilhassa soyutu somuttan ayıran uçurum üstünde çok direnmemek lâzımdır. Akarsu ile buz arasında ara bir hal vardır. Ve bu hal suyun iğnelenmeye başlaması, kırılır bir halde bulunduğu ve dalan ele karşı koyamadığı zamanki haldir. İhtimal ki hatta felsefe manüelindeki kelimelerin bile iki manaya gelmekten kurtulmasını beklememek lâzımgelecektir.

Büyük kalem tartışmalarına yol açmış ve ancak bir an parladıktan sonra yeniden karanlıklara gömülmüş olan bu ordu fikri, somutla ilgisi bulunan ve ince ince soruşturmalar yapılmadan hakkında bir şey söylemek mümkün olmayan fikirlerden biridir. Adalet fikri bilâkis, başlıbaşına in abstracto, "soyut olarak" tetkik edilebilir. Bay Ribot'nun genel fikirler hakkında yaptığı ankette, hemen bütün idam mahkûmları adalet kelimesini işitince gözlerinin önünde efsanevî kadının terazisi ile dikildiğini görmüşler. Bu soyut fikrin, bu geleneksel timsalinde bu fikrin menşeinden çıkan bir bilgi bulunmaktadır. Adalet, fikri, filhakika denge fikrinden başka bir şey değildir. Adalet, edimler serisinin ölü noktası, karşıt kuvvetlerin süredurum haline geçinceye kadar birbirlerinin kuvvetlerini kestikleri sanal noktadır. Bu, mutlak adaletin ölü noktasından geçecek olan hayat artık

yaşayamayacaktır. Zira kuvvetlerin çarpışması fikrinin aynı olan hayat fikri, zorunlu olarak adalet fikridir. Adaletin hüküm sürdüğü devir demek, ağızların kilitlendiği ve ruhların taş kesildiği devir demektir. Ağızlar söylemez olmuştur, beyinlerin organları işsizlikten uyuşmuş ve bir şey anlatmak için çırpınan eller soğuk havada donmuş kalmıştır. Tanrı-bilimciler adaleti dünyanın ötesine, ilksizliğe yerleştirmişlerdir. O, ancak orada tasarlanabilir. Hayata tehlikesi dokunmadan elinden bir tek hükümden, ölüme mahkûm etmekten, başka bir şey gelmeden zulmünü ilelebet orada icra edebilir. Demek ki adalet fikri muhakkak surette, çürütülemez, belgitlenemez fikirler serisine girmektedir; ondan salt halde iken istifadelenmek imkânsızdır, onu ya herhangi bir olgu öğesine ortaşımlamalıdır, yahut da kavranılmaz bir kendilikten başka bir şeyi karşılamayan bir kelimeyi kullanmaktan kaçınmalıdır. Doğrusunu söylemek lâzım gelirse, adalet fikri ihtimal bu son zamanlardadır ki ilk defa olarak çözülümlenmiştir. Bu kelimeyle insanlar bazen kendilerinin hep alışık oldukları cezalandırma fikrini, bazen de birincinin gölgesi, tarafsız bir şey olan cezalandırmama fikrini kastederler. Yapılacak şey mücrimi cezalandırmak ve masumu rahatsız etmemektir; bu ise mücrimliğin tanımlanması ile masumluğun tanımlanmasının hemen yapılması ile kabildir. Bu, manevî anlamlı kelimelerin ancak uçucu ve bağıntılı birer anlamı olduğundan, güç bir iştir. Ve bir mücrimin cezaya çarptırılmasının neden gerektiği de sorulabilir? Bilâkis sıhhatli ve normal bir adam olduğu farzolunan masum, hasta ve arık bir kimse olan mücrimden daha fazla cezaya katlanabilse gerektir; mazur olan bir hırsız cezalandırılacağına niçin kendisini soyduran aptal cezalandırılmıyor? Adalet bir tanrıbilimsel telâkki olaca-

ğına, eskiden Isparta'da olduğu gibi, hâlâ, tabiatı yansılayan bir şey olarak kalabilseydi, bu suretle hareket edecekti. Bu dünyadaki her varlık, varlığını ancak dengesizlik ile haksızlığa borçludur. Her varlık diğer varlıklardan koparılan şeylerdir; her hayat ancak bir mezarın üstünde yeşerir. Eğer varlık tabiî kanunların yatsıcısı değil de yardımcısı olmak isteseydi, insanlık hemen zayıfların birleşmesine karşı güçlüleri korumak için lâzımgelen tedbirlere başvuracak ve halkı aristokratların altına bir arkalıksız sandalye gibi sürecekti. Fakat artık adalet denince bilâkis suçluların cezalandırılması ve güçlülerin yok edilmesi anlaşıldığı kadar, günahsızların cezalandırılmaması ve düşkünlerin baş tacı edilmesi anlaşılıyor gibidir. Bu mayası bozuk ve iki yüzlü karmaşığın menşeini, demek ki İncil'de Yahudi demagogların, "zenginlerin Allah belâsını versin" parçasında aranmalıdır. Böylece hakikati meydana çıkmış olan adalet fikrinin hem kin hem de hasetle kirletilmiş olduğu görülür. Artık kendisinde menşedeki anlamından eser kalmamıştır ve kelimelerin kamul anlamının öksesine düşmeyi göze almadan da bu kelimenin çözümlenmesi yapılamaz. Bununla beraber, tetik davranılarak, bu faydalı terimin kıymetini kaybetmesinin ilk nedeninin, hak fikri ile cezalandırmak fikrinin karıştırılması olduğu görülecektir. Adalet kelimesi bir ceza hukuku bir de hususî hukuk anlamına gelmeye başladığı günden beri halk bu iki pratik kavramı birbirine karıştırdı ve ciddî bir çözülüm yapabilmek ellerinden gelmeyen halkın eğitmenleri işletine gelen yanlış anlaşılmayı daha kötü bir hale soktular. Bu suretle adaletin gerçek fikrinin nihayet insanlığın sözlükte bulunan kelimenin içinde asla olmadığı hakikati meydana çıkmaktadır; bu kelimenin çözümlenesi yapılırsa içinde hukuk fikri ile cezalandırma

fikri göze çarpan daha karmaşık öğelere varılır. Fakat bu garip çiftleştirişlerde o kadar mantıksızlık vardır ki eğer toplumsal olgular bize tanıtını verilmemiş olsaydı işlemin sağlığından şüphelenilecekti.

Burada şu soru araştırılabilir: Halk için, orta zekâda bir adam için, hakikaten soyut kelime diye bir şey var mıdır? Bu, az muhtemeldir. Hatta, anlıksal kültürün derecesine göre bu aynı kelimenin, soyutluğun birkaç basamağında takılıp kaldığı sanılmaktadır. Salt fikir, kişisel çıkarlar yahut kast'ın ve grupun menfaatleriyle az çok kirlenmiştir. Ve adalet kelimesi bu suretle meselâ her türlü özel ve sınırlı anlamlara gelir ve bu anlamların altında ezilerek en hayatî anlamı kaybolup gider.

Bir fikir çözümlenir çözümlenmez, eğer böyle çırılçıplak piyasaya çıkarılırsa dünya seyahati esnasında her türlü asalak bitkilerle donanır. Bazen, ilk organizma, üzerinde gelişen bencil yığınaklar tarafından sömürülerek yok edilir. Bu, fikir sapıtmalarına dair çok tuhaf bir misal duvar ressamları loncası tarafından "cumhuriyetin zaferi" töreninde verildi. Bu işçiler üzerinde istedikleri haklarını şu (Ripolin kahrolsun!) kelimeleriyle özetledikleri bir bayrakla dolaştılar. Ripolin'in herhangi bir kimsenin bir kaplama üzerine çıkarabileceği hazır bir yağlı boya resim olduğu bilindiği takdirde, bu dileğin bütün samimiyeti ve budalalığı anlaşılır. Ripolin burada adaletsizliği ve zulmü temsil etmektedir, bu, can sıkıntısının, şeytanın ta kendisidir. Hepimizin kendine göre bir Ripolin'i vardır ve bununla soyut fikirleri kendi kullanımıza göre boyarız ve eğer böyle bir kolaylığımız olmasaydı soyut fikirleri hiç bir çıkarımız için kullanamayacaktık.

Erkinlik fikri, politikacılar tarafından bize bu çeşit, alaca bulaca renklerle boyanarak sunulmaktadır. Bu kelimeyi işitince siyasal erkinlik fikrinden başkasını göremez oluyoruz ve bize, medenî bir adamın istifadelenebildiği bütün erkinlikler bu iki anlamlı deyimin içinde gibi görünüyor. Bundan maada soyut adalet fikri için olduğu gibi, soyut erkinlik fikri için de bu böyledir; hayatın her günkü yaşanışında hiç bir işimize yaramaz. İnsan erkin olmadığı gibi tabiat da değildir. Nitekim insan da tabiat da âdil değildirler. Uslumlamanın bu çeşit fikirler üzerinde hiç bir tesiri yoktur; onları deyimlemek olumlamaktır, fakat içerisine sokulmak istenecek bütün tezleri zorunlu olarak bozacaktır; toplumsal anlamından ibaret olduğu takdirde de erkinlik fikri tamamıyle çözümlenmiş değildir. Erkinliğin genel fikri yoktur ve böyle bir şeyin olması da güçtür; zira bir ferdin erkinliği ancak diğer birinin erkinliğinin zararınadır ki, olabilir. Eskiden erkinliğe ayrıcalık denirdi. Zaten eninde sonunda, ihtimal ki, bu, onun hakikî adıdır, hâlâ bugün bizim bağıntılı erkinliklerimizden biri olan yayın erkinliğimiz bir ayrıcalıklar mecmuasıdır; avukatlara verilmiş olan söz erkinliği de bir ayrıcalıktır, sendikacılara mahsus erkinlik ve bugün bize teklif edilen ortaşım yapmak erkinliği de yarının birer ayrıcalıklarıdırlar. Erkinlik fikri ihtimal ki ayrıcalık fikrinin şişirilmiş, bozuk bir şeklinden başka bir şey değildir. Erkinlik kelimesini birçok yerlerde kullanmış olan Lâtinler bunu Roma'lı vatandaşın bir ayrıcalığı olarak anlıyorlardı.

Görülüyor ki ya birçok birleştirilmiş fikirlerin bir tek kelimeyle söylenmiş olmasından, yahut ilk fikrin ikincil bir fikrin istilâsına uğrayarak ortadan kaybolması yüzünden, bir kelimenin anlamı ile karanlık, sözül bilinçlerin

dibinde haiz olduğu gerçek manası arasında çoğu zaman büyük bir ayrılık bulunmaktadır. Demek ki, bilhassa genel şeyler hakkında, hem kapalı, hem gizli bir anlamı bulunan birçok cümleler yazılabilir. Birer im olan kelimeler aynı zamanda hemen daima birer şifredirler; bilinçsiz uylaşımsal dil, çok kullanılmaktadır ve öyle konular da vardır ki ancak bu dille ifade edilmektedirler. Fakat şifre çözülmeyi içerir. En yapmacıksız bir yazıyı anlamak da bir iştir ve yazıyı yazanın bizzat kendisi de çoğu zaman bu işi başaramaz. Zira kelimelerin anlamları insandan insana değişmekle kalmayıp aynı insanın ruhunun durumuna göre de değişir. Dil, bu yüzden birçok büyük aldanmalara sebep olur. Dil, soyutta geliştiği halde, hayat en somut gerçekte gelişir; söz ile sözün gösterdiği şeyler arasındaki fark, bir manzara ile onun betimi arasındaki fark kadardır. Tasvir ettiğimiz manzaralar hakkındaki bilgimiz çoğu zaman evvelki sözlerin yansısı olan sözlerden alınmıştır. Böyle olmakla beraber biz birbirimizi anlıyoruz. Bu bir mucizedir ki, burada çözümlemek niyetinde değilim. Bir yöntemden başka bir şey olmayan bu taslağı tamamlamak için sanat ve güzellik hakkındaki yepyeni fikirleri incelemeyi denemek daha yerinde bir hareket olacaktır.

Bu kelimelerin nereden çıktıklarını bilmiyorum; fakat bu kelimeler, eskilerin bizden daha yetkin olarak, onların ihtiva ettikleri gerçeği yaşayabilecek bir durumda bulunmuş olmalarına rağmen sabit ve kesin kelimelerden mahrum olan klâsik dillerden sonra yaratılmışlardır. Onlar Arap saçı gibidirler: sanat fikri, güzellik fikri uyrukluğundadır. Fakat bu sonuncu fikir de nihayet uyum fikrinden ibarettir ve bu uyum fikri de mantık fikrinden başka bir şey değildir. Güzel, kendi yerinde olan şeydir. İşte güzellik bundan dolayı—

dır ki bizde haz duygusu uyandırır. Yahut daha doğrusu güzellik, haz olarak algılanmış olan mantıktır. Bu kabul edildiği takdirde, güzellik fikrinin feminist topluluklarda niçin hemen daima, kadın güzelliği fikri çerçevesi içinde kaldığı anlaşılır. Güzellik bir kadındır. Bu, çok çekici bir çözümleme konusudur. Fakat soru oldukça karışıktır. Önce bir kadının erkekten daha güzel olmadığını ispat etmek gerekmektedir. Tabiat da aynı niyetle yapılıp aynı modele göre biçilmiş ve aynı hamurdan vücuda getirilmiş olduğundan, insanlık dışında bir duygudaki zekâya kadın tamamıyle erkeğin dişisi olarak görünecektir. İnsanların nazarında kısrak ile tayın göründüğü gibi. Ve hatta daha yakından bakılacak olursa, dünyadaki şekillerin estetiği hakkında bilgi edinmek isteyecek olan bir Mars'lı, aynı ırktan, aynı kasttan, aynı yaşta bulunan bir erkekle bir kadın arasında eğer bir fark varsa bu farkın erkeğin lehine olduğunu görecekti ve eğer erkekle kadın kusursuz denecek kadar güzel değillerse, insan ırkının kusurları kadında daha fazla göze çarpar. Zira karın ve arkanın iki çıkıntısı, cinsel çekim olmakla beraber, profilden iki hattı, zarafetten mahrum bırakarak bozmaktadır. Kamburlaşmak istidadında olan sırtın tesiriyle memelerin inhinası hemen tamamıyle dikliğini kaybetmiştir. Cranach'ın çıplak resimleri kadının bu ebedî kusurlarını saflıkla belirtmektedir. Zevk sahibi oldukları takdirde, sanatkârların daima düzelttikleri bir kusur da, çıplak kadın fotoğraflarında göze çok çarpan bacakların kısalığıdır. Kadın güzelliklerinin bu soğuk anatomisi çok zaman yapılmıştır, demek ki tahkiki yazık ki, pek kolay olan bu noktada ısrar lüzumsuzdur. Fakat tenkide bu kadar az dayanabilen kadının güzelliği nasıl oluyor da, her şeye rağmen, sarsılmadan kıymetini koruyor ve bizim için

güzellik fikrinin temeli ve kaynağı oluyor? Bu, cinsel bir yanılsamadır. Güzellik fikri salt bir fikir değildir. O, şehvet fikri ile sıkı sıkıya kaynaşmıştır. Stendhal, güzelliği "bir saadet vaadi" olarak tanımladığı zaman bu uslamlamayı belirsiz bir şekilde algılamıştı. Güzellik bir kadındır. Erkeğe ayak uydurmayı, bu aforizmayı benimsemek derecesine vardırmış olan kadınlar, bunu bizzat ancak şehvete düşkünlük sapkısının son derecesinde anlayabilirler. Maamafih kadınların güzellik hakkında hususî bir tip seçtikleri malûmdur. Erkekler tabiatıyle bu tipe "tatsız güzel" adını takarak kıymetini düşürmüştür. Eğer kadınların içi dışı bir olsaydı, erkeğin kendisini can atarak büyüsüne kaptırdığı güzel kadın tipine tahkir edici bir adı çoktandır aynı suretle takarlardı. Kadın ile güzelliğin özdeş sayılmasında bugün o kadar ileriye gidiliyor ki, bize safçasına "kadının tanrılaştırılması" teklif ediliyor. Bu, güzelliğin erosallaşmış olan bu kelimenin anlamında bulunan bütün Stendhal'vari vaadlerle beraber göklere yükseltilmesi demektir. Güzellik bir kadındır, kadın da güzlliktir. Karikatürcüler, ellerinden geldiği kadar güzelleştirmeye çalıştıkları kadının yanına eş olarak çirkinliğini en bayağı hale soktukları erkeği koymak suretiyle bu genel duyguyu tebarüz ettiriyorlar. Halbuki otuzunu geçmiş bir kadın plastik güzellik bakımından aynı yaştaki kocasına veya âşıkına hemen daima çıkışamaz. Bu plastiğin belgitlenmesi duyulmasından daha kolay değildir. Ve sahife bitirilince de gerek okuyan, gerek yazan için, usavurmanın hiç bir faydası olmadığı görülür ve bu, bereket versin ki böyledir.

Güzellik fikri ancak estetikçiler tarafından çözümlenmiştir; insanların kamulu, Stendhal'ın tanımlaması ile iktifa etmektedir. Bu ise bu fikrin mevcut olmadığını ve saa-

det fikri, cinsel saadet, bir kadının tattırdığı saadet tarafından tamamıyle ortadan kaldırıldığını söylemektir. İşte bunun içindir ki güzelliğin kültüne, bazı soyut kelimelerin değerini çözümlemiş olan törebilimciler tarafından şüphe ile bakılmıştır. Onlar buna şehvet kültü diyorlar. Bu sonuncu terimde eğer insanın en tabiî yönsemelerinden birine savrulmuş, oldukça manasız bir küfür bulunmasaydı, hakları olacaktı. Törebilimciler kadının tanrılaştırılarak tapılmasına karşı cephe alınca da zarurî olarak sanatın hukukuna tecavüz etmiş oldular. Sanat güzelliğin ifadesi olduğundan ve güzellik de ihtiva ettiği hakikî fikrin özdeksel türleri şeklini almadan kavranamadığından, sanat hemen sadece feminist bir hal aldı. Güzellik demek kadın demektir, sanat da keza. Fakat bu, ikincisi kadar mutlak değildir. Sanat kavramı bile sanatkârlar ve seçkinlerce oldukça berrak bir şeydir; sanat fikri pekâlâ anlaşılmıştır. Bir salt sanat vardır ki biricik kaygısı kendisini gerçekleştirmektir. Bunun hakkında hiç bir tanımlama vermeye kalkışmamalıdır bile. Bu ise sanat fikrinin yabancısı olduğu ve kendisini ergeç karartıp kirletecek olan fikirlerle birleştirmeden mümkün olamaz.

Sanat fikri yeni bir şey olan ve menşei bilinen çözülümünden önce, kendisine düzgülü ahvalde yabancı olan törellik fikri, fayda fikri ve öğretim fikri gibi çeşitli fikirlerle bağlanmıştı. Sanat, din yahut felsefe kateşizmlerine ilâve edilen ahlâk düzeltici bir canlı beti idi. Bu, son iki yüzyılın görüşü olmuştur. Biz bu boyunduruğu zor belâ atmıştık; halbuki boynumuza tekrar geçirilmek isteniyor. Sanat yeniden fayda fikri ile kirletildi, modern telkincılar ona toplumsal adını taktılar, ona demokratik adını da verdiler. Bu lâkaplar başlıca görevin inkâr edici manasının te-

siriyle seçilmişlerse çok yerindedir. Sanatı, fertleri veya kitleleri törelleştirebildiği için tanımak demek, güllere, gözlere faydalı bir derman çıkarıldığı için göz yummak demektir. Bu, zekânın biteviye işleyişinin başka başka planlara yerleştirdiği iki bilgi dizisini alt üst etmektir. Plastik sanatlar bir şey söylemektedirler. Lâkin bu, kelimeler ve cümlelerle söylenemez. Sanat eseri yalnız estetik duyuya ve yalnız o duyuya söyleyen bir şeyler anlatmaktadır; bizim diğer yetilerimizin algılıyacakları, fazladan anlattıklarına ise kulak asmaya bile değmez. Bununla beraber toplumsal sanatın lâfebelerini ilgileyen işte bu aslı astarı olmayan taraftır. Onlar çokluktur ve biz de çoğluğun kanununa göre güdüldüğümüzden onların ağır basmaları muhakkak gibi görünmektedir. Sanat fikri ihtimal ki ancak birkaç yılcık ve sayılı zekâlar tarafından çözümlenebilecektir.

Demek ki birçok fikirler vardır ki insanlar onları ister henüz çözümlenmemiş olduklarından, ister bu çözümlenmeyiyice kararlanmış, metîn bir şey olmadan, salt halde kullanmazlar. Bir de çözümlenmiş halde bulunan veyahut da çoğu zaman beraber rastlandıkları diğer fikirlere karşı özel bir ılgi duyan, şimdilik çözümlemeye uğramış gibi bakılabilecek pek çok fikirler de vardır. Diğerleri de vardır ki gerçekte cevapladıkları olgular daima olağan şeyler olduğu halde, bazı ortaşımlara asla girmezler. Kamul konuların yahut hakikatlerin çok ilgileyici çerçevesi içinden alınmış olan bu çağrışmalar ve itişmelerden birkaç örnek verelim:

Sancaklar önce, aziz Denis'in dar çatal sancağı gibi, dinî imler olarak kullanıldılar ve sembolik faydaları hiç olmazsa gerçek faydaları kadar büyük olarak kaldı. Fakat nasıl oldu da, harp dışında, vatan fikrinin sembollerinden

biri oldular. Bunu soyut mantıkla olmaktan ziyade, olgularla açıklamak daha kolaydır. Bugün medenileşmiş hemen bütün memleketlerde vatan fikri ile bayrak fikri yatsınamaz bir surette birleştirilmiştir; hatta iki kelime birbirinin yerine kullanılır. Fakat bu hal fikirler ortaşımını olduğu kadar, semboliği de ilgilendirir. Lâkin direnildiği takdirde, çiçeklerin dilinin uyandırdığı bir yansı olan fakat daha oynak ve istenilene çekilebilen, renklerin diline varılacaktır. Fransız bayrağının mavi renginin Meryem'in ve çocuklarının sofu renginden alınması gülünç bir şey olduğu kadar, Aziz Denis'in elbisesinin sofu erguvan renginin bir devrimci sembol olması da gülünç bir şeydir. Epicure'ün atomları gibi, fikirler, karşılaşmaların, çarpışmaların ve ilineklerin gelişine göre birbirleri ile gelişigüzel ilişirler.

Çok yeni olmalarına rağmen bazı ortaşımlar çabucak garip bir yetke kazandılar; eğitim ile zekâ, eğitim ile törellik ortaşımları gibi. İmdi bu, olsa olsa eğitimin, belleğin özel şekillerinden biri için yahut Décaloque (on buyruk) un kamul konusunun harfi harfine bilinişi için tanıt olup olamayacağını gösterir. Bu zoraki münasebetlerin saçmalığı kadınları ilgilendiren hususta çok açık olarak görünür. Kadınlar her ne kadar bu suretle birçok şeyler öğreniyor gibi görünüyorsa da, şimdi onlara verilen eğitim ve bilgi onların zekâlarını açmak şöyle dursun şaşkına çeviriyor. Onlara ciddî bir eğitim ve bilgi verildiği günden beri artık hem siyasada hem edebiyatta hiç bir rol oynamaz oldular. Bunu anlamak için bizim içinde bulunduğumuz şu son otuz yıl ile eski rejimin son otuz yılını karşılaştırmak yetecektir. Hal böyle olmakla beraber bu iki fikrin ortaşımının hakikî kamul konular, hani şu açıklanmasına olduğu kadar çürütülmesine de lüzum olmayan hakikatler olmaktan geri kalmamış-

lardır. Onlarda insanların soysuzlaşmış kitaplarına ve kafalarını dolduran fikir ortaşımlarına: Erdem, mükâfat, yerginlik, ceza, Tanrı - iyilik, cinayet - vicdan azabı, ödev - saadet, yetke - saygı, belâ - ceza, gelecek - ilerleyiş ve bazıları saçma olmakla beraber insanlığa faydalı olan, daha binlercesi gibi eski ve saygı değer hakikatlere katılmışlardır.

Keza en akıl ve hayal almaz fiilişemilerden kendilerini bir an olsun alamayan insanların ortaşımlaştırmaktan çekindikleri fikirlerin uzun uzadıya bir listesini de yapmak kabildir. Bu çekingenliğin açıklanmasını daha yukarıda yaptık, zira onların arkasından seyir ettikleri şey saadettir. Ve mantığa göre olmaktan ziyade çıkarlarına göre düşünmek de işlerine gelmektedir. İşte yokluk fikrini ölüm fikrine bağlamaktan evrensel kaçınış bundandır. Her ne kadar birinci fikir apaçık olarak ikinci fikirde bulunmakta ise de insanlık onları ayrı ayrı ele almakta direnmektedir; olanca gücü ile birleşmelerine karşı koymakta, onların arasına, içinde ümidin çekiç darbelerinin duyulduğu bir kuruntuyu, yorulmak nedir bilmeden, sokmaktadır. Bu, en ehemmiyetsiz ahvalde olduğu gibi en vahimlerinde de us'un sırtını yere getirenin, duygu olduğunu gösteren, bizim kendimize verebileceğimiz en güzel bir mantıksızlık örneği ve en mükemmel bir tanıttır.

Acaba bunu öğrenmekle büyük bir şey kazanmış mıyız dersiniz?

Kasım 1899

STÉPHAN MALLARMÉ VE DEKADANS FİKRİ

"Dekadans, işte bilgisiz eğitkenlerin istedikleri gibi oynamalarına elverişli belirsiz bir kelime ki, arkasına tembelliğimizle kamul kuralı öğrenmek istemeyişimiz sığınmışlardır."

BEAUDLAIRE

(Jules Janin'e mektup)

I

Dekadans fikri Fransız edebiyatına 1885 yılına doğru birdenbire giriverdi. Bir şairler grubunun topunu birden göklere çıkarmak, yahut alaya almak işinde kullanıldıktan sonra, bir tek başa sığınmayı cana minnet bilmişti. Bu kelime hakikî manasıyle anlaşılmış ve söylenmişse, Stéphan Malarmé o küfre kaçacak kadar alaycı ülkenin hükümdarı olmuştu. Lâkin akademi üyeleri kalabalığı, Lâtinlerin törenlerine has bir gariplikle bu bir nesli kıvrandıran orijinallik nöbetini kendisini yeni baş kaldırmaların, bozuk olmakla beraber tabiî olan, dehşetine kaptırarak böyle vasıflandırıyordu. Körüklediği isyan hareketlerinden sorumlu tutulan Malarmé kervana katılan fakat ona kılavuzluk etmeyen eşekçilere, herkes tarafından takip edilen o iyi ilkeleri balta talayan Alâettin gibi göründü.

Bu gibi şeyler edebiyatçılar arasında zaten her vakit olağan işlerdendir. Aşağı yukarı üç yüzyıldan beri de alıp yürümüş olan, en meşhur isyan bunların ancak dallarını budaklarını kırıp fakat kökünden asla söküp atamamıştır. Romantiklerin kırıcılığı hızını alır almaz yine havasızlıktan bunalarak klâsiklerin sopası altında kıraçlaşmış çayırda topallamak icabetti.

Bu işler Lâtinlerde de olağan işlerdendi. Roma'lılar romalılıklarını korudukları müddetçe ferdiyetçilik nedir bilmediler. Onların medeniyeti gözümüzün önüne bir kuvvetli hayvan sosyetesi manzarası ve nümunesi serer. Onlarda aynı şey olmaya doğru bir yarış vardır; bizde de benzemezliğe doğru bir yarış olduğu gibi: Yunan tesiriyle yetişmiş beş altı şaire malik olur olmaz artık fazlasına kail olmadılar. Belki de onlarda sosyal yahut ırk içgüdüsü erkinlik yahut bireyci içgüdüsüne hakikaten hükmediyordu; yahut da aralarında hiç bir hakikî şair dört yüzyıl boyunca doğmadı. Onlara imparatorları ve Virgile'leri yetiyordu. Hıristiyan isyanı ile barbar istilâsı Kapitol'ün hakkından gelinceye kadar her ikisinin de sözünden dışarıya çıkmadılar. Edebî erkinlik, diğer bütün erkinlikler gibi, vicdanla kuvvetin birleşmesinden doğdu. Aziz Ambroise'in dinsel ilâhilerini yazarken Horace'in ilkelerine aldırmadığı gün hatıralardan (mémorable) silinmeyecektir. Zira yeni bir düşünüşün doğduğunu göstermektedir.

Roma'lıların siyasal tarihi bize, tarihî dekadans fikrini verdiği gibi, edebiyatlarının tarihi de edebî dekadans fikrini vermiştir. Aynı kavrayışın iki yüzü; zira iki hareketin düşümdeşliğini elle tutar gibi göstermek ve gidişlerinin birbirine bağlı ve zorumlu olduğuna inandırmak ko-

laydır. Montesquieu ünlülüğünü bu yanılsamaya büyük bir saflılıkla kapılmasına borçludur.

Vahşiler tabiî bir ölüme pek güçlükle inanırlar. Onlarca her ölüm bir öldürmedir. Onlarda kanun fikri hiç yoktur. Onlar ilinek (accidente) de yaşarlar. Bu, herkesin aşağı demekte birleştiği bir ruh haletidir. Bükülmez bir kanun kavramını kabul etmek kadar onu reddetmek de yanlış ve tehlikeli bir şey olmakla beraber, bu doğrudur. Kesin olarak zorunlu olan tabiî kanunlardır. Ayrılık göstermedikleri gibi değişmezler de. Milletlerin sosyal ve politik evrimlerine gelince, bunların zorunlu kanunları olmamakla kalmaz hatta, çok genel kanunları da yoktur. Bu kanunlar ya açıkladıkları olgulardan ayırt edilmeyerek sadece saygı değer ve bilgece (constatation) tahkiklerden başka bir şey değildirler. Yahut da mübalâğalı bir tarzda da olsa nihayet hareket ilkesini tahkik ederler. Demek ki imparatorluklar doğarlar, büyürler, ölürler. Sosyal kombinezonlar kararsızdırlar. Başka başka devirlerin insan grupları başka başka kaynaşma kuvvetine maliktirler. Yeni yeni alâkalar belirir ve yayılırlar. İşte sosyal mekanik traité'si yazmak için güzel bir vesile... Fakat beklenmedik katastroflar gerçeğinin felsefemize tıpıtıpına uymasını beklememek şartıyle. Zira bazen beklenmediğe, istihzanın kahkahalar koparıp ateş saçtığı koca bir saltanatı olan bir yeri bırakmak zorundayız. Demek ki dekadans fikri, ölüm fikrinden başka bir şey değildir. Tarihçiler meselenin açıklanmasına başka bir çıkar yol görmüyorlar. Bizansın Türkler tarafından alındığını açıklamak için teolojik kavgaların gürültüleri ve mavililerin sırklerdeki kamçı darbeleri ileri sürülüyor. Longchamps'tan Sedan'a gidilebildiği gibi, şüphesiz ki Epom'dan Waterloo'ya da gidilebilir. Ortadan kaldırılmış imparatorlukların uzun

sürmüş olan dekadansları tarihin en garip yanılsamalarından biridir. Eğer bazı imparatorluklar hastalıktan veya ihtiyarlıktan ötürü ölmüşlerse çoğu da bilâkis tam kuvvetli bir halde iken ve anlıksal hızlarının en zinde bulunduğu anlarda kaza ölümüyle ölmüşlerdir.

Bundan maada zekâ kişisel olup bir milletın kudreti ile bir insan dehası arasında ussal "raisannable" hiç bir münasebet kurulamaz: Ne Yunan edebiyatı ne Ortaçağ edebiyatları, kıvamını bulmuş güçlü Yunan, İtalyan yahut Fransız gibi politik varlıkların mahsulü değildirler. Skandinavya krallıklarının orijinal kabiliyetlerle şenlenmesi maddî kuvvetlerinin hiçe indiği zamana tesadüf eder. Belki de siyasal dekadansın anlıksal gelişmelere en muvafık bir hal olduğunu söylemekle hakikate en fazla yaklaşılmış olacaktır. Gutav-Adolphe'ler, Charles II'lerin devri geçtikten sonradır ki İbsen'ler, Bjoernson'lar doğdu. Napolyon'un düşmesi de neşe ile yeşillenmeye başlayan ve en güzel mahsullerini veren tabiatın işe başlaması için sanki bir işaret olmuştur. Goethe kendi memleketinin harap oluşuyle çağdaştır. Tarihî şüpheciliğe karşı olan yönsemelerimizi canlandırıp besleyecek olan bu örneklere, tapılan modeli Louis XIV ün tantanalı yüzyılı olan çifte şanlı devirleri karşı çıkarmayı da unutmamalıdır. Bundan sonradır ki birkaç saniyelik bir düşünce ile manuellerde, konuşmalarda daima rastlanan ve tekrarlanagelmekte olan sanıdan oldukça farklı sanıyı kabule mecbur olacağız.

Bossuet ilk defa olarak evrensel tarihi, yahut kendisinin safça bu adı verdiği şeyi, İncil'deki Yahudiliğin ilkelerine göre, inceledi. O, Jéhovah'ın elinin üstüne bütün ağırlığıyle bastırdığı bütün imparatorlukların çöktüklerini gördü. Bu, dekadans fikrinin cezalandırma fikriyle açıklanma-

sıdır. Montesquieu'nün daha karışık olan felsefesi belki daha çocukçadır. Roma'nın dekadansını medenî insanlığın belki de biricik mesut devri olmuş olan göz kamaştırıcı yüzyılların şafağından başlanan bir tarih tiksinerektir ki gösterilebilir. Kelimelerin ne anlamda kullanıldıklarını iyice belirtmek lâzımdır. Onların işte o zaman hiç bir muayyen anlamı olmadığı, isimleri hatıralardan silinmeyecek olan yazarların bu kelimeleri bütün hayatlarınca anlamadan kullandıkları görülür. Fakat genel dekadans fikrini ne kadar oynak, yahut da hıç olmazsa ne kadar belirsiz de olsa yine dar bir mana ifade eden edebî dekadans fikri ile kıyas kabul etmeyecek derecede açık ve kesindir.

Fransa Racine'den Vigny'ye kadar hiç bir büyük şair yetiştirmedi. Bu, bir olgudur. Böyle bir devir ise elbette ki bir edebî dekadans devridir. Bununla beraber olgudan öteye çıkmamalı ve ona mantıkî ve zorunlu bir karakter vermemelidir. Şiir XVII nci yüzyılda — şair yetişmediğinden — uykudadır; fakat bu top atış, evvelki bolluğun neticesi değildir. O, ne ise odur; işte o kadar. Ona dekadans ismi verilmekle esrarlı bir organizm, bir varlık, bir kadın, şiir, insan nesillerinin alışkanlıklarına göre muntazam fasılalarla doğan, doğuran ve ölen bir mahlûk haline sokulmuş oluyor. Fakat bir fikrin sadece otopsisi yapılmak istenildiği tartışmada; konferanslara, dissertation'lara güzel bir konu olabilecek olan görüşten kurtulmamız lâzımdır.

XVIII inci yüzyılın şiirini ıralıyan taklitçilik kafasıdır. Bu yüzyıl taklitçi olduğundandır ki Romalıdır. Delice, incelikle, aşkla, istihza ile ve budalaca taklit eder; anlayarak taklit eder; Romalı olduğu kadar Çinlidir de. Modelleri vardır, buyruk kesindir. Bir şair hayatın kendi üzerinde izlenimlerini söyleyecek değildir. O, Racine'e bakacak ve

dağa adım adım yükselecektir. Bu, garip bir ruh haletidir. Siyasada saygı fikrini, darmadağınık eden aynı filozof edebıyata gelince, sıvar, badanalar. Kritikler yetiştirmiştir ki: Goethe, Werther'i yazarken onlar Gilbert ile Boileau'yu döğüştürmüşlerdir. Bu bir tezellüldür, bunun nedenini aramak lâzım mıdır? Böyle bir şey boş yere yapılmış olurdu. Yüzyıl boyunca Fransa'da Delille[1] yahut Chéndier'den başka hiç bir şair doğmadığını açıklamak istemek bizi Ronsard, Théophile yahut Raccine'in niçin doğduklarını da açıklamak zorunda bırakacaktı. Edebî dekadans fikri, mistisizmden, zorunluğundan ve bütün tarihi jenealojisinden soyulduğu takdirde tamamıyle menfi ve sadece yokluk fikrinden ibaret kalır. Bu, ağıza alınamayacak kadar budalaca bir şeydir: Lâkin üstün zekâlar bu devirde olmadığından orta zekâların karınca gibi kaynaşması çok müziç ve becerikli bir hal alır. Orta zekâlı insan taklitçi olduğundan, haklı olarak dekadans ismi verilmiş devirler de taklitçi devırlerden ibarettir. Çözümlemeye devam ede ede dekadans fikrinin taklit fikrine eşit olduğu görülür.

II

Bununla beraber haklarında konuşulan eğer Mallarmé ile muayyen bir edebî grupsa, dekadans fikri kendi karşıt fikrine, yenileşme fikrinin ta kendisine, özümlenmiştir. Bu senelerin insanları bizlerin gözünden, böyle yargılar elbette

---

[1] Papaz Delille'in sanıldığı gibi bir imparatorluk şairi olmadığı hatırlanmalıdır. Bütün poemleri ve şerefi hemen hemen tamamıyle eski reğim zamanından başlar.

ki kaçamazdı. Zira oturaklı düşünen, tenkitçilerle hırpalanan ve budalaca istihzaya alınan bizlerdik. Bu kritikler, gelmiş geçmiş bütün zamanların bilgilerinin yumurtalarını ihtiyar analarının müstehzi gözleri önünde kırarak, yeni doğan yılanları lânetleyip ezmek işinde kullandıkları sentence'ların budalaca ve aşınmış tasvirleriydi. Şeytanî zekâ efsunlara aldırmaz. Ve üniversitenin okunmuş suyu "l'eau bénite" onu asla mikropsuz bir hale koyamamıştır. Hıristiyan ruhanî cemaatininkini de keza. Vaktiyle yeniliklere, rafiziliklere çatan imanın kalkanı Gizvitti. Bugün ise hemen daima kuralın kahramanı olan profesördür ki ortaya atılmaktadır. Voltaire'de ve dünün Voltaire'cilerinde insanı şaşırtan çatışkıyı (antinomie) profesörde tekrar görüyoruz: Adalet yahut siyasal erkinlik dendi mi, gözü pek bir kimse olan o, edebî yenilik yahut erkinlik denince şaşırıyor ve kaçıyor. Sıra Tolstoy ve İbsen'e gelince edebiyattaki mevkilerini, yüksekliklerini şöyle bir söyledikten sonra (not olarak) şunları ilâve ediyor: "Bunların büyüklüğü hakikaten herkesçe teslim olunmuş mudur? Bilhassa İbsen'inki? "Hortlaklar" yazarının bir mahitapçı mı (mystificateur) yoksa bir dâhî mi olduğu; içinde yaşadığımız saatlerde henüz içinden çıkılmış bir soru değildir[1]". Hatırı sayılır bir yargı istiklâline malik bulunduğunu, bu notun çıkarıldığı kitabı sağlayan bir yazarın, henüz hiç bir kitapta raslanıp okunmamış olan şey karşısında olduğu vaziyet işte bundan ibarettir. Dekadanların bu kitapta her vesile ile alaya alındığını ilâve etmek lüzumsuzdur. Bu böyle olunca zekâsı kıt bu kimselerin acı istihzalarını beklememek kabil mi? İnsanlığın ebedî hakikatlerini yeni bir deyimle söylemek, insanlar ve bilhassa

---

[1] M. Stapfer, Edebî şöhretler. Paris, 1891.

fazla aydın insanlar için edebî bir skandaldır; onlar bundan titrerler, kendilerini tekrardan emniyette hissedebilmek için yatsımaya, ağır sözler söylemeye ve acı istihzalara kalkarlar. Bu, insan denilen yaratığın fizik tehlike karşısında aldığı doğal bir tavırdır. Fakat, sanatta yahut edebiyattaki her hakikî yenilik nasıl oluyor da bir tehlike sayılıyor? Kımıldanmaya müsaade etmeyen, yaşamaya mani olmak isteyen bu özümlemenin zamanımıza has hastalıklar arasında, hem de en vahimi olarak, katışması neden ileri geliyor?

Dehaları birbirinden bambaşka olan Delacroix ile Puvis de Chavannes'ı jüriler yıllarca atlatıp tanınmadılar. Açık bir surette çelişik olan bahaneler altında biricik bir güdü gözden kaçmamaktadır: Orijinal olmak. Bilinen ve zaten anlaşılmış olan bir şeye araçsız bir surette bağlanmayan ve içinde evvelki metotları bulmak kabil olmayan bir eseri görür görmez sanatın kurucuları kendilerini tehlikede hissediyorlar ve bu meydan okumaya her biri kendi yaratılışına göre mukabele ediyor. Formüller de devirlere göre değişmektedir. XVIII inci yüzyılda taklit etmemek, zevke aykırılıkla sıfatlandırılıyor ki Voltaire bu takılmayı seven Tanrı için bir "edicule" den başka bir şey olmayan bir tapınak yükselttiği zamanlarda ise tehlikeli bir şeydi. Bu son haftalara gelinceye kadar ve birkaç on yıldan beri üstatların nüfuzlarını kırmakta inat eden artistler ve yazarlar, ya dekadan ya sembolist damgası ile dağlandılar. Bu son hakaret, daha lastikli ve bunun neticesi olarak da istenildiği tarafa çekilmesi daha kolay bir şey olduğundan, ötekini bastırdı. Bu da zaten tamamıyle birincisi gibi nefret edilen taklit etmemek fikrini ihtiva etmektedir.

Epeyce evvel, bay Tarde sosyal felsefesini değiştirmeden çok zaman evvel: "Madde dünyasını nasıl çekim ida-

re ediyorsa insanlarınkini de taklit idare ediyor" dendi. Sanatın ve edebiyatın özel sahasında bu kanun göze çok çarpar. Edebiyat tarihi eninde sonunda anlıksal bir salgının birbirini kovalamasının bir tablosundan başka bir şey değildir. Bunlardan bazıları ömürsüz olmuştur. Moda, önüne geçilmesi imkânsız ve gerektirilmesi güç kaprislere göre değişir veya sürer. Shakespeare'in hemen hiç bir tesiri olmamıştır. Honaré, d'Urfé, yaşarken de öldükten sonra da, romanesk bütün yapıntıların "fiction" üstadı, ilham vericisi olmuştur. Ve eğer prenses de Clêves bir asil bayanın gizli gizli okuduğu kitap olmasaydı o, daha uzun müddet dediği dedik olmakta devam edecekti. Edebiyatının bir kısmı tercüme ve taklitten ibaret olan XVII nci yüzyıl taşkın olmayan, gözünü budaktan sakınan yenilikleri hoş görmekten de kaçınmamıştır. Çünkü o vakitler eskileri, yahut garibi şu ki (fakat sade fable'da ve edada olmak şartıyle) İspanyolları da (Racine, Bayazıt'ı yazdığından titremektedir.) taklit etmemek ayıp sayılıyorduysa; eskilerden alınan şeylere klâsik bir tazelik verdirmek ve yeni yazılmış gibi gösterebilmek de şerefli bir şeydi.

Bununla beraber bu edebiyat da çabucak klâsikleşti, bu yüzden ikinci bir taklit kaynağı oldu. Ve taklit edilmesi de daha kolay olduğundan çok geçmeden nesillerin gelip içtikleri, şükrettikleri ve mürekkeplerini sulandırdıkları hemen hemen biricik kaynak oldu. Boileau ölmeden kendisine bir Tanrı gibi tapıldığını gördü. Voltaire'in okumayı söker sökmez ilk işi Boileau'yu okumak oldu. Bundan böyle Fransız edebiyatına taklit ilkesi hükmedecektir.

Beklenmedik hadiselere — hatıralardan (mémorable) çıkmamış olmasına rağmen — aldırılmadığı takdirde bu ilke çok güçlü kaldı ve öyle kavrandı ki, bir münekkitin

utangaç bir okuyucuya elindeki hayatına hayat katan bir kitabı attırması için, bu ilkeye başvurması kâfi gelmeye başladı. Böylece fıkra yazıları Fransa'da İbsen'in eserinin tutunmasına engel olmaya muvaffak oldular. Bu suretledir ki taklit eserlerin en başında gelenleri olan manzum dramlar şimdi bulvar tiyatrolarına varıncaya kadar muvaffak olmuşlardır. Bu, daima reklamların şişirdiği tiyatro olguları, bir kuramı pek güzel göstermektedirler.

Demek ki taklit fikri sanat ve edebiyat ile ayırt edilemeyecek kadar karışmıştır. Artık kafiyesiz ve heceleri büyük bir dikkatle teker teker sayılmamış bir şiir nasıl şiir sayılmıyorsa, zaten yazılmış olan bir romanın yansısı yahut da mâbadı olan bir romanın yeni bir roman olacağını da havsala almamaktadır. Fakat bu cinsten yenilikler alıp yürüyünce, edebiyatın alışılmış olan manzarası bozulduğundan, işin erbapları arasında heyecan uyandı. Sıkıntılarını örtmek için gülmeye başladılar (üçüncü metot). Sonra da birtakım yargılarda bulundular: Bu mensureler ve poemler mademki son edebiyatın ve manuellerin kutladıkları eserleri taklit suretiyle yapılmamıştırlar, anormal bir kaynaktan gelmiş olmalıdırlar, zira biz böyle bir kaynak tanımıyoruz. Fakat hangi kaynaktır bu? Bunu préraphaélisme'le açıklamak istediler, fakat kesin bir netice vermedi. Hatta biraz gülünç oldu. Zira bilgisizlik her tarafta koyu ve giderilmez bir halde idi. Fakat bu yıllarda, zekâları birdenbire aydınlatan bir eser çıktı. Yeni şairlerle, Esseintes'lerce göklere çıkarılan Roma dekadansının meçhul nazımları arasında inkârı imkânsız bir paralel kurmak icabetti. İtilişe herkes katışır. İtibardan düşürülenler bile bunu bir seçkinlik alâmeti olarak kabul ettiler. İlke kabul edilince karşılaştırmalar çoğaldı. Hiç kimse, hatta Esseintes'ler bile bu itibarını kay-

betmiş şairleri, ihtimal ki okumamış olduğundan, falanca tefrika yazarı hakkında bilgisi olmadığı Sidoine Apollinaire'i anlamadığı Stéphane Mallarmé'ye günün birinde benzetiverdi. Ne Sidoine Apollinaire ne de Mallarmé, her ikisi de, başka başka kuvvette öz bir orijinallikleri olduğundan dekadan değildirler. Fakat Aprés-Midi d'un Fauve şairine bu sıfat haklı olarak verilmiştir. Zira bu kelime, çok anlaşılır bir surette suiistimal edenlerce bile, iyi anlaşılmadık, güç, nadir, kıymetli, beklenmedik, yeni manasına geliyordu.

Eğer bilâkis, edebî dekadans fikrine tekrar hakikî ve cidden şiddetli manası verilmek isteniyorsa, ne Mallarmé ne Laforgue, ne de hâlâ veriminde devam eden filan sembolist gösterilmemelidir. Lâtin edebiyatının dekedanı, her birinin kendince bir dili olan, Amien Marcelin, Aziz Augustin, ilâhiyi yaratan Aziz Ambro ise, bir edebî nevi, lirik biyografiyi, imgeleyen Prudence değildir[1]. İkinci devre Lâtin edebiyatına karşı gün geçtikçe daha insaflı oluyoruz. İhtimal ki, okumadan, rezil ede ede bıkılmış olan bu edebiyata şöyle bir göz gezdirilmeye başlanmıştır. Bu çok basit kavram yakında kabul edilecektir: Haddi zatında bir edebî bir de adi Lâtince yoktur. II nci yüzyılda olduğu gibi VI ncı yüzyılda da, XVIII inci yüzyılda olduğu gibi XIX uncu yüzyılda da dâhi olunabilir: Klâsik peşin yargılar edebiyat tarihinin gelişmesine ve dilin kendisinin tam olarak bilinmesine engeldir. İyice tanındıkları takdirde Fontenay kitaplığının şairleri, ancak idealist yenileştiriciler Hıristiyan

[1] Bu nevi "complainte" olacak derecede soysuzlaşmıştır. Fakat "complainte" in parlak devri olmuştur. Fransız dilinin en eski poemi bir "complainte" tir ve tamamıyle Prudence'in şiirlerinin birinden ilham alınarak yazılmıştır.

yenileştiricileriyle karşılaştırılmak istenildiği takdirde —ki güç ve bir parça da saçma bir iştir— bu bir edebî hareketin vaftizinde kullanılabilirler.

III

Burada ancak bir fikrin tarihi (yahut adecdotique) çözümünü denemek, biraz genişçe bir misalle, bir kelimenin gittikçe nasıl kendisine verilmesinde çıkarımız olan manadan başka bir şey ifade etmediğini göstermek istediğimizden Stéphane Mallarmé'ın kin ve istihzaları üzerine nasıl çektiğini inceden inceye araştırmak zorunlu olmasa gerektir.

Kin, edebî duygular kuramında ecedir, insanları en çok sarsan soyut tutku ihtimal ki dinle beraber edebiyattır. —Eski zamanların diyelim— din hadiseleri gibi, edebî savaşlar muhakkak ki henüz görmedik. Bu da edebiyatın halka kadar bir sıçrayışta asla inmemiş olmasındandır. Halka ininceye kadar tutuşturucu kuvvetini kaybetmiş bulunuyor: Hernani'nin ilk oynandığı günlerden, Victor Hugo'nun resimli baskılarının satıldığı günlere gelinceye kadar nice zamanlar geçmiştir. Mamafih aklımız Alman duyguculuğunun İngiliz humour'una yahut da Fransız istihzasına karşı seferber oluşuna oldukça yatıyor: Milletler birbirini tanımadıklarındandır ki yekdiğerlerine o kadar kin beslemiyorlar. Bir ittifak, iyice kaynaşıldığı takdirde, daima topların düellosu ile bitmiştir.

Mallarmé'nin yakasını bırakamamış olan kin hiç bir vakit çok acı olmamıştır. Zira insanlar, hatta edebiyatta olsa da, ideal uğrunda giriştikleri mücadeleyi maddî çıkarları kuvvetlendirmiyorsa, birbirlerine asla ciddî bir surette

kin beslemezler. Mallarmé'nin haset edilecek bir tarafı olmadığına göre o, adaletsizlikle tahkire, dehânın kurtulunmaz belâlıları gibi katlanmasını da biliyordu. Demek ki onda, anlaşılmazlığı bahane edilerek, istihza edilen yalnız ve çırılçıplak olan zekâsının üstünlüğü idi. İçgüdüsel tezyiflerle itibardan düşürülmüş artistler bile ısmarlama işler bulup para kazanırlar. Şairler, mecmualar ve gazetelerdeki uzun yazılarıyle para kazanırlar: Téophile Gautier gibileri hayatlarını bu suretle kazanmışlardır. Baudelaire bu işi o kadar becerememiş, Mallarmé ise daha beceriksiz çıkmıştır. Demek ki istihza bütün sosyal süslerden mahrum olan şaire tevcih edilmektedir.

Louvre'da bir koleksiyona, Cellini'nin fildişi harikulâde güzel bir Andromède'i karışmış. Bu, bütün vücudu bağlanmış olmanın verdiği dehşetle titremekte olan ödü kopmuş bir kadındır. Nereye kaçsın? Stéphane Mallarmé'nin şiiri de bu kadın gibidir. Bu timsal heykeltraş gibi şairin de kadehlerden, vazolardan mahfazalardan, heykelciklerden başka bir şey bitirmemiş olmasından, bir kere daha yerindedir. Bu eser büyük değil fakat mükemmeldir. Onun şiiri şaşkın bir halkın önüne serpilmiş vâsi bir insanî servet de değildir. Halkın yük altında ezilmiş olan dikkatini kolayca çekip boyayan kamul ve dozu kuvvetli fikirler deyivermez; o, kişiseldir, güneş ziyasından çekinen çiçekler gibi kendi kapanmıştır; ancak akşamları kokar. Sanihasını ancak, ancak samimî ve emin kalbe açar. Çok ürkek olan iffeti gerçi fazla yaşmaklanmıştır, doğru, fakat halkın gözlerinin göremeyeceği, ellerinin eremeyeceği bir yere gizlenmek kaygısında nice zevkler, nice incelikler gizlidir. Kaçmak, âlâ, fakat nereye? Mallarmé bir manastıra sığınır gibi anlaşılmazlığa sığındı. O, kendisiyle başka birisinin an-

lığı "Entendement" arasına bir hücre duvarı çekti, gururu ile tek başına yaşamak istedi. Fakat vaktiyle Jean Racine'i de kaplamış olan beyhude cümlelerden tiksinmenin, kendisini de sarmış olduğunu duyarak toplanmış olmakla beraber cesaretini kaybetmemiş ve sırf kendisi için yeni bir syntaxe yaratarak kelimeleri yeni ve gizli münasebetlere göre kullanmaya başlamış olan son yılların Mallarmé'sidir. Stéphne Mallarmé nispeten çok yazmıştır. Ve eserinin en büyük kısmını hiç bir karanlıkla lekelemiş değildir. Fakat gittikçe ve sonunda La Prése pour des Essentes'ler çıktıktan sonra, manası oynak cümlelere yahut sinirlendirici mısralara rastlanırsa da, tadına doyulmaz bir parçayı ele geçirmekten çekinen ancak vurdum duymaz ve nasipsiz bir zekâdır.

Fransız dilinde karanlık ifadeli yazar, ilâç için denecek kadar azdır. Bunun neticesi olarak kendimizi kolay anlaşılır ve çok geçmeden de iptidaî bir hal alan yazılardan başkasını sevmemek gevşekliğine kaptırıyoruz. Bununla beraber sırf iş olsun diye açık ifadeyle yazılmış kitapların ikinci bir defa okunmak zahmetine deydikleri de nadirdir. Açıklık klâsik edebiyatların büyüleyici sebebi olduğu kadar onları bu derece göze batacak şekilde can sıkıcı yapan bir âmildir de. Açık zekâlar çoğu zaman ancak gördüğü bir şeyi birden kavrayan zekâlardır. Lâkin kafa, duyular ve fikirlerle yüklü olursa, içinde bir anafor kopar, verim anında sathı karışır. X uncu Doudan gibi, içinde hayat kaynayan bataklıkları bir bardak berrak suya tercih edelim. Muhakkak ki bazen susanır, bu takdirde filtre etmek mümkündür. İnsanların hepsinin birden hoşuma giden edebiyat zorunlu olarak on para bile etmeyen edebiyattır. Onun, herkesin ve bütün sürülerin faydalanacağı bir hale gelmez-

den evvel yükseklerden düşmesi, taştan taşa atlayarak şelâlelerle çağlaması lâzımdır.

Eğer Stéphane Mallarmé hakkında son sözü söyleyecek bir inceleme yapılmak istenirse, ifadesinin anlaşılmazlığı meselesinin, kapalı maksatlardan uzak kalınarak yazılmış bir yazıda mutlak manasında sözül bir karanlık olmayacağından, ancak ruhbilim bakımından incelemek gerekecektir. Makûl bir manalandırış daima mümkündür. Bu manalandırış belki de, akşamları havaların bulutlu olup olmamasına göre renkten renge giren çimenler gibi başka başka olacaktır. Fakat hakikat her yerde olduğu gibi burada da daima şu veya bu saatteki duygumuza bakacaktır. Mallarmé'nin eseri yüklü ve lüzumsuz olumlamalarla yorulmuş olan insanlara bugüne kadar sunulmuş hülyalara çekip götürücü güzelliklerin en seçkinleriyle doludur. Şüphelerle, ince farklarla, her arzuya cevap veren kokularla bezenmiş, bundan böyle biz insanların hoşuna gidecek biricik bir şiir eğer dekadans kelimesi hakikaten, bu güz ve şafak büyülerini nefsinde toplamışsa, onu baş tacı yapmak, şiirin anahtarı bilmek icabedecektir. Fakat ne yazık ki o ölmüştür, üstadı ölmüştür, sondan bir evvelki ölmüştür.

1898

BİR SANAT DİN

I

Hemen bütün hisliliğin, hemen bütün inanın, hemen bütün sevginin sanata sığındıkları bir devirde vaktiyle es rarlı ve saf olan bu kelimenin, bu yetişmiyormuş gibi bir de türlü türlü belâlara uğratıldığı bu devirde, şüphesiz ki sanatın dini yanında bize bir sanat din lâzımdır. Bu buluş, yeni bir şey olup bay Huysmans'ın eseridir ve garip olduğu kadar bazı düşünceler ileri sürmemize vesile olabilir.

Evvelemirde, bugün dinsel sanat namına bir şey mevcut olmadığından, dinle sanatın birleştirilmesi teşebbüsü arkeolojinin yardımı olmaksızın muvaffak olamaz. Öyleyse *La Cathédrale* aynı yazarın A. Rebours (tersine) undan itibaren bütün son eserleri gibi, bir öğretsel romandır. Bu nevi yeni bir şey olmayıp imgelemleri bilme zevki tarafından tamamıyle öldürülmemiş, yahut bir okuduklarından bir buluşlarından almaşık olarak istifadelenmeyi beceremediklerinden ellerinden masal ile document'i karıştırıp durmaktan başka bir şey gelmeyen, yahut da bir yenilik göstermek gayretiyle bir öğretimin bir ahlâkın ve o kadar yenir yutulur şeyler olmayan hakikatlerin yol gösterici olarak Argonautes'lar gemisinden veya Dört Aymon Oğlu'nun atından birisini seçmeye mecbur kalmış olan her devrin yazarları tarafından işlenmiştir. Huysmans'ın bu müzmin öğretselciliğinde bu nedenlerin üçünden de birer parça var; lâkin

eğer o kitaplarını yazarken okuduklarından istifadelenmemiş olsaydı yazacak bir şey bulamayacaktı; imgelem onda document'dan korkacağına bilâkis kuvvet almaktadır. Eğer bu kordiyalden mahrum olsaydı kalûbelâdan kalma herhangi bir aşçılık traité'si özünün bir karakterin tam manasıyle ifadesi olacak bir hale sokabileceği bir roman olan A. Vau l'eau (akıntıya kaptırmış) taki küfürlere, ithamlara hemen sarılmak zorunda kalacaktı. Bay Folantin'in karşısına bilmediği iki yemek çıkmaya görsün, "kralların aşçısı" yahut "Pastacı François'nin bir sayfası üzerinde düşüncelere dalar, bir de bakarsınız ki tıpkı Le Cathédrale gibi bir kitap yazıvermiştir. Bu son romanın 16 bölümünden baştan ikisi ve sondan üçü ev idaresi yahut aşçılık hakkındaki düşüncelere ayrılmıştır. Demek ki onun bu bilgiçlik yapmak hususundaki gayretleri Huysmans'a hayatta hiç bir vakit bulamayacağı; hayatın bayağı sıkıntılarından, muvakkaten de olsa, kitaplarla unutmanın mümkün olduğunu öğreterek, çok hayırlı bir surette tesir yapmaktan hali kalamazdı.

Öğretsel romanların çoğunun eşit bir surette yetersizlik ve hakikate uymayış gibi kusurları vardır. Yetersizliğe katlanmak lâzımdır, roman bir "traité" değildir. Eğer romancı kendisini A. Rebours'da şairane ve yerinde bir cümle ile Ebert'in iki cildinin sebepli ve maharetli kıymet biçişlerini özetlemeye hasredeceğine, öğdüğü şairleri bizzat okumak için iki yılını verseydi, document'ların çokluğu yüzünden kitabının bu kısmına belki de hoşa gitmeyen bir genişlik vermeye kalkacaktı. Ve eğer Gilles de Rais'nin tarihini yazmak için de arşivleri bizzat karıştırmak ve davaları doğrudan doğruya vesikalarından çözmek zorunda kalacak, Là-bas'da belki henüz tezgâhta olacaktı. Öğretsel yahut tarihî bir romanda "document" yetersizliği demek ki roma-

nın yazılma şartlarından biridir ve bundan başka böyle bir roman yazılarak bilimce ve tarih bakımından yapılan fedakârlıkları sanat o kadar mükemmel bir surette karşılayabilir ki en güç beğenir bir okuyucu bile tatmin edilmiş olur; La Sorcière (Büyücü kadın) ın haddinden fazla güzel, hatiplere mahsus bir eda ile yazılmış sahifelerine sözül büyülemelerinin gücü ile üstün olan ve içerisinde şaşılacak bölümler bulunan Là-Bas da bu hal göze çarpmaktadır. Hakikate uymayış daha vahim bir kusurdur, ciddî bilgiçlere dayanan Huysmans kendisini bundan daima korumasını bilmiştir, lâkin bilim ile imgelemin karıştırılışının tehlikesi de işte buradadır. Hakikate uyuş ile fantazinin nerede başlayıp nerede biteceğini her zaman kestirmek mümkün olmuyor; nice isterik papazlar, sinirleri kendilerini çileden çıkarmış nice kadınlar, tamamıyle bir imgelem mahsulü olan, bu itibarla da şeytanî olan, ünlü Messe Noire (şeytanî tören) tablosunun gerçekciliğine kanıp gitmişlerdir. Bu kadar biçimsiz, bu kadar iğrenç törenlerin hiç bir devirde, hıç bir yurtta edepsizce ve dini tahkir edici sirtolar oynatmadıklarını söylemeye bile lüzum yoktur.

Zavallı büyücülerin sanrılı beyinlerinden başka bir yerde asla varolmamış olan Sabbat[1] bambaşka ve bilhassa ahlâksızca olan liturgie "dinsel törenler kuralları" lere uyularak yapılmakta idi, Messe Noire (şeytanî tören) adını alması bir yanlışlık netiıesiydi. Zira Montespan'ın çıplak bedeni üstünde söylenmiş olan şekliyle hakikî Messe Noire (şeytanî tören) kesin olarak gizli yapılan ve etkililiğini giz-

---

1 Bir halk bâtıl kanışına göre büyücü erkek ve kadınların şeytanın başkanlığı altında cumartesi gecesi gece yarısınua yaptıkları toplantı

liliğinden alan bir büyü töreni idi. Eğer Huysmans'ın fantezisi, halkın saflığına hudut olmadığından bazı fena neticeler doğurmuşsa bu, onun yasalı oluşuna asla mâni teşkil etmez; romanesk bir romanda yakışık alır bir şeydir, bir Docre Chanoine'i "yüksek mertebeden bir papaz" anlatabilmek için yolda onun öz şeytan kardeşine rastlamayı beklemek, bu hakikaten zorla yaptırılacak bir iş değildir, hatta öğretsel bir romancıya bile.

Cathédrale'de böyle şeylerle karşılaşmak tehlikesi asla yoktur; bu romanda fantezinin asla yeri yoktur, yahut pek az bir yer tutmaktadır. Onda oldukça çok miktarda bulunabilecek hakikate uymayışlara gelince, bunların hemen hepsi bir hususî neviden, kiliseye müteallik nevidendir. Yazarın bize bu kitabı yazmak için papazlar, rahipler, sofuca yazılmış kitaplardan istifade ettiğini söylemeye ihtiyacı yoktu, bu meydandaydı.

II

En Route (yolda) ve Cathédrale'i yazmak için sadece doğuştan ve vaftiz suretiyle değil fakat inan ve töre bakımından da katolik olmak lâzımdır. Demek ki bugün hâlâ bir katolik edebiyat, katolik yazarlar olmasa mevcut olmayacak olan bir edebiyat var. Sapıklıklar mı bunlar; yoksa tamamıyle mantıkî, usa uygun, araçsız bir geçmişe bağlı olgular karşısında mı bulunuyoruz? Hemen bütün en başarılı şairlerin, Chateaubriand'dan Villiers de l'Isle-Adam'a kadar bazı en büyük şairlerin katolik olduğu bir yüzyılda katolik olmanın garip bir şey olduğunu hiç sanmıyorum. Bu inancın zekâların şimdiki yönelimine uygun görülmediği açık bir şeydir. Lâkin bir noktai nazarın genel noktai na-

zara uygun olmadığı için kabul edilmemesi mi lâzımgelir? Bundan maada bir inancın yahut bir kanımın anatomisi yapılabilirse de işin daha ilerisine varmak istemek kabil olmadığı gibi yasaya da uymaz. Afaroz etmek filozofça bir jest değildir.

Ben katolikliğin Fransa'da edebî geleneğe dahil olduğu sanısındayım. Katoliklik paganlaştırılmış Hıristiyanlıktır. Hem gizemci hem şehveti okşayan bir din olduğundan insanlığın iki ilksel ve çelişik yönsemesini, hem sonlu hem sonsuz yahut da daha yakışık alır terimlerle hem duyuda hem zekâda yaşamak yönsemlerini, kanıtsatabileceği gibi tek başına uzun bir müddet kanıksatabilmiştir de.

Costantin'den Renaissance'a gelinceye kadar katoliklik kendisini yapan iki ilkeyi geliştirmiştir. Eğer Luther burnunu sokmasaydı çok muhtemeldir ki pagan ilke, sanat ve güzellik ilkesi, İncil'in, dünyadan el etek çekiş ve nefse eza, ilkesi kadar güçlü olacaktı Léon X ve Jules II hakikaten "Pontifex maximus" adıyle öğünseler yeridir; onlar hakikaten hem Saint Pierre'in halefleri, hem Jupiter Capitol'in büyük rahibinin halefleridirler. Luther ile Calvin, bu, İncil'in büyük olumlayıcıları ve Paul'ün yobaz çömezleri, bütün Hıristiyanlık dünyasını içler acısı yanılmalarına sürüklemişlerdir. Hıristiyanlık kendisini inkâr etmek suretiyle kendi tabiî öğelerinden birini feda etmeyi kabul etmiştir. Katoliklik bizzat kendi hayat ilkelerinden birine kıymış ve yenilmiş, bu suretle de yavaş yavaş bugünkü halini alarak soğuk olduğu kadar her sanatın, her duyulu güzelliğin düşmanı olan erkinlikten mümkün mertebe kaçınan, daha buruşuk bir hal alarak belki de sevmeden saydığı bir geçmişle, papandirikliğini çileden çıkaran bir şimdiye boyun eğiş, kuramlı bir protestanlık olmuştur.

On yedinci yüzyılda Fransa'da protestanlığa karşı olan tepki orta, zarif ve sathî bir *ortak koşuculuktan* ibaret olmuştur, Jansèniste krizden sonra yeni bir erkinlik tepkisi oldu; fakat bu, sefahat ve âşıkane edebiyat şeklinde tecelli etti. Felsefenin hüküm sürdüğü müddet kısa oldu ve halka işleyemedi. Jean Jacque'in gülünç çömezlerinin yarattığı romanesk budalalık devrini yaptıktan sonra Chateaubriand bir darbe ile katolikliği, Ortaçağı ve geleneği diriltti. Bu yüzyıla baştan sonuna kadar kuramlı bir protestanlık olmuştur.

Bu hareket edebî idi; zira onun bir dinin sahip çıktığı mutlak hakikate tek başına yasalı bir hakla malik olacağını tasavvur bile imkânsızdır. Aranılan hakikat değildir. Yunanistan'da hakikî din tapınaklar diniydi. Fransa'da hakikî din çanlar dinidir. Altında dua edilen çan kulesinin etrafındaki Pan şerefine yapılan danslar Tanrıların saltanatlarından İsa'ya ancak yarısını bıraktıklarını göstermektedir. Bir genç katolik şair Aziz Kıza' (bir güzel peri kızı) demiştir ki —halk katolikliğinin hakikî geleneği de budur—. Hiç bir din hiç bir vakit ölmez, ve asla ölecek de değildir; adı ortadan kalkan din güneş altında serpilmiş olan dinde yeşerir. İtalya'nın birçok tapınaklarında V inci yüzyılda tapılan heykelleri değiştirmek zahmetine bile katlanılmamış, sütnine Démeter tabiatıyle çocuklu kız[1] olmuştur. Diğer bazı tapınaklarda; hatta Galya'da olanlarda bile, geçmiş devrin heykeliyle beraber Tanrının adına da dokunulmamıştır, papazların inancında değişmiş olan (culte) halkın inancında kılına dokunulmadan olduğu gibi kalmıştır. Venus, Azize Venise adı ile hâlâ sevilmektedir ki onu tasvircilik sanatı

[1] Saglio lûgatındaki 1295 inci tasvire bakınız.

çırılçıplak göğsünün etrafında ancak bir kurdela bulunduğu halde tasvir etmiştir[2] İşte halkın direnmesinin derecesini ölçmek için güzel bir misal. O zaman bir hükümet darbesiyle, Hıristiyanlığın, imparatorluğun resmî dini olduğu sırada *ortak koşuculuk* güçlü ve hayat dolu bir halde olduğunu tamamıyle ispat etmiştir; kendisini yok edemediğinden, olduğu gibi yalayıp yutmuş olan yeni din üzerindeki onun bu tesiri bundan ileri gelmektedir. Bununla beraber ilk yüzyıllardan itibaren katoliklikte önemi kavranmadan, halk batıl kanıları denilen şeye aşırı derecede düşman bir parti türedi; bu, kuzey Avrupa'da ancak reform ile zaferini tamamıyle sağlayabilecek olan İncil partisi idi[3].

Azizler ile kutsallaştırılmış Tanrılar "culte" tapınmasındandır ki kiliseler çıkmıştır. Katolik kiliseleri, tıpkı eski Mısır'ın tapınakları gibi mezarlardan ibarettirler, onlar sadece Tanrının şerefine yapılmış değillerdir. Çoğu zaman geleneksel bir Tanrının betisi olan ve masum bir dindarlığın tesiriyle taze taze yeniden vaftiz edilmiş bulunan bir cennetliğin yahut bir keramet sahibinin bedenini barındırmak için yapılmışlardır. Kiliseler Hıristiyan sanatının doğmasına sebep olmuşlardır. Ve bu suretle de apotrlara has çıplaklık, putların altını ile imparatorların şatafatına bürünmeye mecbur kaldı. XII nci yüzyılda paganisme (ortak koşuculuk) bütün şatafatı ile yeniden diriltildi. Dindarlığın oldukça zengin olduğu her yerde, kilise cathédrale oldu. Av-

[2] Dureau de la Male'ın Kıtabeler akademisinde okunmuş olan "Azize Venise hakkındaki muhtıra" sı.

[3] Ortakkoşuculuk bilhassa Paris'te içki dökmeye ve hayvan kurban etmeye hâlâ devam eden bazı ailelerde geleneğe bağlı kalmıştır. Fakat bu hal sürse sürse nihayet 18 inci yüzyıla kadar sürmüş olsa gerektir.

rupa cathédrale'lerle doldu. Çayır sabahleyin erkenden açan çeşitli çiçeklerle donandı ve kovanlarından fırlayan binlerce halk çiçekten çiçeğe, mihraptan mihraba, indulgence'lar, esenlikler, af'lar, şifalar ve sıkıntılı bir yüzyılda neşe ile yaşamak için gereken güçü koparark, uçuşmaya başladı. Ephèse tapınağının dayanakları Chartres cathédrale'inin kubbeleri altında göçtü. Yahut evvelce doğudan getirilmiş güzel bir put sarhoş sadıklarını kutsal kılmaya ve kendisine Vierge Noire (kara kız) adı altında taptırmaya başladı. Katolik sanat tıpkı dinin olduğu gibi ortak koşucu sanatın tabiî ve mantıkî bir sonucudur.

Burada teferruata girilemeyeceği gibi tarihi ancak sathî bir surette bilenlere gelişigüzel gelebilecek bir görüş tarzının tanıtları da sayılamaz; kabul edilmiş sanıların hiçbirisinin tartışması da yapılamaz; fakat katolikliğin menşelerinin kısmen *ortakkoşucu* oluşunun ileri sürülmesi bize İncil'in, katolikliğin büyük papazlarının, Aziz Benoît ve papazlarının dine getirdikleri yenilik ile salt ruhaniliği hiç şüphesiz ki, teslim etmekten de alıkoyamaz; bununla beraber ve tam bu nokta etrafında İskenderiye mektebini incelemek ve katoliklikte katolik bir şekil almış olan ve Proclus'te mitolojik bir şekil alan gizemcilikten başka bir şey olmayan gizemciliği incelemek gerekecektir. Hıristiyan sembolizmi yeni platonculuğun sembolizminin yer değiştirmesinden başka bir şey değildir. Filânca gnostique'in (akaitçi) Hıristiyan mı yoksa filozof mu olduğu bilinemediği gibi, sahte arèopagite'deki doğudan gelen hülyaların nerede bitip (patristique) öğretimin nerede başladığını kestirmek güçtür. Bu hususta zamanla kaynaşma o kadar içten olmuştur ki kurgul katoliklik bunu istemeden ve farkında olmadan benimsemiş ve bize İncil'in ruhu ve Aziz Paul'ün dini ile tamamıyle çeli-

şik sayısız kavramlar saklamıştır: Arı bir Hıristiyanlık bütün Pythagor'cu geleneği reddetmek zorunda idi. Katoliklik adına sadık kalarak, bize İsa'nın dini yerine doğunun hemen hemen bütün batıl kanılarını, bütün Théogonie'lerini taşıdı.

Bundan maada o, doğrudan doğruya, bize Yunan - Roma Gréco - Romanie edebî geleneği de sakladı ve getirdi; bu nokta daha çok bilinmekte ve daha az reddedilmektedir Bugün biliniyor ki XV inci yüzyılda yeniden doğuş "renaissence" olmamıştır; biliniyor ki önceki yüzyılların hiç bir zaman Lâtinlerin edebiyatı verimli olmaktan kalmamıştır ve Virgile bütün Ortaçağ devamınca, İtalya ve Almanya'da sadece okunmakla kalmamış, başta taşınmış, sade şerh edilmekle kalmamış, taklit de edilmiştir. Bununla beraber humaniste'lerin rolü büyük olmuştur. Protestanlar nasıl Hıristiyanlığı *ortakkoşucu* öğesinden temizlemek istedilerse, humaniste'ler de edebiyattan bütün Hıristiyan öğeleri süpürüp atmak istediler. Protestanlar da hümaniste'ler de muvaffak oldular, fakat edebî gelenek romantisme ile tekrar bağlandığı halde dinsel gelenek kopuk bir halde kaldı. Edebiyat ancak üç yüzyıldır ki, yerine kahramanca ve basmakalıp bir ruh konmak istenilen, insanın ruhuna yabancı kalabilmiştir; kendisinin halk üzerindeki gücünü sağlamakta olan *ortakkoşucu sanatın* özel dini, kilisenin ziynet eşyası ve papaz elbiseleri camekanı, felsefesi de günah çıkarma kürsüsü ahlâkı haline girdi. Artık debdebeli bir güzelliğe ve şatafata susamış olan ırkların gizli ruhuna hiç bir tesiri olmadı, bu sefil hali aldı. O, arabulucuların arabulucusu olmuştu. Kıymetini kaybetmiş bulunan bir dünyanın kıymetsizlik merkezi halini aldı.

III

Bununla beraber Eglise'in "Hıristiyan ruhanî cemaati" arşivleri ve eski güzelliği anlatan bir tarihi vardır. Ve bugün hâlâ bazı zekâlar, bazı istidatlar bu ışıklar saçan tozlardadır ki yaşamak imkânını bulmaktadırlar. Chteaubriand'nın katolikliği unutulmaktan kurtarması için, dehasını sadece bayramlar ve masallarla büyülenmiş olan çocukluğunun hatıralarını yaşamaya bırakması kâfi gelmiştir. Tarihî ve apologétique "müdafaa edici" eserlerinin Fransız romantizminin gelişmesi üzerinde büyük bir tesiri olmuştur. Bu eserler Victor Hugo'nun dev gibi arkeolojisini mümkün kıldığı kadar Lamartine'in dindarane duyguselciliğini (sentimentalisme) de sağlamıştır. Eğer bütün aradakiler bir tarafa bırakılacak olursa, yüzyılın sonuna doğru takip ettikleri kanallara göre "Sagesse" "Bilgelik" e Huysman'ın apolojetik triloji'sine "üçleme" sine vardıkları görülür. La Cathédrale; yeni ve daha sınırlı fakat daha direniçi araçlarla, daha az parlak fakat daha keskin aletlerle Génie du Christianisme'i "Hıristiyanlığın Dehasını" yeniden yapmayı deniyor. Bugünün yazarı Notre Dame de Paris'yi de, diğer bazı kitapları da okumuştur, apolojist'e "müdafaacı" ruhu Chateaubriand'a borçludur, Victor Hugo'ya heykel haline konulmuş taşların sevgisini; diğerlerine diğer bütün şeyleri borçludur.

Bay Huysmans'ın apologétique niyeti gizli olmakla beraber açıktır. O, yeni olsunlar eski olsunlar, bütün layik sanatlara, bilhassa ifade bakımından çok üstün bir katolik sanatın mevcudiyetini daha doğrusu vaktiyle mevcut olmuş olduğunu, ispat etmek istiyor. Mimarlığı Chartres katedralinden, resmi pirimitiflerden ve bilhassa Fra Angelico'dan,

musikiyi gregoriyen plain-chant'dan; gizemciliği ve semboliği azizlerden, Ortaçağı tanrıbilimcilerden ve intihalcilerin eserlerinden inceliyor. İhtida etmiş, her şeyden el etek çekmeyi deneyen ve işe bütün iktidarını dinsel sanatın müdafaasına hasretmekle başlayan bir yazarın hikâyesinin bir sayfasını romanın çekirdeği olarak seçiyor. Duygu; Meryem Ana'nın ayakları dibinde söylenen dindârane sevgi teraneleri ile temsil edilmiştir. Garip bir gölge olan sofu ve gizemci bir hizmetçi kadın bir tarafa bırakılırsa, şahıslar en iptidaî bir psikoloji ile yazılmışlardır. Vicdan yönelticisi papaz Gévres'in hemen hemen fenomenal çapta, olağanüstü bir hiçliktir. Plomb, içinde ilâç için olsun herhangi makul bir kavram bulunmayan ve hafızası sadece semboliğin gariplikleriyle Chartres katedralinin tarihi tünemiş olan yamalı bohça cinsinden ve özel bir karakterden mahrum bulunan bir eyalet arkeoloğudur. Aynı cinsten bir bilgiye onun kadar vakıf olmakla beraber, romanın kahramanı olan Durtal, üstelik genç bir communiant, İsa'nın eti ve kanını temsil eden şaraba batırılmış ekmeğini yiyerek sırra iştirak ettirilen bir kimsenin ruhu ile, bir sanat münekkidinin sofu olmakla beraber, tarafçı olan acı istihzalı zekâsını göz önüne seriyor. Bu cinsten öğelerle romanın, bu haliyle, hiç bir kıymeti olmayacaktır. O, edebî değerini eşsiz, tasvirî sayfalarından almaktadır. Lâkin bu sayfalardaki tasvir bazen eşyanın varlığını hiç olmazsa sembolik, teolojik mahiyette olsun, belgitleyecek dereceye yükseliyor. Eğer bu kitabı rahipler okuyacak olsalar hemen anlamadıklarını görerek şaşakalacaklardır, zira kendilerini yetiştirmiş olan hocaları onlardan duyulur güzelliği ihtimamla gizlemişlerdir ve sembolizmi (biraz olsun) anlamak için de sanat ve tabiat hakkında bir iptidaî bilgi sahibi olmak lâzımdır. Jestlerde, ba-

kışlarda, elbiselerin kıvrımlarında öyle güzellikler ve yalvarışlar saklıdır ki bunları kavramak orta zekâlı bir liguorien tanrıbilim çömezinin kıvıracağı bir iş değildir. Bay Huysmans'ın, etrafında mahfelciklerin ve birçok seçkin mihrapların çevrelediği mimber, teolojinin ifadesini heykellerde bulmuş olan, kitabının bu kısmı gerçekten üstündür. Yazarın hiç hazırlanmış olmadığı halde içinden ancak inanı ile çıkabildiği ve sonunda ustalarını da geride bıraktığı karmaşık, içinden çıkılmaz, bunaltıcı, bitmek tükenmek bilmez etütlerle uğraşmak hususunda gösterdiği bu sabır da ayrıca övülmesi icabeden bir meziyettir. Bütün bunlarda saf bir güzellik zevki, bir gizemci şehvet düşkünlüğü vardır ki geçmişte katolik mahiyette idiyseler de bugün için artık öyle değildirler. İşte buna yenileşme yahut yepyenilik derler: Sofu bir Hıristiyan olmuş ve belki de daha ileri ve daha nadir bir şey olmak yolunu tutmuş olan bay Huysmans bazı şeylerden el etek çekmeyi göze almış olabilirse de katoliklikte *ortakkoşucu* olan sanatı inkârı pek o kadar kabul edeceğe benzemiyor. Bundan dolayı da katolikliğine diyecek yoktur. Onun geçirdiği değişmede ve eski Lâtin geleneğine tamamıyle uyma hususunda eksik kalmış olan şey, insan zekâsının tabiî bir verimi ve netice itibariyle de muhakkak ki liturgique ilhamlı sanat derecesinde Tanrısal ve tabiatüstü bir yaratış olan bir sanatı hakir görmemesidir. Fra Angelico'nın "Bakirenin taç giymesi" adlı tablosunun "heyecanın söylettiği bütün medihlere üstün oluşu" İngres'in dehadan mahrum olmasını mı icabettirir? Bununla beraber Tanrı'yı övmek için apolojistin tuttuğu taraf tabiatı yere batırmak olduğu gibi; dindaşlarının gönlünü almak, inanmayanları da dine çekmek için evrensel Hıristiyan cemaatının en büyük yaratıcı zekâlarını, alınları sembolik kül

ile işaretlenmedikleri takdirde, atmak oluyor. Bu metot, hiç de eskiden beri bilinmeyen bir şey değildir. O, şedit ve eşsiz Tertullien'in dediği dedik ve eğilmek bilmez aziz Bernard'ın metotları idi; lâkin Roma'yı Hıristiyanlıkla *ortakkoşuculuğun* bir arada yaşadıkları bir başşehir haline koymuş olan ve etraflarını ta eski zamanlardan beri kendi çifte saltanatlarının tanıtları olan yeni azizlerin kıymetli eşyaları ve eski Tanrıların betileri ile süslemiş bulunan metot asla Lâtin papaların metodu olmamıştır.

Bir katolik sanat vardır, fakat bir Hıristiyan sanatı yoktur; İncil Hıristiyanlığı özü bakımından duyulur güzelliğin, —ister insan bedeninin ister tabiattaki diğer her şeyin— herhangi bir yolla resminin yapılmasına muhaliftir. Aziz Paul Hıristiyan tapınağı diye bir şey tanımaz; Hıristiyan heykeli diye bir şey de kabul etmez. O, saf bir kalbin güzelliğine, güzel bir şeyin süs olacağını kavrayamaz. Eğer bu mahiyette bir Hıristiyanlık gelişebilseydi, eski medeniyetler bize meçhul kalacaklardı. Aziz Paul'ün dini İtalyan büyük kiliseleri haline sokulmuş olan tapınakların yıkılmasını, putların bu dünyada karşılıksız ve katışıksız insanî bir sanat fikrini idame ettirmiş olan heykellerin kırılmasını kesin olarak emrediyordu. Lâyik edebiyat da diğer hepsi gibi ortadan kalkmış olacaktı. İncil'in yayılması, kısacası, barbarlığın yayılması demek olacak, put da ay kadar korkunç ve yıkıcı bir belâ olacaktı. İncil'in iki kızı, dünyayı harabeye çevirecek, sürüler ve deve tüyü ile örülmüş çadırlarla dolduracaktı. Çadır örmek aziz Paul'ün sanatı idi: Bu sanat kadar bir insanı ıralayan sanat tasavvur edilemez. Dine ilk duruluğunu vermek isteyen Hıristiyanların ilk işi en çılgın put kırıcılık olmuştur. Zwingle, Zurich'te renkli camlı pencereleri kırdırtmış, heykelleri parçalatmış, altın yaldızlı,

resimli Messe âyinleri dua kitaplarını yaktırmıştır. Carlos adı, Wittemberg'deki Tous-les-saints kilisesine girince Deutéronome ayetini haykırmıştır: "Yontulmuş beti asla yapmayacaksın". Bu, işaretin tahrip ediniz demek olduğu zavallı kaçığın arkasından giden ayak takımı tarafından derhal anlaşılmıştır.

Hollanda'lı Calvincilerin katedrallerinin feci halini görünce tüylerimin ürperdiğini asla unutamam. Rotterdam'daki Saint-Laurent katedralini gezmiş olan herkes Hıristiyanlığın İncil'in safiyetine dönmenin ister istemez züht ve riyazete değil, adiliğe düşmüş olduğunu görmüşlerdir: Amfiteatrlı ve camlı bir konferans salonu, işte barbarlar Chartres'daki Notre-Dame'i bu hale sokmak istiyorlardı. Mimarlıkta Hıristiyan ideali demokratik idealin tamamıyle aynıdır. Bunlar bir okuldan olup, bu ilhamlarda hiç biri güzellikçe XIII üncü yüzyılda Lisseweghe'in Citeaux tarikatı papazlarının mahsullerini koydukları buğday ambarına çıkışamazlar[1]. Citeaux tarikatı manastırlarının, bilâkis acınacak kadar süsten mahrum bulunmaları sık sık görülen bir haldir. Aziz Bernard, Citeaux tarikatını ıslah ile Trappe tarikatını kurarken dev gibi binaların yapılmasını asla istemiş değildir; bu hususta sırf İncil'in davasını güttüğünden, tıpkı daha sonraları aziz Asis'li François'nın yapacağı gibi, lükse lânet ve sanatı tahkir etti. Hıristiyanlık, papaz-

[1] Bu mimarlığa ait güzel parça Reusens'in "Hıristiyanlığın Arkeolojisinin Öğeleri" nde bulunmaktadır; Louvain 1836, sayfa 496. Yazarı haklı olarak: "Görülüyor ki XIII üncü yüzyılın bina yapıcıları ehemmiyetsiz işlerde kullanılacak binalara bile heybetli bir şekil vermek hususunda çok muvaffak oluyorlardı" diyor.

ların yahut ihtilâlcilerin tesiriyle apostolique öğretime daha sıkı bir surette uymak istedikçe Roma dininde bulunan *ortakkoşucu*, güzel ve binnetice şehevî olan her şeyi silip süpürmek zorunda kaldı. Hıristiyan sanat yoktur. Bu iki kelime çelişiktirler ve bunun içindir ki hemen sofuca denebilecek olan bir kitapta bile olsa, eğer resimden bahsolunuyorsa, "tonların sembolizmi" de Angelico'yu, bu rengi, şekilleri seven adamı, bu, gözleri güzelliği seyretmekten hoşlanan adamı, tam manasıyle bir ressam olmaktan asla alıkoymuş olmadığını gözden kaçırmamalıdır.

IV

Katolik sanatı, Ortaçağ sanatı, bay Huysmans'ın düşündüğü kadar, keşfettiğini sandığı derecede kuralların yahut daha doğrusu semboliğin kullanımları ile kıpırdanamayacak surette boyunduruğa vurulmuş mudur? Bu, varit görülmemektedir. Fra Angelico'nun Courennement "Taç giyme töreni" isimli tablosunda koyu renk kullanılmamış olması "tanrısel ateşi karartan kara ile kırmızıdan terekküp eden isten" başka bir şey olmayan bu rengin şeytanî olmasından ileri geldiğini akıl güç kabul eder; menekşe, gri, portakal rengi de kullanılmamıştır, zira menekşe yas, gri adamsendecilik, portakal rengi de yalan demektir. Ressamın bu renkleri kullanmaktan çekinmesi şüphesiz ki daha az olağanüstü olarak açıklanabilir. Eğer Bourges kilisesinin minberleri beş tane ve Anvers'inkiler de yedi tane ise bu, onların hakikaten Paraclet'nın Beş Yarası yahut Yedi Armağanına saygı olarak yapılmış olmalarından mı ileri gelmiştir? En çok rastlanan bir tertibe göre üç minber ve bunun üç misli miktarda büyük kapı yapılmasında *Teslise*

bir imâ olması, bunu hiç bir şeyin kesin olarak sağlamamasına rağmen, akla yakın görülmektedir; fakat çatının, taşların, kiremitlerin semboliği hakkında kurt masalı okumaya kalkarak bize, Hugues de Saint-Victor'a dayanarak, bir katedralin taşlarının vücuda getirdiği kitlelerin lâiklerle papazların birbirleriyle kaynaştıklarını gösterdiğini söylenmeye kalkışırsa, bu, bizi kandıracağına güldürür. Üstelik Ortaçağın en orijinal, en büyük gizemcisinin böyle saçma sapan şeylerin sağlanmasında işe karıştırılması bizi hemen hemen kızdırır[1]. Katedralin bütün bu semboliğinde uzun uzadıya duran bay Huysmans basilique "büyük kilise" ye şöyle bir temas edip geçiyor. Bununla beraber, gotik üslûptaki katedral Toskana ve Kompozit üslûplarının tesiri ile, kesin olarak basilique'ten yahut hiç olmazsa, planları Gaule'de çok eski zamandan beri bilinmiş ve taklit edilmiş olan Suriye basilique'inden doğmuştur. Katedrallerin, semboliğin uyamayacağı birer abide olan basilique'lerin gelişmesi neticesi olması, semboliğin kiliselerden önce mevcut olmasını icabettirir. Ve onun hakkında bazen garip bir açıklama verdirebilirse de bu asla kesin bir açıklama değildir. Menşei Hıristiyanlıktan önce olan ve dinsel mobilye denilen şey hakkında da aynı şey varittir. Putları tütsülemekten imtina eden din şehitlerine tütsülüğün bir gün gelip kutsal bir alet olacağı söylenmiş olsaydı hayretlerinden donakalırlardı. Belki de tapınmanın bu tâlî ehemmiyetteki kısımlarına verilmiş olan sembolik mana eski dinlerin liturgique törenlerinde uzun zamandır kullanılmakta olan eşyalara veril-

[1] Sembolik hakkında Hugues'den bilinen derme çatma ilâveler onun tarafından yapılmış olmasa gerektir.

miş bir vaftiz hakkı idi. Bazı tapınaklarda, Minerve'nin, Apollon'ın, Jupiter Ammon'ın tapınaklarında, bir lamba durmadan yanmaktaydı ve yağ da saf olup sırf zeytinyağı olmalıydı. Biteviye yanan lamba o zamanlar ateşin ve güneşin sembolü idi. Bugün ise artık bu açık manasını kaybetmiş bulunuyor. İzis rahiplerinin, en eski papazlarda olduğu gibi, tonsure'i (başlarının tepesindeki yuvarlak traşları) bir taç yerini tutuyordu. Genç kızların dinî heyetini koruyan, Diane gibi Meryem'in çocuklarını koruyan Minerve adına kutsal ekmek dağıtılıyordu. Bu intikalleri incelemek faideden hali olmayacaktır. Ve böylece hareket etmek Meliton'ın yahut Durand de Mende'in hayatlarını, incelemeksizin, kabul etmekten hayırlı bir şey olacaktır[1].

Catocombe'ların (yeraltı mezarlarının) semboliğinin *ortakkoşucu* menşei kesindir. İlk Hıristiyan şehitlerinin mezarlarının dekoratif öğelerini vermiş olan mitolojidir. Hıristiyanlar, yeni bir sanat yaratmayı akıllarına bile getirmediler. O zaman herkesin alışık olduğu sanatı kabullendiler. Ve baştan hakikatte çok güzel olan Orante tipinden başka bir şey de yaratmadılar. Victoires'lar (Zaferler), Amours'lar (Aşklar), Meduse, Prométhée, Dioscures'ler Saisons, (Mevsimler), İcare, Silène, Fleuves'ler (Nehirler), Psyché ile Amour (Aşk). İşte yeraltı mezarlarındaki

---

[1] Caussin'in Polyhistor Symbolicus'u (Cologne, 1631) bir Yunan-Roma mitolojisinin semboliğidir, oldukça hafif bir eser olmakla beraber "Antik ruhbanî sanat Louvre'daki Yunan ve Roma abidelerinin bellibaşlılarının allegorique manasının açıklanması" isimli Antoin Monnier'nin garip eserinden daha az hafif bir eserdir.

dekorasyonda sık sık rastlanan konular bunlardır. Bunlar Hıristiyanlar için yeni bir mana ifade eder olmuşlar mıydı? Bununla beraber Roma'lılarda ölüm törenlerine mahsus olan Vigne (Bağ) sık sık göründüğü yeraltı mezarlarında tamamıyle karışık bir mana alıyor; şüphesiz ki Yuhana İncil'inin 15 inci bölümüne uyarak, hayatı ve insanı tasvir ediyor. Orphée çabucak bir Hıristiyan efsanesi oldu, aziz Augustin onu, Sibylles (Kahineleri) leri olduğu gibi, bir peygamber payesine çıkardı, Hıristiyan yeraltı mezarlarında yumuşaklığı, sesinin büyüleyiciliği ve ıstıraplı ölümü ile, o, İsa'nın sonradan yapılacak tasvirlerinin müjdecisi olmuştur. O, asla Eurydice ile beraber tasvir edilmemiş fakat yalnız başına ve lirik sesini dinleyen hayvanlarıyle beraber tasvir edilmiştir. İşte sıcağı sıcağına tasvir edilen bir eski sembolün Hıristiyanların elinde uğradığı değişiklik. Kendisini dinleyenlerin sayısı bir tek kuzuya indirilen Orphée iyilikçi çoban oldu, bu son betileme (figuration) den, sonunda Hıristiyan semboliğinde ancak kuzu kaldı. Sanıldı ki iyilikçi çoban bir dinden diğerine geçmiş olan Apollon Criophore'dir; lâkin bu mümkün olmakla beraber henüz hiçbir şeyle tanıtlanmış değildir. Bu suretle katolik sanatta fikir, Hıristiyanlıktan betileme de *ortakkoşuculuktan* gelmektedir.

Bay Huysmans, Ortaçağın bu, o kadar çapraşık, o kadar meraklandırıcı olan semboliğini büyük bir ttizlikle inceliyor. Lâkin incelediği ister hayvanlar, ister çiçekler, ister renkler yahut kıymetli taşlar olsun hiç bir zaman ne ilk motife ne de en eski kaynağa aldırmıyor; bir el yazısını her biri kendi özel bilgisizliğine göre yanlış kopya etmiş olan derleyicileri (Compilateur) birbirleriyle ciddî bir su-

rette karşılaştırarak konunun salt bilgisizliğinden doğan sanılara sözüm ona sofuca ehemmiyet veriyor. Bay Huysmans okuduğunu değil de gördüğünü, gözlerinde kalan izlenimlere göre sıfatlandırarak, Chartres'in, Dijon'in, Bourges'un, son yargılamanın neşeleri ve ıstırapları resmedilmiş olan üç alçak kabartmasını birden karşılaştırarak, anlattığı zaman ne ömürdür! Katedral gibi bir sanat ve gizemcilik eserine güç belâ okunan yazıların bilgisini karıştırmak kadar yanılma olamaz. Onun hayvan yetiştiricileri de volucraires'lerde, Ortaçağın ebedî Physiologus'unda meydana çıkardığı şey iyice belgitlenmiş oluyor ki Eglise'i XVI ncı yüzyıla kadar çileden çıkarmış olan hayvanların yahut bitkilerin semboliği, orijinal metinlerin dışında birbirini tutmaz "inane" sanılar yığınından ibarettir. "Onun nazarında (sahte-Hugues'ler), akbaba tembelliği ıralar, çaylak, yırtıcılığı, karga kötüleyiciliği, büyük baykuş karasevdayı, baykuş bilgisizliği, saksağan zevzekliği, çavuşkuşu pisliği ve kötü ünlülüğü ıralar." Ve bu suretle her hayvana her bitkiye her madene, insan elinin yarattığı her şeye, hatta insan bedeninin her parçasına bir erdem, bir ahlâksızlık, bir dinî yahut ahlâkî inan, bir inan konularından biri izafe edilerek devam edilip gidiliyor. Demek ki gözlerin önüne öğesel olumlamalar sermeye hazır hakikî hiéroglifik bir dil elde edilmiş oluyor. Halk arasında daha yaygın olan ve çok saf kişiler tarafından hâlâ kullanılan çiçeklerin dili, eski semboliğin son neticesidir. XVII nci yüzyılda sembol, dinsel ahlâkta Emblème (resim veya betisel şekil) sanatta da allègori tarafından itibardan düşürüldü. XVI ncı yüzyıla gelinceye kadar "bu dünyada her şeyin bir im, her şeyin bir beti olduğu, görünenin altında sakladığı görünmez kadar değeri olmadığı" na inanıldı. Ve katolik sanatın kaygısı ta-

biatı konuşturmak, tabiatı ve göğü zorlayarak Tanrı'nın şerefini anlattırmak, yahut insanlığın örneklerini vererek öğüt vericisi olmak oldu. Yves de Chartres semboliğin halka öğretildiğini olumlamaktadır; hiç olmazsa halkın, elinden düşürmediği vaız kitapları bu, belirsiz, çelişik, yanılsamalı bilgiden bazı pekin bilgiler öğrendiği muhtemeldir. Vaızlar, renkli, resimli camları, fresques'leri (duvar resimleri), alçak kabartmaları açıklıyorlardı; lâkin her biri kendi bildiğine... Zira pek az konu üzerinde anlaşmış bulunuyorlardı. Aziz Bernard bu sert incilci kiliseleri, manastırları süsleyen sembolik süslere lânet ediyordu, o çoğu zaman, gözlerde kalıp kalbe kadar işlemeyen bu dili istemiyordu. Mektuplarında buna dair çok meraklandırıcı bir yer var:

"Frereler'in, hiç şüphesiz ki dualarını şaşırtıp, okuduklarını anlamalarına mâni olan bu gülünç tabiat azmanlığını, bu akıllara durgunluk verecek derecede hoş çirkinliği, gözlerinin önüne sermek de ne oluyor? Bu iğrenç maymunlar, bu kudurmuş arslanlar, bu tabiat azmanı Centaures'lar, yahut yarı-adamlar, bu derileri benekli kaplanlar, bu döğüşen askerler, bu av borularını öttüren avcılar bizi neden rahatsız ediyorlar? Buraya bakıyorsunuz tek başlı çok bedenli varlıklar, oraya bakıyorsunuz bir tek bedende birçok başları bulunan yaratıklar, birde bakıyorsunuz yılan kuyruklu ve dört ayaklı bir hayvan, yahut da başı dört ayaklı bir hayvan başı olan bir balıkla karşı karşıyasınız. İşte bir hayvan ki yarısı at diğer yarısı keçidir, işte diğer bir hayvan ki boynuzu olduğu halde at bedenlidir. Sözün kısası her yerde görünen bu biçim çeşitlilik öyle bir hal almış ki artık insan parşömenleri okumakla ömür tüketeceğine mermerleri seyretmeyi tercih ediyor ve günlerini bu

sayısız şaheserlerin seyrine hasr ile tanrısel kanunu derin derin düşünmeyi ihmal ediyor[1].

Bu betimlemede, hayvanlar hakkında yazılan kitaplarda büyük bir dikkatle yazılmış ve katedrallerde Tragelaphus, Gryphe, İxus, Myrmécoléon, Phénix, Faunes, Satyres, Sirénes, Lamies, Onocentaures, Licone'larla betilendirilmiş olan cubia animalia'lardan bazıları fark ve temyiz edilmektedir. Gelenek ve Samuel Bochart ile (Kutsal Faune'lı Hierozoicon isimli eserinde) asla aynı fikirde olmayan, fakat uscu mana verişle aynı şeyi söyleyen bay Huysmans bu çoğu İncil tarafından zikredilen tabiat azmanlarını doğu'nun adi, vahşi hayvanları ile bir tutuyor. Sarsılmadan Gryphes'leri Lamies'leri, kabul edelim, bu, daha eğlenceli ve belki daha çıkar bir yol tutmuştur. Aziz Epiphane'in bu kutsal ejderhaların en eski çobanının, Gorgone'ma inanalım, "Gorgone güzel bir kadını andırmaktadır, sarı saçları bir yılan başı şeklinde nihayetlenmektedir. Bütün varlığı büyüleyicidir. Fakat yüzüne bakan ölür. Kudurduğu zamanlarda, tatlı bir sesle arslanı, ejderhayı, diğer hayvanları yanına çağırır. Nihayet insanı da çağırır. Eğer başını adamakıllı saklamışsa insan ona hemen yaklaşmak ister, o, başını saklamıştır: Onun bu hali onu yakalamak için bir fırsattır. Ele geçirildi mi onunla arslanlar, ejderhalar öldürülür. Büyük İskender yanında Scylla isimli gorgone ile gezerdi[2]...). O, günahın, baştan çıkarmanın sembolüdür.

Ortaçağın ifrat derecedeki sofu şerhedicilerine bütün tabiatı ve ne olduğu belli olmayan bazı tabiat harikalarını

[1] Ch. Gidel tarafından zikredilmiş ΟΦΥΣΙΟΛΟΓΟΣ isimli basılmamış bir Yunan poemine dair (Yunan etütleri Cemiyeti Yıllığı, 1873.)

[2] İsmi söylenmiş olan eser, sayfa 222.

sembolik bir surette manalandırmak kâfi görünmedi, bu muameleye Yunan - Lâtin mitolojisi de tabi tutuldu. Buna cidden diyecek yoktu ve Phlippe de Vitry[1]'nin (XIV üncü yüzyıl) "Büyük Ovide'in Fables'lerinin Romanı" isimli bir poemi de şüphesiz ki az çok bir muvaffakiyet kazandı. Phlippe'in hiç olmazsa yaratıcılığı vardır, kendi tarzında orijinaldir; bay Huysmans onun hem de, "Lâtinceyi, şehveti kirleten ve tahammül olunmaz derecede ihtiyar, teke ve gül kokutan *ortakkoşuculuk* mikrobundan temizlemeye" çok yarayan tahayyülleri hakkında bizi aydınlatmamış olmasına şaştık kaldık[2].

Kutsal su ile yıkanınca, Ovide'in Métamorphoses'ları kaygılı ruhlar için masum ve kalbe kuvvet verici bir hal alıyor; bu, bizim ateşliliğimize sunulmuş yeni bir İncil'dir. İşte Diane'in ve Actéon'ın düzeltilmiş tablosu: Diane kutsal teslisi (Trinité) Geyik, İsa'yı, Actéon, cesedine dönmüş olan İsa'yı, Köpekler yahut Yahudiler sembolize etmektedir. Admète'in nezdinde Apollon hikâyesindeki, Apollon bir İsa'dır, Mercure, Ducteur (molla) leri, sürüler, Hıristiyanları; çoban sopası, piskopos âsasını göstermektedir: Yedi telli lyre hem Credo'nın (iman) yedi şartı, hem yedi tanrısel sır, hem de yedi erdem demektir. Aristée menkabesine şu suretle mana verilmiştir: İsa buğa'dır, apôtres'lar da

[1] Bunu, gizemci, vaiz ve tarihçi olan ve bundan maada Lâtince olarak haçlı seferleri tarihinde bu konuları andıran konular kaleme almış olan (XIII üncü yüzyılın Jacques de Vitry'si ile karıştırmamalıdır. Doğuda seyahat etmiş olan ve Yunanca bilen Jacques de Vitry Bizans el yazılarını incelemek ve sözlü gelenekleri toplamak imkânını bulmuştur. Ondan sonra hayvanlar efsanesine artık hiç bir şey katılamamıştır.

[2] Katedral, sayfa 464.

arılardır. Erkek kardeşine âşık olan ve sonra kaynak haline sokulan Biblis, tanrısel (Sapience) bilgidir, kendisini şiddetle reddeden erkek kardeş de Yahudi milletidir. Gentilité *(ortakkoşculuk)* yi Pallas temsil etmektedir, Eglise (Hıristiyan ruhanî cemaati) Phédre ile Atalante; şeytan, Python denilen yılan ile Vulcain, Judée (Filistin) ise Céphal ile Callisto tarafında temsil edilmektedir. Daha eskiden, on iki apôtres'in Zodiaque (zayiçe) ın on iki iminde olduğunu sanmışlardı; fakat bu sanı çürütüldü ve im'ler: Akrep burcu şeytanı, Sagittaire (kavis burcu) galip İsa'yı, Capricorne (oğlak burcu) tövbekârı, Arslan burcu kötü kişiyi, Seretan burcu dinden sapıtmayı, Boğa burcu tanrısel fedakârlığı gösterecek şekilde değiştirildi. "Virgo" denilen bir im'-in eski bir nomenclature (sözlük) de bulunması apologétique kanıt olarak ileri sürüldü; Virgile'in bazı şürleri ve tamamıyle mevsuk olmayan bir edebiyat ve birtakım sibylle'-ler de bunun gibi... Bay Huysmans, Meliton'a göre insan bedeninin bir semboliğini zikrediyor[1] ki, o kadar dikkate

[1] Sardes piskoposu aziz Méliton II inci yüzyılda yaşamıştır ve büyük Yunan Tanrıbilimcilerindendir. Onun "Kutsal yazının anahtarı" isimli bir eser yazdığı söyleniyordu: Mevsuk olmayan ve papaz Auebr tarafından "Sembolizm" isimli eserinde yadedilmiş bulunan bu eser keza Cathédrale müellifi için de gözde bir eserdir. İçinde gotik kiliselerin semboliği hakkında konuşmalar ve tartışmalar yapılan bir derlemenin (compilation) bir ikinci yüzyıl piskoposu tarafından yazılmış olması pek az varittir. Buna rağmen Huysmans, Durand de Mende (XIII üncü yüzyıl) ı zikrettikten sonra "aynı devrin Sardes piskoposu aziz Méliton ile kardinal Pierre de Capoue gibi sembolistlerine göre kuleler, Bâkir Meryem'i temsil etmektedirler" diye yazmaktadır.

şayan bir şey değil; işte "Tanrısal Aşkın Disiplininin Kitabı" adlı eserden çıkardığımız bir diğeri (1519):

"İnsan çok asil ve şerefli bir yaratık olup ruh bakımından bütün yaratıkların imgesi ve benzeridir. Topatlak ve üstünde kapalı olan ve bedene ait duyuların bulunduğu baş göğü betiler, gözler güneşi ve ayı temsil eder, diğer duyular yıldızları temsil ederler ve dünya göğün yedi gezegeni tarafından idare edildiği gibi insanın başında da girişler çıkışlar için yedi delik vardır. Ta ki, bedeni duygularla idare kabil olsun. Bu deliklerin ikisi gözlerin, ikisi kulakların, ikisi burnun, biri de ağzın olup ruh bunlarla bedensel ve tinsel işlemlerini görmektedir. Dört öğeden biri olan ateşin aydınlığı gözlerde daha bellidir, hava göğüste, su karında, toprak da bacaklarda daha aşikârdır. İnsan bedeninin kemikleri, taşlar ve madenler gibi var olmakla beraber duyudan mahrum bulunan yaratıkların timsali ve betisidirler de. Ayaklar ile ellerin tırnakları ve duyulmadan artıp azalan saçlar var olan ve bitkisel bir hayatı olan yaratıkları temsil ederler ve bitkiler, otlar gibi duygusuzdurlar. İnsan bedeni bütün acunun betisi ve timsalidir ve yaratıcı Tanrı ile bütün yaratıkların imgesi ve mutlak benzeridir.

Sembolizmin can çekişme devri onun aynı zamanda en dikkate şayan bir şey olan bunamasının da devri olmuştur. En uzun sürmüş (mode) kipler ile en karakteristik âdetlerin sonuçlarının niteliğini bilmek faydalı bir şey olduğundan, 1520'de basılmış olan Quadragêsimal spritueI (Tinsel Büyük perhize dair) den de bir fikir edinmek için bir misal vereceğim. Bu, muhakkak ki vaktiyle ahlâka hizmeti dokunmuş olan bir kitaptır: Büyük perhizde yemeğe başlarken yenen salata bize iştiha ve cesaret verecek olan

Tanrının sözüdür. Yumuşaklık yağ ile sertlik sirke —ki her ikisi de salataya eşit olarak konulur— tanrısel affın ve adaletin imgesidirler. Kızartılmış baklalar itirafı temsil eder, iyi pişmeleri için baklaların suda iyice ıslatılmış olmaları lâzımdır. Günah çıkartanın (tövbekârın) da istiğrak suyuna batması lâzımdır. Ancak nehir suyunda iyice pişen nohutlar tövbenin imidirler ve hakiki nedametle yenilmelidirler. Büyük perhiz yemeklerinin bellibaşlı süsü olan süzgeçten geçirilmiş püre, günah işlemekten vazgeçme, kati kararının imgesidir. Bufa balığı (Lamproie) çok beğenilen ve çok pahalı olan bu balık günahların affıdır; onu satın alırken adaletsizce gaspettiklerimizi geri vererek kalp mahfazasındaki bütün hıncı yok etmelidir.

Aksi takdirde kanından leziz "sos" yapılan ihtirasın besleyicisi Bufa balığını yakışığı veçhile kanıyle yememiş olacaksınız... Büyük perhiz için hazırlanan sos'larla etlere, her sebze çorbasına konması gereken safran katarsak, güzel koku koymak, çeşitli yemekler hazırlamak gibi bütün işlemlerimizde daima düşünmeye mecbur olduğumuz cennet neşesini verdirmiş oluruz. Safran kullanmazsak ne nefis bir püre, ne nefis bir nohut ezmesi, ne de nefis bir sos yapabiliriz. Keza, cennetin neşelerini düşünmezsek nefis bir sebze çorbası yapamayız.

Bu parçanın en münasip yeri, bay Huysmans'nın etin içine sokulan domuz yağı parçaları gibi Cathédrale'ine sokmaktan çekinmediği sofra başı konuşmaları ile ahçılığa dair imaların arasıdır ve faydalı olduğunda şüphe olmayan ve içine domuz yağı parçaları sokulmak suretiyle hazırlanan hindiba reçetesinden de aşağı kalmaz[1].

---

1 La Cathedrale, sayfa 438.

Sözün kısası sembolik, onun, uzun biraz fazla uzun olan sayfalarında sofu okuyucunun olduğu kadar, kayıtsız okuyucunun da gözlerini kamaştıracak kadar kanıksatıcı bir derin bilgi ile ele alınmıştır. Papaz sınıfından bir sofunun kara bakireler, Gaules'lerin Eglise (ruhban heyeti) nin bir mezhebi yayıp öğretmek selâhiyeti olup olmadığı, aziz Denys Aréopagite gibi, papazlar cemaatının etrafında gürültüler kopardığı ve bay Huysmans'ın arkeolog papazların hoşlaşacağı tarzda çözdüğü bütün meseleler hakkında yapılan başka cinsten yanılmalardan gururu bile okşanmış olacaktır. Malumdur ki Chartres yahut Du Puy gibi kara bakireler, druide'ler (eski kelt Gaulle papazları) arasından çıkmadılar: Joachim kızı doğmadan çok zaman önce kendimize yeraltı tapınağı haline soktuğumuz mağarada druide'ler, Virgini pariturce'yi doğurması mukadder olan bakireye bir mihrap yükseltmişlerdir. Onlar, tanrısel bir inayetle, anası lekesiz olan bir kurtarıcı sezgilediler. Israrda mana yok, kara bakireler doğuludurlar. Ve hiçbirine de Fransa'da XII nci yüzyıldan önce rastlanmış değildir. Bu önce-betilemelerin edebiyatı cidden meraklandırıcıdır. Kız ananın önceduyusunu ta Çin'de aramaya kalkıştılar. Ve kız Kiang-Yuen'in oğlu Heou-Tsi'ye bir mucize eseri olarak bir şimşek ışığı ile gebe kaldığı görüldü. Yao'nun anası bir yıldızın aydınlığından gebe kaldı. Yu'nunki göğsüne düşen bir incinin tesiriyle gebe kaldı[1]. Bundan sonra kim Driude'lerin masum sofuluğundan şüphelenebilir? Tamamıyle papazca olan yanılmalardan ikincisi ki Cathédrale yazarına sufle edilmiştir, Gaulle'lerin İncil'i kabul etmeleri ile Ortaçağ'da

[1] A. Bonuettey; İptidaî çevirmeler (Hıristiyan Felsefesi yıllıkları, 1839).

yükseltilmiş olan abidelerin son şeklinin doğduğu, eski kiliselerin kuruluşunun ta Apôtres'ların bizzat yetiştirdikleri çömezler hatta Apôtres'lar zamanında olduğu iddiasıdır. Hakikat şudur ki 198 yılına doğru bir kiliseye kavuşmuş olan Lyone bir tarafa bırakılacak olursa üçüncü yüzyılın ortalarında da hâlâ Gaulle'de ciddî hiç bir Hıristiyanlık izine tesadüf edilmiyordu. Hakikatte Gaulle'ün İncil'i kabul edişi aziz Martin'le 4 üncü yüzyılda başlar. Bu cinsten olan 3 üncü yanılma en meraklandırıcısı, en saçması, kaldırılması en güç olanıdır, bu yanılma da Denys adlı, aziz Paul tarafından dine getirilmiş olan bir Yunanlıyı, hem bir seri gizemci fevkalâde eserler yazarı olan Atina başpiskoposu, hem Paris başpiskoposu saymaktadırlar. Bu efsanevî şahıs bu suretle tek başına birbirinden bambaşka üç Denys'in hayatını üzerine almış oluyor. Atina başpiskoposu Aréopagite Denys, üçüncü yüzyılın sonunda Paris'te şehit edilmiş olan aziz Denys, nihayet 17 nci yüzyılın gizemci tanrıbilim kitapları yazmış ve bunları hile ile Aréopagite Denys adı altında yayınlamış olan bir Yunanlı yazar. Bu mesele, ta 17 nci yüzyılda çözülmüş bulunuyordu, lâkin dindarlık mucizesiz yapamaz. İmdi, papazlar koramını ve papazların çeşitlerini inceleyip kaleme alan bir aziz Paul çağdaşından daha şaşırtıcı bir mucize olmasa gerektir.

V

Bütün bunların bir romanının yaprakları arasında büyük bir önemi olmadığına şüphe yok; fakat bu, aynı zamanda, tarihçi olmak sıfatıyle irtica yapılamayacağını gösterdiği gibi Cathédrale'in diğer sayfaları da téolojinin gizemci mezhepçi olsun, kolayca öğretilemeyeceğini tanıtla-

maktadır. Meselâ Huysmans'a göre azizlerin hayatında ilk safta vision (görmeler), Halucination (sanrılar), şeytana karşı savaşlar gelmektedir; unutuyor ki bütün bu şeyler asla kanunlaştırma için bir sebep teşkil edemez[1] ve buna ancak dünyadan el etek çekiş, her şeyi feda ediş, *Tanrı-özge-sevgisi* hayatına mükâfat olarak üstelik cabadan verildiği takdirde müsaade edildiğini, azizlerde o kadar sık rastlanan beyinde geçen vakalarını isteriklerde de daha az olmadığını unutuyor; yahut da baştan şairane olana veya eşine tesadüf edilmeye tutularak şeytanı azizlere mahsus peri masallarının zarurî bir sahneye koyucusu olarak alıkoyuyor. (Bazı yanlış mehazlara bakarak Christine de Stumbêle dediği) Christine de Stommel'in hikâyesinin bazı taraflarını anlatmaya kalkışınca da seçtiği, kendisine dokunan ve alâkasını çeken şeyler, bu güzel kızın hayatını allak bullak etmiş olan ve kızcağızın şeytandan bildiği, birbirini kovalayan süfli, kaba komedyalar oluyor. '... ısınırken şeytanın kandırmalarından, pis çapullarından söz açıyorlar ve sahneler birdenbire yine başlıyor, her ikisinin de üstleri pislik içinde kalıyor ve Christine, sofunun kullandığı deyim ile, çamura bulanıyor[2]..." Pierre de Dace adındakı Cristine'in dostu ve sır ortağı olmakla beraber günahlarının itiraf ettiricisi olmayan bu sofu onun hayatının bir kısmını anlatmış Renan da Bollandistes'lerden Quetif ile Papen-

---

[1] Cardinal Lamberti: De Canonis (Brière de Boismont tarafından zikredilmiş, "Sanrılar", ikinci baskı, sayfa 523).

[2] Bu neviden olan sanrıları isterik sabuklamada az raslanır bir şey değildir. Cf. Brière de Boismont'un zikredilmiş eseri. 73 ve 74 üncü gözlenimler.

broch'a ve modern bir biografa göre hikâye etmiştir[1]. O, Cologne civarının köylülerinden birinin kızı idi, kendisine az buçuk bir şeyler öğretilmişti; yazmak bilmiyor, fakat Latinceyi oldukça kolay bir şekilde okuyor ve anlıyordu. Daha çocukken Cathérine de Sienne gibi, İsa ile mistik bir evlenme ile birleştirilmiş olduğundan çok sofu, çok yumuşak, çok müstarip (sansa dolorosa) bir kız oldu. 1267 dedir ki, bir Gothland adasında doğup, Cologne'de keşişlik öğrenen Pierre adlı bir genç dominik papazı, Christine'e ilk defa rastladı. O da tıpkı genç kız gibi kendisinde mistik coşuşlara yönsemeler duyuyordu. Bu iki çocuğun kalplerini çok temiz bir aşk birleştirdi. Ve bir dua, coşma gecesinde tinsel nişanlanmalarını kutladılar. Daha ileride Pierre de Dace: "O Felix nox, o dulcis et delectabilis nox, in qua mihi primum est degustare datum quam sit suavis Dominus!" diyor. İsterinin elinde hakikaten hırpalanmakta olan Christine'e iğrenç ve feci izlenimlerin ağır bastığı, her türlü cinsten sanrılar musallat olmuştu. Bir de üstelik bedenini sivri çivilerle yaralıyordu: Vücudu yara bere içindeydi, kanlar akıyordu. Bir gün bu — henüz göğsünün sıcaklığı duyulan — kanlı çivilerden birini Pierre'e verdi. Garip sevişme doğrusu! Fakat Hildegarde, Mechtilde'in ve aynı suretle aşkla sarsılan ve inildeyen diğer bir Christine'in zamanında yurdunda ve mucizeli yaratık Cathérine Emerich'in memleketinde olduğumuzu unutmamalıyız. Her ruh haletini anlamamız ve isteklerin çeşitliliğini bilmemiz lâzımdır. Pierre bir ayrılıktan sonra, Stommeln'e dönünce Christine'i daha yatışmış, daha sade ve sevimli, mütebessim (hareketlerini büyük bir zarafet saçar) buldu; daha az ıstırap çekiyor, ba-

[1] Revue des Leux Mondes, 15 mayıs 1880.

basının hali vakti yerinde olan evinde yemekten sonra davetlilerin eline su döken, misafirleri güler yüzle ağırlayan konuksever bir genç kız vazifesi görüyordu. Pierre'in Stommeln'de konakladığı müddetçe Christine, gizemci bir akademinin toplanmasına vesile ve merkez oldu; tinsel bölgenin (paroisse) hocası Géva, birkaç vaiz frère, Sainte - Cecille rahibesi, Soeur Gertrude ve Christine'in dostu Hilla, ihtiyar Aléide, Aréopagite Denys'i yahut Richard de Sainte Victor'u okumak ve şerhetmek için toplanıyorlardı. Bu muhitte adiliğe tesadüf imkânsızdır; züht, felsefeden ayırt edilemez olmuş, sofuluk gizemciliğe yükselmiştir. Pierre yeniden Gothie'ye gitmiş olduğundan iki nişanlı arasında bir mektuplaşma başlıyor ki ateşli bir dostluğa tanıttır. Christine İsa'nın kendisine bütün ebediyetçe birbirlerinin yanında oturacaklarını vadettiğini ifşa ediyor; varlığından sevgi ve incelik taşıyor; masum bir eda ile (Caro carieri, carissimo fratri - Christina sua tota...) diye yazıyor. Bu mektuplaşma 1282 yılında duruyor. Christine 40 yaşındadır, bundan sonra artık Pierre'den, 1288'de, Witsby manastırı müdürü bulunurken ölmüş olduğundan, başka bir malumat alınamıyor. Sevgilisi, işkencelerin en müthişi sandığı işkenceye maruz kalarak, o öldükten sonra hayatta kalıyor, ancak 1312'de, yaşının ilerlemesiyle, bedensel ve tinsel barışa kavuşarak ölüyor. Törenin kaba - saba olduğu yüzyıllarda birçok zarif ruhları büyülemiş olan sofuca platonikliğin bir misali olan, bu küçük lekesiz aşk romanı kısaca bundan ibarettir. Bay Huysmans'ı büyülemiş olan, yüzyılın kaba - saba oluşudur. Yoksa Christine'in eşi bulunmaz zarafeti, yahut da dostu Pierre'in yumuşak huyu değil: Pişmanlığın bütün temizleyici suları, Cathédrale'in kahraman

yazarını yıllanmış natüralizminden henüz yıkayıp arıtmış değildir.

Belki de occultisme'in (gizlicilik) ve héresie'nin (rafizîlik) şehvanî şeytanından sonra ortodoks şeytanın karakterinin taslağını yapmak istemiş ve onu, Ortaçağın anlattığı gibi, rezil ve muzip bir kişi kalıp ve kıyafetinde farzetmiştir. Şeytan, geçmişin ahlâk düzeltici oyunlarının "gracioso" (zarif) palyaçosu, ayak takımını kahkahadan kırıp geçirdiğinden alaşağı edilerek yuhaya alınmış olan, bir pis maskara idi. Cin çarpma vakalarında şeytanla tayfası cinler, bilinmez ilkenin rolünü oynuyorlardı; bütün esrarlı hastalıkların menşei idi onlar. Cinlerin varlığı ile püsküllü belâ oluşları dördüncü öğe olan ateşin arıtmak elinden gelinediği üç bozulucu öğenin, iyileşmesi imkânsız çürümeleri ile tanıtlanıyordu: İnsanın başvurduğu bütün çareler fayda etmediğinden (Magie) bağıya başvuruldu. Bu, çok eskidir. Romalılarca kullanılmış ve exorcisme (cin kovma) duaları olan fevkalâde obsécration (cinlerin hiddetini yatıştırmak için okunan dua) lardan çıkmıştır. Aziz Augustin kötü ruhlardan, bütün mikroplardan bahsedildiği gibi bahsediyor: "Onlar etimizi didiklerler, bedenimizi hırpalarlar, kanımıza karışırlar, hastalıklara sebep olurlar[1]". Onlar, mühlik oluşları, nihayet bilimin yapabildiği kadar açık bir surette liturgie ile de böylece açıklanmış olan, sularda barınmaktadırlar: suların kaynatılması yahut rédemption (kurtuluş) im'i ile dağlanması lâzımdır. Zira cinlerin ateşten ve haçtan, aynı derecede ödleri kopar. 1870'de Pie X, "cinlerin bu sıralarda çok kalabalık, korkunç ve kötü olduklarını" olumlayarak "İsa'yı imdadımıza çağıralım, bu, biricik

1 De Divinitate, III, III.

ilâçtır. O ki havanın arınması için haça çivilenmiştir, ut naturam purgaret" diyordu. İşte bir kitap hakkında o kitabın haydi haydi kaldıracağı ve edebiyata ait olmaktan ziyade érudition'ı ilgilendirir cinsten, birçok şerhler ve tenkitcikler... Bu kitabın birçok meziyetleri var, biteceğe benzemeyen sayfalarının yarısından çoğu, bazen alçak - kabartma üslûbunda ve göklere çıkardığı yüce heykel sanatı değerindedir. Lâkin hayatı anlatan ve konuşmalarla işlenmiş olan modern kısım çırpıştırılıverilerek kaba-saba bir halde bırakılmış olduğundan ilgiyi pek az çekecek bir durumdadır. Bu kısımda yazış bazen o kadar zayıf ki insana azap veriyor. Hatta arasında, deniz hamamlarını öven Prospectus (el ilânları) lerin cümlelerine bile rastlanıyor: "Lourdes'in şimdi tam civcivli zamanıdır" gibi. Azize Théresè için bu kitapta şöyle denilmektedir: "Kâbına varılmamış rahibe". Rahip ve rahibelere muhtelif görevler ve adlar verilmesi keyfiyetinin geleneksel yahut ıslah edilmiş aziz Benoit kuralına uyan manastırlara mahsus olduğunu olsun bilmesi gereken bir yazarda, böyle zevk düşkünlüğünü gösteren yanlışlıklar ve garip sıfatlandırmalar olmamalıydı. Nihayet geniş mozayikte lekeler, boşluklar olduğu gibi birçok yerlerinde de tam güzel meyveleri devşirirken en münasebetsiz bir zamanda ayağımız sivri taşlara takılıyor.

Bu zengin eser kupkurudur. Hemen acınacak bir derece humanité'den mahrumdur. Onda büyüleyici, kendinden emin, derinlere bakan bir şeye rastlamak kabil olmadığı gibi, usu ilgileyememekle beraber insanı sarsan bir inancın olmayı, yahut bir rüyaya dalmayı isteten kelimeler de ilâç için yok; eğer sofuca demek bir eyalet Chanône'ının manyakça Hyperdulie'si "Hazreti Meryem'e tapınması" demek değilse bu kitap asla sofuca bir eser sayılamaz; büyük

bir edası da yoktur. Durtal'in dinî renkli resimli camlarla, arkeoloji arasında sallanıp durmakta; Meryem hakkındaki aşkı samimî fakat buna aldırmayan kalpleri coşturabilecek kelimeleri bulmuş değil. İşte bunun içindir ki Cathédrale'i katolik sanatına hakikaten lâyık bir kitap olarak kabul edemiyorum. Bu eser daha ziyade "bir sanat - din" in kitabı, bu takdirde de, yanılmaları, atlamaları, kifayetsizlikleri görmemezlikten gelirsem, onu seve seve bir muvaffak eser sayabilirim.

1898

II

ORTAKKOŞUCULUĞUN PSİKOLOJİSİ

I

Protestan inanın müdafaacıları, katolikliği ıyıce batırıp aşağılamak için onun *ortakkoşuculuğun* devamından başka bir şey olmadığını ispat etmek için çok uğraştılar. Onların bu işi başardıkları da söylenebilir; kin yapıştığını koparmayınca bırakmadığı gibi fendine de diyecek yoktur. Babacan Pierre Bayle'in, büyük bir hoşgörürlükle, çok ünlü adam, Vir Admodum İllustris, dediği Pierre Mussart gibi bir zatın yazdığı eserlere dokunmak hemen imkânsız bir şeydir; O, "içinde haklarında şüphe caiz olmayan erbap kişiler tarafından katolik kilisesinin törenlerinin *ortakkoşucular*dan alındığı[1] sağlanan modern törenlerle eski törenlerin birbirine benzerliği" sözlerinin ispat ettiği gibi, hiç olmazsa çok bilgindi. Bu sofu papazın kitabı güzel bir eserdir, daha yakın zamanların birkaç mutaassıbının yergileriyle tamamlanınca da, katolikliğinin eskiliğinin olduğu kadar münakaşa kabul etmez üstünlüğünün de en kuvvetli

[1] A. Leyde, Jean Sambix tarafından basılmış, 1667. Bu bası nadirdir. Geneve'de basılmış olan Jean de Turnes'in biraz daha evvelki bası ise daha nadirdir. Biz burada Amsterdam'da 1744'te basılmış olandan istifade ediyoruz.

bir tanıtı olarak kalacaktır. Bir din, insanların sayelerinde tanrıları kendi çıkarlarını korur kıldıkları çok karmaşık batıl inançların doğurduğu bir kılgılar dizgesidir. Bu cinsten dizgeler yetkinleştirilemezler. Onları ya nesillerin elinden çıktığı gibi kabullenmek, yahut da kesin olarak yatsımak lâzımdır. En eskileri en mükemmel olanlarıdır, çocukların oyunlarını akıl ve mantığa uydurmaya kalkışmak nasıl saçma bir hareket ise, dinleri de batıl inançlardan temizlemeye kalkışmak o derece büyük bir deliliktir. Eğitmenlerin nezareti altında oynanan oyunlar bu yüzden daha can sıkıcı bir halde olsalar yine oyun olarak kalırlar; yeniden düzen verilmiş dinler de yine din olarak kalırlarsa da bütün saf güzelliklerini kaybetmiş olurlar. Bir inanç, nasıl bir inanç olursa olsun bir batıl inançtır. Bir tek Tanrıya inanmak ve ona sığınmak, sofuca bir edim ise de Panthéon'un bütün tanrılarına inanmak ve onların hepsine meyveler ve kuzular sunmak daha cömertçe ve daha güzel bir dindarlıktır. Niçin bir tek Jupiter veya Jehovah? Onların varlıkları, kahramanlarınkinden yahut evliyalarınkinden daha açık olarak ispat edilmiş midir? Protestanlar Hıristiyanlıktan evliyalara tapınmayı kaldırmak suretiyle onun insanî hakikatini yok etmiş oldular. Hakikî tanrılar evvelâ yaşamış olsalar gerek ve ancak bu takdirdedir ki halk, tanrısal nitelik yani kahramanların niteliği hakkında beslediği kanaatin zoru ile, onların arasından bazılarını seçmeye kendini mecbur hissedecektir. İnsanlıktan Tanrılığa yükseltilmiş Tanrılarla yahut da hiç olmazsa —velev daha mükemmel bir şekil almış olsun— bedenleri ile tutkuları ile aşkları ile insan kılığına girmiş olan, tanrılarla uyuşmak daha kolaydır ve din bütün hüviyetiyle bir yalınç ve dinsel edim olan sözleşim etrafında dönmektedir.

Padoue'li aziz - Antoine culte'ünün (mezhep) — ki, çok eskidir — bu son yıllarda aldığı şekil ile, adamakıllı eğleniliyor. Mezhepten olan kimse putuna kendisine yapacağı yardım karşılığı olarak bir (offrande) "sunu" vadeder. İşte meselenin esası bundan ibarettir. Ve bu, dinî batıl - inançların en eski kutsal emanetleri derecesinde eskidir. Tanrı'nın çeşitli hacetleri vardır ki kendi gücü bunları gidermeye yetmez: Meselâ kendisine yalnız başına tapınaklar yapamaz, ibadet edemez, günlük yakamaz. Demek ki onun bu gururunu tatmin edici hacetlerini insanın gidermesi icabetmektedir; öyle ise sözleşim lâzımdır. Taşı, tapınağa insan taşıyacak, Tanrı da ona sırf kendi becerikliliği ile elde edemeyeceği dünya nimetlerini verecektir. Pazarlığın işine gelip gelmediğine karar vereck olan Tanrı'dır. Bu pazarlıkta Tanrı, insanın kendi dinine girmesi için çoğu zaman uzlaşma yolunu tutacaktır. Din insanlarca ancak sağladığı çıkarı için hoş görülmüştür, onun gerçekliğini belgitleyen işte bu faydalılığıdır.

Bay Philippe Berger[1]: "Hayat Fenikeliler için tanrılarla yapılan daimî bir sözleşimden ibarettir" diyor. Fakat bir insanın hayatı sofu yahut sadece inançlı olsun - daimî bir, gizli tutulmuş yahut düzgülenmiş, sözleşim üzerine kurduğu gibi, bizzat gizemci hatta sekincil kişi de bu zorunluluktan kendisini kurtaramaz. Hiç bir aşk tasavvur olunamaz ki hakikî aşkı arzulamasın. Azize Thérèse hazlarını tutkusuna feda ettiği halde yine de sevilmek istiyor. Protestanlıkta terazinin kefelerinden birinde bulunan iyi amellerimizin yerini inan almıştır. Kendisinin Tanrılığını tanımış olan ruhu kurtaracağına dair Tanrı ile pazar-

[1] Büyük Ansiklopediden "Fenike" kelimesine bak.

lığa girişilir. Daha küstahca olmakla beraber bu, çok tanrıcılarınkinden daha az çocukça bir şey değildir. Zira bu suretle bir iyilik karşılığı olarak, dediği dedik, anlıksal puta hakikaten pek az bir şey verilmektedir. İbadet, en azdan, insanla Tanrı arasında yapılan söyleşim oltasına takılan bir yemdir. Tanrı kendisinden niyaz edilen şeyi inayet ettiği takdirde insan ibadetini, bir daha makbul olmayacağı tehdidi ile, papazlarca kurulmuş olan kurallara göre ödemeye mecbur tutulmuştur, bu ise bir uzlaşmadır.

Bir kalvinci papazın yayınlanmamış hatıratında şu feryatlar gözüme sık sık çarpıyor: (İsa, verdiğin sözleri hatırla!... Bana 1836'da daima benimle olacağını söyledin... Ey İsa, 1836'da, yapayalnız sana ibadet ederken, beni elimden tutacağına, yanımdan ayrılmayacağına, ölünceye kadar bana yardım edeceğine bu dehlizde söz verdin...) Tanrı'sına verilen sözün yerine getirildiği tarihleri sayıyor. 23 kasım 1837'de Bayan de N...'in evinde, 1840'da Wahern'da, Geneve'de, 1842 de... vesaire ve tanrısel sözleşimcisine hiç çekinmeden: (34 yıldan beri sözünde durdun, ben ise aynı suretle davrandığımı söyleyemem, benim bir günahkâr olduğumdan şüphe edilemezse de senin merhametine payan yoktur). Bu çeşit sözleşimlerin orijinalliği, tanrıların merhametine sığınmaktan ileri gelmektedir. İnsanlar, eğer merhameti katışıksız olarak duyup tatmışlarsa onu muhakkak her şeyin fevkinde tutmaya mecbur olacaklardır; insan denilen yaratık zayıf karakterli, zalim, yalancı olduğundan, merhamet sahibi olmasına imkân yoktur: Tanrı fikrine insandaki hasletlerin en az insanca olanlarından varılmıştır.

Sözleşim dinlerin özüdür, seçmeksizin hepsine uyduğu gibi onları açıklamaktadır da. Dinî sözleşime dair kusursuz bir traité insan ruhiyatının incelenmesi için elzem

bir kitap olduğu gibi, dinin, ancak yeni yeni sezilmeye başlanmış olan, bilimsel tarihinin yazılmasını da sağlayacaktır.

Demek ki Roma'lıların dini sözleşim üzerine kurulmuştu; halk arasında tutunmasına imkân olmayan alâlâkçı bir mezhep olan Hıristiyanlıkla kaynaşınca dualar tutulgasındaki kutsal sözlerde bazı değişiklikler yapılmasına razı oldu.

MERCURIO ET MINERVAE
DIIS TVTELARIB.

sözleri zamanla,

MARIA ET FRANCISCE
TVTELARES MEI

oldu.

Bu, *ortakkoşuculuktan* katolikliğe geçişi gösteren en önemli değişikliklerden biridir. Hıristiyan ulularının kutlama takvimleri üzerinde tanrıbilimcilerin hutbelerine ve yaygaralarına bakılarak yazılmak suretiyle bilindiği gibi oynandı, bu suretle de halkın efendilerinin, nısbeten üstün, kafalarındaki dinî düşüncenin evriminin tarihi meydana gelmiş oldu; fakat halk dininin tarihi büsbütün başka bir şey olsa gerektir. Zaten üzerinde durulması icabeden de ancak budindir. Zira din çocukça bir ihtiyaçtır ve halkın efendilerinin inançları eninde sonunda Descartes'ci şüpheciliğine varmıştır. Roma katolikliğinin hakikî bir tarihi yapılmaya tekrar kalkışılsa ilk önce bir gelişmenin duraklaması yahut da bir gerilemeden başka bir şey olmayan reform hareketine hiç aldırmamak icabedecektir; protestanlık, hakikî ilkelerini tanınmaz bir hale koyduğu dinin tarihinden ziyade, tepkici tarafını teşkil ettiği felsefe tarihinde yer alacaktır.

Bu mesele bertaraf edildikten sonra romanisme (Roma'lılığın) in mirasına konduğunu iddia edebileceği, Fenike'lilerin, Mısır'lıların dinlerine kadar, şuraya buraya serpilmiş bulunan çok uzakların, Asya'da doğmuş olan en eski batıl-inançların anavatanına kadar gidilmek icabedecektir. İnançların geçirdiği tahavvüller adım adım takip edilirken şüphesiz İsa'dan da bahsetmek zorunda kalınacaktır. Fakat sadece Bacchus'den yahut Mithra'den bahsedildiği kadar: halk katolikliğinde Hıristiyanlık olduğu kadar, Bacchus dini, İsis dini ve Mithra dini de mevcut olup hepsi ihtiyar Roma Panthéon ağacının vakur dallarına aşılanmışlardır. Dilini olduğu gibi Lâtiuın'un dinini de aldık. Yahudi Hıristiyanlığı ancak ve ancak Roma İmparatorluğu sınırları dışında kurulup tutunabilmiştir. Bugün protestan olan memleketler her vakit Hıristiyan kalmışlardır. Bugün katolik olan memleketler ise ya Roma'lı yahut da Grekoromain'diler. Bir tarihî harita bu bilmemezlikten gelinen hakikati göz önüne serecektir.

II

Tibère zamanında bir ahlâk uydurmak mümkün idiyse de artık bir din uydurmaya imkân kalmamıştı. Batıda yahut doğuda mevcut olan dinler, güzellik ve zenginlikçe bir Yahudi peygamberinin yahut bir greko-romain romancısının kafasından doğabilecek olan bütün hatır ve hayale gelebilecek olan yenilikleri gölgede bırakacak derecede idi. Ne İsa, ne de Philostrate bir din kurmuş değillerdir. Mithra, doğudan tam bir doğma ile gelmişti. Bacchus ile İsis, taş taş üstünde bırakılmamış ve aklü hayale gelmeyen zulümlere maruz kalmış olan yerlerde perişan bir haldeki ba-

tı! - inançları, sayısız inançlılar ile beraber, kendilerine bağlıyorlardı. Bir cins mollusque (yumuşakça) vardır ki istiridyeleşebilmek için atılmış bir istiridye kabuğunun içine girmesi lâzımdır. Hıristiyanlık da, ihtiyarlığı dolayısıyle iç organları kuvvetten düşmüş olan mitolojik *ortakkoşuculuğun* içine sokularak bir din halini aldı. Topluluğun kayıtlarına aldırmayan bir adam gibi, arkasına rastgele bir elbise geçirmiş, bütün kılları peygamberce ilhamlarını ateşi ile dimdik olmuş bir apotr, bir tapınağa girmiş ve bunca yüzyıllık Tanrıyı yeniden vaftiz etmişti. Dinî yenilikleri yadırgamaz olmuş olan halk, hiç bir şaşkınlık eseri göstermeden Mars'in Martine olduğuna şahit oluyordu. Sayısız denecek kadar çok Tanrı heykelleri harplerin altını üstüne getirdiği şehirlerde ayakları altında çiğnenip gitmekte idi. Artık uzun, çok uzun bir ömür sürerek sıfırı tüketmiş olan Tanrının devrilip can verdiği kaide üzerine kadın getirilip oturtuluyordu. Bir kitabe bize bu safiyetle yapılan metamorfozu anlatmaktadır:

Martirii gestans virgo Martina coronam
Ejecto hinc Martis numine templa tenet.

Savaş Tanrılar arasındadır, dinler arasında değil. Zira bir tek din vardır, kendisine çeki düzen vererek karşımıza çıkmıştır.

Bazen İncil'i daha derin bilen apotr'lar, tapınakların yıkılmasını, Tanrıların yok edilmesini emrediyorlardı, lâkin bu takdirde de halk ayaklanıyor, eski din de ormanlarda, mağaralarda yaşamakta devam ediyordu. Daha sonraları bu, İncil'in yıkıp parçalayıcılığı, gizli kapaklı bir tapınma, zorunlu olarak toplu halde rezalet ve fenalığa dön-

düğünden, büyücülüğü doğurdu. Pariste de nitekim din hissî kuvvetini kaybetti mi uyur-gezerlik artıyor. Erkin - düşünce halk için kâğıt oyunu ile marc de café (kahve falı) dir. Batıl - inançlara yer değiştirilir. Fakat onları yok etmek mümkün değildir. Büyük Grégoire, papaz Augistin'e verdiği talimatta faydasız tahribatı şiddetle men ediyor: "Tapınakları yıkmayınız, fakat sadece putları parçalayınız. Eğer tapınaklar sağlamsalar onlardan faydalanınız". Bir bina meydana getirmenin nelere malolduğunu bilen ve kiliselerinin güzelleştirilmesinden memnun olan halkın tahripçileri öyle kolay kolay hoş göremeyeceğini bilen bir papanın pratik zekâsı, sahte idealistler için ne büyük bir derstir. Bu suretle Grégoire: "Yıkınız, indiriniz, kırınız, yakınız, taş taş üstünde bırakmayınız, putları paramparça ediniz. Tapınakları yerle yeksan ediniz. Kılıç, ateş, kan[1]" diyen Tanrı'ya karşı gelmektedir. Lâkin papa Roma'lı olması dolayısıyle zorunlu olarak bir barbar Tanrı'ya üstündür. O, medenidir. Biçare protestanlar bu Asya'lı putun buyruklarını harfi harfine kabullendiklerindendir ki Fransa'yı ve Almanya'yı kaç defa ateşe vermişlerdir. Conformités'nin (uygunluklar) yazarı onları tahrip edici kudurgunluklarından dolayı övüyor. Taassubu katmerlendirip perçinlemek için de elinin altında Hıristiyan Cemaatı Ululanının metinleri istemediğiniz kadar çoktur.

Halk yakıp yıkmaz; tahrip imkânlarına malik olmadığı gibi elinden inşa etmek de gelmez. Onun rolü korumaktır ve bu işi yüzyıllar boyunca övmeye değer bir titizlikle papazlarının rağmına başarmıştır, halkın mukaddes eserlere gösterdiği saygı sayesinde harabiden kurtulmuş olan

[1] Tevratın çıkış XXXIV, 23.

şeylerle bugün Roma'nın eski dinini yeniden kurmak kabildir.

Baştaki incelemelerimizden birinde[1] dinin sürekliliği hakkında birkaç örnek verildi. İşte insanı ilgilendirebilecek birkaçı daha. Bu örnekler sıkı bir düzenleşmeye tabi tutulmadan sunulmasına bu, ancak işe başlatıcı birkaç not vermek ve bir de geniş ve derin bir bilgi için çalışan bilgiçlere bir teşvik olmak istediğimizden ileri gelmiştir.

Roma'lılar Tanrılarını dikenlerden, deve dikenlerinden, sürülere zarar verici her türlü muzir dikenlerden koruyan Spiniensis'e tapınıyorlardı[2]. Bizde ise aynı işi N. - D. Du Chardon (Chardon meryemi) N. - D. de l'Épine (Epine Meryem'i) görmektedir ki köylüler çiften dönerlerken selâmlarlar, kadınlar da, pazarları, çiçeklerle donatırlar. Spiniensis tarlaların Tanrısıdır, o vicinal (köyleri birbirine bağlayıcı) Tanrıdır. Yollarını bilmiyen seyyahlar ondan yol sorarlar ve kendilerine hırsızların şerrinden korumasını niyaz ederler. Fakat bu özel yardımları insana asıl sağlayacak olan Trivia ile onun mahiyeti meçhul muavinleridir. Onların tasvirlerine, yeniden hayat bulmuş kabuğunun canlı bir korse gibi sıktığı ve inildeyen mahzun genç kızlardan hemen farksız olan muhterem ihtiyar meşelerin gövdelerinde çevçevelenmiş bir halde rastlanırdı. Köy yollarını bağlayan Tanrılar dii semitales seyyahların dualarını kabul ederler ve geri dönebilmek için verilen adaklardan hoşlaşırlardı. Ağacın dallarına, Tanrıların haydutların almasına meydan vermemiş olduğu baston, pabuçlar ve para ke-

[1] Sayfa 142 ye bak. (Tabiîdir ki Türkçesinin sayfası konacaktır.)

[2] Everardus Otto, De Diis vialibus. Magdeburg, 1714.

sesi (boş olarak) asılırdı. Yola çıkmadan önce yakın kaynaktan bir testi okunmuş su (arıtma - Lustrale - suyu) alınıp dindarca hislerle dökünülürdü; seyahat sona erince aynı tören tekrarlanırdı. Puta adanan şeyi put muhakkak isterdi. Adak kutsal bir şeydi: solvere vota, bu, sözleşimle kararlaştırılmış parayı ödemek demektir. Lâkin bu parayı, bugün hâlâ olduğu gibi, bu sığınakların parazitleri olan papazlar tarafından alınması haklı görünüyordu. Adakların parası ile papazlar hiç olmazsa putları yıpranmaktan korurlar, ibadetler ederek ve günlük yakarak beslerlerdi. Fakat rahiplerin din gayreti ile gömdükleri birçok mukaddes ve kıymetli eşyalar toprak altından çıkarılmaktadır. Zira papaz kendi çıkarını düşünemeyecek kadar saftır. O, Tanrısından, inançlarını kendisinden korkuttuğu derecede korkmaktadır.

Eski köprülerin parmaklıklarına, direklerinin üstüne veya yalnız ortalarına doğru, çoğu zaman bir kız oğlan kız olan, koruyucusunun heykeli dikilirdi. Ammion Marcelin bu heykelleri öyle parlak ve canlı bir Lâtinceyle anlatılıyor ki insan okurken modern bir dille karşı karşıya olduğunu sanıyor[1]: Quales'in commarginandis pontibus effigiati dolantur incomte in hominum figuras". Bugün yapılan köprüleri de böyle heykellerle süslüyorlarsa da bunlar, hatta çok güzel de olsalar, manalarını kaybetmiş olduklarından gülünçtürler Sanat halk tarafından tutulmak isteniyorsa faydalı olmaya mecburdur. Bugün hâlâ puta geçirilmiş İsa heykeline yahut Meryem heykeline rastlayınca köylülerin yaptıkları gibi, geçenler bu putların önünde duraklar yahut selâm verip geçerlerdi. Apulée, Florides'lerin başında "sofu seyyahlar yolları üzerinde kutsal bir koruya veya mu-

[1] XXX, I.

kaddes bir yere rastladıklarında hemen daima dua etmeye başlarlar, bir adak bırakırlar, biraz dururlar", diyor. Bu, sanctuaire'lerin (mihrapların) yapılmasına gösterdiği sebepler arasında, truncus dolamine effigiatus ile, taze çiçekler arasındaki siyahlar giymiş kaba-saba Allahlık kızlara şaşılacak derecede benzeyen çiçeklerle bezenmiş kır mihrabını sayıyor. Meryem çoğu zaman, yolların Diane'i olan Trivia'nın yerini tutmuştur. İnsan, eski putun her yerde kırılmış olup olmadığını ve halkın batıl inançlarına karşı yapılan bütün didinmelerin nihayet bir ad değiştirtmekten başka bir işe yarayıp yaramadığını sormaktan kendini alamıyor. Lâkin ad değiştirilmiş olmakla beraber sıfatlar, lâkaplar ve görevler olduğu gibi kalmıştır. Diana servatrix gayet tabiî olarak Nortre - Dame de Bon - Secours (İmdada Koşucu Meryem) yahut de Recouvrance (şifalar verici Meryem) ve Diana Redux ise uzun seyahatlerin tehlikelerinden koruyan dalgaların Nortre - Dame'ı (Meryem'i) olmuştur.

Diğer köyleri birbirine bağlayan Tanrılar arasında en sevilenlerinden biri de Silvanos idi. Onu öven kitabeler pek çoktur. Kendisine seve seve Sanctus adını veriyorlardı. Ve Lares'ların başı idi.

SYLVANO SANCTO. SACRO LARUM CAESARİ

O, tam manasıyle bir azizdi. Halkın kendisine verdiği aziz Silvain adı ile olduğu gibi Hıristiyan mihraplarına kuruldu. Lâkin hakkında birçok dedikodular yapılmış olan Priape ad değiştirmeye mecbur kaldı. Kadınların daima özel bir bağlılıkla tapındıkları bu Tanrı, Hıristiyanların kendisine sıkılmadan sığınabilmeleri için, Sanctus Vitus adını aldı. Bu suretle safiyet ve utanmanın dini, halkın tazyiki ile

birkaç yüzyıl içinde mihraplarında şehvetperestliğin pîrine göz yumacak bir hal aldı; hayatın tabiî gücüne ne alaycı bir misâl. Yalnız acele hüküm vermemek lâzımdır. Azizler arasına geçer geçmez Priape çok saygı değer hal alarak sonunda izdivacın koruyucusu kesildi. O, artık uçkuru, ancak döl çoğaltmak için çözer olmuştu, şeytan kendisini bu suretle cenneti kalabalıklaştırmaya ve meleklere erkek kardeşler yetiştirmeye hasretmişti[1].

Her hastalığın bir iyileştiricisi, her zenaatın da bir pîri vardı. Arnobe ile Aziz Augustin bu kadar aşağılık işler görmeye razı olan bu Tanrılarla eğleniyorlar; fakat bu yüzyılın apolojistleri olduklarından onlarla asla eğlenmeyeceklerdir. Onların nefret ettikleri Tanrılar şimdi, vaktiyle kendilerine yergilerini ilham etmiş olan Tanrı'nın adına ve bayrağı altında hüküm sürer olmuşlardır.

Hastalıklardan kurtaran Tanrılar:		Hastalıklardan kurtaran Azizler:
Priape	Kısırlık	Aziz Gui olmuş olan
	İktidarsızlık	Aziz Vitus, Aziz Ciropuolet Aziz Taterme
Strenua	Arıklık	Aziz Fert
Apollon	Veba	Aziz Roch Aziz Sébastien
Hercule	Sar'a	Aziz Valentin
Junon Lucine	Doğurma sancıları	Azize Marguerite

[1] Cf. G. H. Nienpoort, Rituum gui olim, ap. Roman obtunierint Ziber, Frêves, 1723.

Vibillia, yollarını kaybetmiş olan seyyahlara yollarını buldurtur. | Pa doue'lu Aziz Antoine kaybolmuş eşyaları buldurtur.

Hiponna yahut Epopona | At hastalıkları | Aziz Georges, Aziz Eloi

Bu liste sırf alâka çekmek için verildi. Artık karşılaştırmalara mümkün mertebe bir sıhhatla devam edilebilir. Sıtmayı kesen Febris'e, buğdayı yanık illetinden koruyan Rubigus'e, gübreye tavını veren Stercutius'e, anasız babasızları kanadının altına alan Orbona'ya karşılık olarak bunları andırır kelimelerden yapılmış muhteşem bir liste yapmak kabildir, zira:

Aziz Bonaventur	Macera belâsından	Korur
Aziz Léger	Şişmanlıktan	Korur
" Quen	Sağırlığı	Giderir
" Claude	Topalları	İyileştirir
" Cloud	Çıbanları ve ergenlikleri	Geçirir
" Beniface	Zayıflığı	Giderir
" Atourni	Baş dönmelerini	Giderir
" Claire " Clair Azize Luce Azize Flamini de Clairment	Göz hastalıklarını	İyileştirir
Aziz Genou	Gut hastalığından	Kurtarır

Sembolisme'de[1] Aziz Georges ile dragonu, Herkü ile Hydre'in yerini tutmuşlardır, lyre çalan Apollon, Azize

[1] Bu mesele hakkında Mélusine direktör Bey Gaidoz en zengin vesikalara malik olan zattır.

Cecile ile Aziz Genest'de yaşamaktadır; Bacchus, Aziz Vincent olmuş, Vulcain Aziz Eloi olmuştur, Mitliro yedi azabın Meryem'i olmuştur, Jupiter Ammon, boynuzlu Meyse olmuştur. Diane, Ephése'i; Minerve'i Atina'yı; Venus, Kıbrıs'ı korudukları gibi; Azize Eligie Anvers'i, aziz Marc, Venediği, aziz Wenceslas, Bohemya'yı korumaktadırlar. Aynı ırk, aynı psikoloji; bu, önüne geçilemez bir şeydir. Cumhuriyetçilerin coşkunluğu sıralarında cumhuriyet alanındaki Marianne'a çiçekler sunuldu. O, halkın ruhunda yaşayabilmek için tanrılaşmak zorunda kalmıştı.

Birçok Roma santuaires'leri (mihrapları) eski *ortakkoşucuların* tapınaklarının yeni adlarının arkasından şecerelerini okumak kabildir[1].

Tapınaklar	Kiliseler
Jupiter Feretrius	İn Ara Coeli
İyilikçi Tanrıça	Azize Marie Aventine
Apollon Capitolin	Capitole'ün Azize Marie'si
İsis (Flaminius sirkinde) . . .	Santa Maria in Equirie
Minerve	Azize Marie, Minerve üstünde:
Vesta	Soleil (Güneş) Meryemi
Remmulus ile Remus	Aziz Come et sz. Damien

Bazı Roma kiliselerinin mermer kürsüleri Dioclétien zamanından kalma banyolardır; Napoli katedrallerindeki

[1] Bunun hakkında Conyers Middleton'ın Roma'da yazılmış mektubunda malûmat varsa da bunlar her vakit o kadar inanılır şeyler değildir. Amsterdam 1764.

vaftiz havuzları, üstünde Bacchus'ün[1] serüveni seçilen çok güzel alçak-kabartmalarla süslenmiş, bir bazalt kurnadan başka bir şey değildir. Monteleone yakınlarında bir çeşme yanına dikilmiş, sakatlanmış bir Ariane'a Santa Venere adı ile tapınılmaktadır. Kadınlar, sayın papazın açıklamaktan çekindiği, fakat hem kısırlık, hem kalp elemleri olması icabeden (bazı ahvalde) kendisinin yardımına sığınırlar. Yakınlarda Porte Santa Venere denilen bir liman var. Napoli'de en eski kurulan kilise Artémis için yapılmış bir tapınağın yerini tutmuştur. Bütün antik kaba sofuluğun timsali Meryem olmuştur. O, Pausilippe'de de dalgalar Meryemine tekabül eden Venüs Euplua'nın yerini tutmuştur.

Uğrunda öldüğü Adrien tarafından Tanrılaştırılan Antinoüs, Napoli'de, halkın uğrağı bir tapınağa nail oldu. Keza efendisi için can vermiş olan Aziz Jean Baptiste, imparatorun gözdesinin yerini kaptı. Bu tek misal dinsel fikir ile tinsel fikrin ne dereceye kadar birbirlerine karşıt olduklarını tanıtlamaya yetecektir; onlar, çoğu zaman çelişiktirler. Turacine'deki Auguste tapınağı kaşla göz arasında Aziz Cesare kilisesi oluvermiştir. Marsala da bu iş için yaratılmış olan Apocalypse'in müellifi, eski bir sybill (kâhine) in mağarasında kehanetlerde bulunmuştur. Burada ahmaklık-

---

[1] Paganism'in the Roman Church, by the Rev. Th. Trede, paster of evengelical church of Naples (The Dpen Court, june 1899). Bu sayın kişi Conformités (uygunluklar) nin işine alaycı ve hüzünlü bir neşe ile devam ediyor. Bu çeşit çalışmalar ne kadar teşvik edilse yeridir; halk romanisme'ine karşı tevcih edilen bu çalışmalar onun en faydalı, en güzel müdafaasıdır. Biz burada Bay Trede'in güzel etüdünden faydalandık.

la acı istihzayı birbirinden ayırt etmek hakikaten imkân haricindedir. Monte Gargano'da aynı görevde Calcihas'ın yerine Aziz Michel almıştır. Vaktiyle Apollon Python tarafından sık sık gidilen Cassin dağı artık diğer bir ejderler öldürücüsü olan Aziz Martin'in dinlenme yeri olmuştur. Meta'da halk eskiden Minerve Medica'dan gördüğü ihtimamları şimdi bir iyileştirici kızdan görmektedir. Marignan'ın[1] ispat ettiği gibi, azizlerin mezarlarına yapılan ziyaretler Esculape kültü kılgılarının doğrudan doğruya sürmesinden başka bir şey değildir; lâkin onsuz hiç bir dinin yapamayacağı fayda ilkesinin ağır basması ile, Esculape'dan başka daha birçok Tanrılar hastalıktan kurtarıcı oldular; diğer taraftan da bu iyilikçi Tanrıların yerini Kız Meryem aldı. Keza halk, Costa da Asclépiades[2]'ların merhametini, daimî yardımın sembolü Meryem'in şahsında sevinerek bulmuştur.

Napoli yakınındaki Vergine dağının tepesinde İyilikçi Tanrıçanın ünlü bir sanctuarie'i (mihrabı) vardı. Orada her yıl Pentecôte'deki kutsal tepeye tırmanan elli bin hacıyı karşılayan yine Meryem'dir.

Eskiden Tarante körfezindeki memleketlerde, bütün Yunan sömürgeleri arasında en çok ünlüsü olup tavaf için akın akın ziyaret edilen ünlü Héra'ya ithaf edilmiş bir tapınak vardı. Roma'lılar zamanında Héro, Juno Lucina oldu ve V inci yüzyılda da piskopos Lucifer, Junon'u Meryem'e çevirdi. Afrika ve Avrupa Müslümanları Hıristiyan-

---

1 Altıncı yüzyılda tababet, Paris, Picard. 1887.

2 Cf. Hérondas Mimes'leri (Yunan ve Roma halk komedileri) nin önsözü, P. Quillard'ın çevirmesi, Paris Mecure de France 1900.

ların dokunmadıkları şeyleri yok ettiler. Lâkin Aphrodite hâlâ güvercinleri ile ve bütün kutsallığı ile Erayx dağında saltanat sürmekte idi; onun bir Meryem ismi aldığı doğrudur; Tanrıçeler de, kadınlıklarını ve güzelliklerini korumak istedikleri takdirde modaya uymaya mecburdurlar.

Bütün bu teferruat fikirlere vüzuh vermek ve düşündürmek için verildi. Bu hususta usulü ile bir dissertation, hazırlamak hakikaten yerinde bir hareket olacaktır. Zaten yapmak istediğimiz şey ikna etmek olup, adi bir iş olan tanıtlamak olmadığından, ne seremoniaux (dinî törenleri), töreleri, kullanımları kabul ettirmek için ısrar etmek, ne de meselâ azizleri tahkir etmenin bir *ortakkoşucu* geleneği olduğunu ve bundan ötürü Demétér'i ve Rodes'ta da Heracles'i saydıklarını hatırlatmak ve kardinal Bellermine[1]'in yaşadığı zamanda inançlıların Hazreti Meryem'i herkesin içinde rezil etmekten çekinmediklerini, et blasphemando meretricem appellare non timent, tahkik ettiğini söylemek değildir. Koşutlar, teferruata fazla kaçılıp karşılaştırma cihetleri çoğaltılınca, çürürler, bozulurlar. Bu ise şüpheciliğe toparlanıp kanıtlarını hazırlamak fırsatını kazandırır.

Dinler de, diller gibi, bilimin çözümleyebileceği fakat ne yeni bir düzene sokmak ne de yöneltmek elinde olmayan bir mantığa göre sistemleşmişler ve kendilerine birer yer bulup yerleşmişlerdir.

Hıristiyanlığın barbarlığa aşılandığı her memleketin protestanlığa karşı bir yönsemesi vardır; Hıristiyanlığın Roma'lılığa aşılandığı her memleketin katolikliğe karşı bir yönsemesi vardır.

---

1 Bilgece ölmek sanatı, traité'si, cilt, III.

Orada İncil, karşısında muvazene yapacak eski bir medeniyet bulmamıştır, burada ise güçlü bir medeniyet tarafından yutulmuştur.

Bir Avrupa haritasına bakınız. Bu kaanın birkaç adacık müstesna tamamıyle doğru olduğunu göreceksiniz. Lâkin özel tarihlerin onları kamul açıklama arasına sokacağından hiç şüphe yoktur.

Aynı veçhile doğunun Yunan katolikliği ile ortodoks dinine —bu sonuncu mahiyeti bakımından daima köpüren, daima yetke kapısını devirmeye hazır bir rafizî protestanlıktan başka bir şey değildir— ayrılmış olduğu da anlaşılmış olacaktır. Yunan katolikliği Roma yahut Bizans hakimiyetine geçmiş olan memleketlerde yayılmıştır. Ortodoks dini ise barbarların arasında tutunmuştur.

Bir Lâtin toprağı olmayan Fransa Romalılaştırılmış bir topraktır. O, orijinalliğini ancak katolik kalarak yani *ortakkoşucu* ve Roma'lı diğer bir deyişle protestan düşmanı kalaraktır ki koruyabilir. Lâkin o nasıl ingilizleşip türkleşemezse keza protestan da olamaz. Bu, din değiştiricilerin ebediyen gelip çarpacakları, fakat bir şey yapamayacakları başedilmez ve alaycı bir olgudur. Onların çabalarını alaya almak, kokuşmuş ahlâklarının, dumanlarının karşısına hâkimane bir eda ile, hayattan başka bir şeye aldırmayan, bir *ortakkoşuculuğun* göz kamaştırıcılığını çıkarmak lâzımdır.

Eğer geçici ve yersel şekilleri bir tarafa bırakılacak olursa, bizzat insan duygusu gibi ebedî ve değişmez bir tek dinden, halk dininden başka bir dinin hiç bir vakit yaşamamış olduğu söylenebilir. Değişen dinî ruh, yani sembolleri yormak yahut yatsımak tarzıdır; lâkin bu, kafalarda olup bitmektedir. Hakikî din inanç konusudur, yoksa Controverses

(münazara) konusu değil. O, deney konusudur. Yoksa tarihî yahut filozofik belgitleme konusu değil. 'Topal hacılar, patrissa'larını Éphèse'de yahut Lourdes'ta bırakmışlar mıdır, bırakmamışlar mıdır? Böyle bir soru orada bulunanların aklından bile geçmemiştir. Hakikati ilgilendiren herhangi bir fikir, bunlar hatta izafî mahiyette de olsalar, dinî incelemelere katıştırılmamalıdırlar. Bir din faydalıdır ve yaşıyordur; faydasızlaşınca ölür. Hakikî din thérapeutique'in (tedavi) bir şeklidir; fakat daha ileri giderek, mahiyeti daha karanlık olan hastalıkları bildiğimiz tababetin araçlarından daha ahmakça olanlarıyle iyileştirir; hatta saf ruhların belirsiz kaygılarını bile iyileştirir. Bu ise çok eşsiz bir şeydir. O, bütün araçları kullanmakta hür olsun, kabul. Lâkin diğer adamlara fenalığı dokunmamak şartıyle. Bir adama faydalı olan şey hiç bir vakit kötü bir şey değildir.

Dinî batıl inancı alaya almak yahut ona lânet okumak, bu, gizli de olsa bir mezhebe mensup olduğunu itiraf etmektir. Orta ruhların psikolojisinden muayyen bir yükseklige çıkılınca, Patter Noster, diş ağrısına karşı okuyan Sainte-Apolline'e Dua ile aynı mahiyette olgular gibi telâkki olunur. İnanç demek, batıl-inanç demektir. Buna katlanmak ve saçmayı sınırlandırmaya kalkışmak lâzımdır. Luther kutsal yazıları gözden geçirdikten sonra, üç sacrement (kutsal kılıcı dinî edim) den başka bir sacremenet olmadığını söylediği vakit ne acınacak bir adam oluyor. Yaptığı iş yumurcak Poucet'nin cebinde bulunan çakılları saymak ve bunların granit mi yoksa değirmen taşı mı olduklarını tahminden başka bir şey değildir. Konuşan gül, çay mıdır, yoksa yosun mudur? Dinî savaşların önemi bu değerdeki problemlerden ibarettir. Yahut da çavuşkuşunun tepeliği hangi elmastan yapılmıştır gibi suallerdir.

Halk, katolikliği iç karartan Réforme'un tesiriyle usculuğa bıraktığı bütün yerleri batıl - inancın alacalı bulacalı tarlasına yeniden katmıştır. Gözlerimizin önünde koca bir mitoloji doğmaktadır. O, şiirden Yunan masallarının göz alıcılığını almamıştır; fakat, şekli daha az bozulmuş olduğundan, bilim için bu haliyle daha elverişlidir. Ona aldırmayacağımıza, onu incelememiz daha akıllıca bir hareket olacaktır kanaatindeyim. Hercule'in açıklanması imkânsız başarılarına gülündüğünü gördünüz mü? Üçüzlü Tanrıların Génèse'ine (doğuşa) dair çok güzel dissertation'lar yazılmışsa da; bunlar 60 seneden hatta daha az bir zamandan beri, birbirine arapsaçı gibi karışmış olan bir, hatta iki yeni teslisin gözlerimizin önünde doğmuş olduğuna dikkat edilmeden, bunun sofuluklarının sancılı saygısı ile yaratmış olanların da farkında olunmadan pişirilip kotarılmış olduğu hesaba katılmadan, yazılmışlardır. Birtakım yeni evliyalar, yeni Tanrıların menşeine dair konuşup münazara edenlerin aldırmadığı karanlıktan çıkmışlardır. Bununla beraber hal geçmişi şaşılacak kadar açıklamaktadır; şimdi esrarlı olmayan şey geçmişte de esrarlı olmamıştır. Bugün psikolojinin öğesel bir olgusu olan şey, geçmiş yüzyıllarda da bundan başka bir şey değildir. Bugüne kadar insanlara hal ile iktifa etmek ki ondan iğrenirler - asla öğretilmiş değildir. Bazıları hiç olmazsa içinde ışıklar bulunan geçmişe sarılırlar. Ebedî şaşkınlıklar geleceğe, bu müstehzi göğe, yönelirler. Onların, tarihin kanunları dedikleri şeyin ne idiği anlaşılıp, bunun da nihayet onların isteklerinin birbirine mantıkî bir coordination (düzenleştirilmesi) nden başka bir şey olmadığı bilindikten sonra, birtakım hülya ile geçinen kimseler, yaşamaktan el etek çekecekleri günlerin ferdasını vahim bir tarzda yaşanmasını emir ve irade buyuruyorlar. Sanki

gelecek diye bir şey varmış gibi. Sanki gelecek sırf gelecek olmak bakımından görülebilirmiş gibi ve sanki hayatın, şimdinin dışında, duyunun bize varlığımızı duyurduğu dakikanın dışında, hiç bir vakit kararlandığı olmuş gibi.

Geleceğin dini hatta dinsizliği hakkında birtakım kitaplar yazılıyor, bunlar iç açıcı, vakit geçirtici eserlerdir. Ciceron'un bilim, felsefe ve anlıksal erkinlik için bir yeni devir açılacağını sezdiği yıllarda Judée de bir kulübenin talaşları arasından Yusuf adlı bir köylü doğuyordu. Gelecek, bizim için, Augur (fal) larla alay eden Ciceron'a olduğundan fazla berrak ve açık değildir.

Mayıs 1900

AŞKIN TÖREBİLİMİ

Bazı doktorlar büyük bir ciddiyetle evlenme dışında işlenen her cinsî münasebetin bilim adına, erdem adına, toplumsal iyilik adına (zira fikirler artık en iğrenç bir fuhuş havası içinde yaşamaktadırlar) bir suç sayılmasını teklif ettiler. Daha birçokları gibi her ikisi de daha ziyade kamçılayıcı mahiyette birer dissertation yazmış olan Bay Kibbing[1] ile, bay Féré'nin istedikleri işte budur. Bu iki büyük âşık doktorunun eserleri, gizli gizli okunagelen günah itiraf edicilerin bıkılmış manüelleriyle birçok kolejlilerin bayıla bayıla okudukları kamçılayıcı in - sexto dissertationların yerine geçtiler. Hatta, bilimin fendine erer karar yoktur, Belçika'yı zenginleştirip ona ün vermiş olan şehvet kamçılayıcı kitapçıkları çekmelerden bile attırdılar. Bununla beraber bu, bir Meursius ile hemen hemen aynı çapta olan, cinsellik profesörleri ne zavallı kimselerdir. Ben bu kitapların hemen hepsini okudum (ah, şehvet ne hüzün verici bir şeydir) ve bunların arasında bir tanesine rastlamadım ki bana yeni bir şey, görmüş geçirmiş ve başkalarının hayat dediği şeyi de seyretmiş olan bir kimsenin, bilmediği bir şeyi öğretmiş olsun. Birkaç yıl önce bu âşıkâne konuyu (cinsel içgüdünün sapkılarını) ele almış olan Moll adında bir doktorun eseri mahkemede yargılandı ve gülünç bulundu. Zira bu bilgin adamın en önemli keşifleri Tardieu'de

[1] Cinsel Hygiène ve Törel neticeleri, sayfa 215.

vardı ve Tardieu'den önce de Liguori'de vardı; Liguori'den önce Martial'de, Priapées'lerde ve böylece ta dünyanın yaratıldığı günden beri vardı. Son yüzyıllarda, ağırbaşlı edebiyat bu meselelerde eğer o kadar verimli olmamışsa ve Grève alanındaki vefakâr kitapçıların odalarına atılmışsa bu, Lâtince bilindiğinden ve antikitenin bu kabil merakları doyurduğundandır ve bir de oğlancılığın ana suçlardan sayılıp, seviciliğin, bilâkis bizim hoşgörücü atalarımızca terbiyeli kızların tabiî bir eğlencesi sayılmış olmasındandır. Bu, XVII nci yüzyılda açıkça yapılıyordu ve zürefanın aşkları arasında idi. Erdemli Maintenon'a bundan dolayı küfür basabilmek için insanın Palatine gibi bir kaba taşralı olması lâzımdır. Seviciliğe o vakitler (zararsız aşıkdaşlık) diyorlardı. Ve bu kabil oynaşmalara (yarım zevk)[1] adını vererek alaya alıyorlardı. Ve (kızların sır ortağı) ismi verilen bu eserlerde bu küçük entrikalar hakkında aşk mektuplarına örnek olabileceklerini bulmak kabildir. Bizim medeniyetimiz demokratlaşarak her şeyi ciddiye alır olmaya başladı. Dünya geçmiş zamanların zengin tabakasının halka hizmetçileriyle öğrettiği catéchisme'ler karşısında tiril tiril titreyen, sonradan görme entellektüellerle güdülmeye başlandı. Bu suretledir ki bir cinsel törebilim vücuda geldi ve sanıyı da hesaba katmak gerektiğinden, insanlığın kendi çıkarına göre çoktandır çözmüş olduğu meseleleri ciddî bir surette ele alınmak zorunda kalındı.

La Rochefoucauld "Perhizkârlık, sıhhatini sevmekten ve çok yiyememekten ileri gelir" diyor. Afiflik de aynı ke-

[1] "İki yanyana uzanmış kızdan biri erkek rolü yapıyor, refikasına bir şeyler söylüyordu." Bu parça o zamanki dergilerin bir çoğunda vardır.

limelerle tanımlanabilir. Yalnız, bir sondan önceki kelimeyi değiştirip yerine daha az hayalisini koymak lâzımdır. Belki de işin daha ilerisine varmayarak, eğer insanlar okumasını bilmiş olsalardı yeni bir felsefe yarattırabilecek olan perhizkârlığa ait bir atasözünün bağıntılı nüanslarını sonsuz bir surette kalıptan kalıba sokarak eğlenmek daha muvafık olacaktır. Bu atasözü edilgin olmayan erdemlere uyar ve alt üst edildiği takdirde diğer bütün erdemlere de; zira bir fizyolojik buyruk vardır ve biz ona ancak, kendine itaat ettirmek için harekete getirmek zorunda olduğu organların zaaf halindedir ki karşı koymak imkânına malikiz. Bu zaaf, organik dekadansa bir işarettir. Çok yemek iktidarsızlığı, kendini beslemek iktidarsızlığına kadar varabilir. Buna perhiz, imsâk denir. Genel olarak afif kimseleri, arzularının kendilerine, durmak bilmez bir zulüm ile inlettikleri sanılır. Kadınların nazarında papazın perhizkârlığı mütemadî bir zulme misaldir. Kadınlar aldanıyorlar ve bu, onların her an kullanabilecekleri hazlara fazla kıymet vermelerinden olmayıp, neticeyi nedenden ayıramadıklarındandır. Ve bu hal sadece onların başına gelen bir şey değildir. Doğru bir mantığın thème'inde sıralanan terimlerin yerlerini değiştirmişlerdir. Eğer bir kimse sırf kendi rızasıyle kadına yaklaşmıyorsa bu, onun erkekliği olmamasındandır. Hakikat bundan ibarettir. Ve kendi arzusıyle manastıra kapanan kadın şehevî isteklerinin sıfır olduğunu ikrar ediyor demektir. Onların afifliği bir fizyolojik haldir. Ve genel olarak bir ihtiyarda nasıl soğukluktan dem vurulmazsa onların bu hallerinin de erdemle bir ilişiği yoktur. İstek ya vardır, ya yoktur. Ve sırf hastalık olduğu haller dışında da o, edim olur. Bu, bilhassa cinsellikte söz dinlemez bir hal alır. Boşaltma kaçınılmaz bir şeydir. Bay Féré hiç bir dinsel fikre

bağlı olmamakla beraber, burada içi sönmüş budala bir tanrıbilimci gibi konuşuyor: "Kadına yaklaşmayan bir kimse için gece ihtilâmları cinsel patırtılara karşı bir sığınaktır[1]". "Bu, namuskârlık taslamanın yahut zoraki erdemin tam aksi kutbudur; organların zaafının haklı bir neticesi olan fizyolojik erdemin hiç olmazsa bu kabil (sığınaklar) a ihtiyacı yoktur. Ancak kendi öz tabiatına uygun olarak hareket edildiği takdirdedir ki namusluca hareket edilmiş olur; kişisel hakikatlerin dışında kalan bir törebilimin buyruklarına göre hareket etmek isteyen kimseler — Tanrı'nın inayetiyle — günün birinde yakalarını en gülünç uzlaşmalara kaptırırlar. Bize, aile dışı cinsel edimler hapis cezasıyle (yahut belki de ölüm cezasıyle, zira büyük kötülüklere büyük tedbirler gerektir) cezalandıkları vakit succube (dişi şeytan) ile keyif çatmaya cevaz verilip verilmediğini sormaktan başka yapacak bir şey kalmaz. Bu, casuiste'lerin (cinsel problemleri çözen bilginler) çok ciddî bir surette uğraştıkları bir meseledir. Ve aralarından bazıları da bize rüyada tatbikatı hazları hoş görmektedirler.

Ancak olguların tahkikinden, nedenlerin incelenmesinden ibaret olması icabeden bilim, kendi ödevini başaramaması yüzünden, kanun kuruculuğu taslamaya başlamıştır. Serbestçe sevişme açık kötülükler doğurmakta olduğundan: Sevişmeyi yasak eden bir kanun, alkol zararlı olduğundan alkolü yasak eden bir kanun, afyon ve eter hayatımızı tehdit etmektedir, hatta belki kif (dövülmüş hint keneviri yaprağı ile tütünün karıştırılmasından hasıl olan bir nevi keyif maddesi) de keza; öyle ise bütün bu kimyevî maddeleri yasak eden kanun lâzım olduğunu kimse yatsı-

[1] Cinsel İçgüdü; evrimi ve dağılması, sayfa 301.

maz. O halde neden bazı bünyelere bu kadar muzir olan av eti, yer mantarı, bourgogne şarabını yasak eden bir kanun konmuyor; nihayet niçin hygiène de törebilim gibi bir kanuna bağlanmıyor? Evcil hayvanlara bir istihkak biçilmemiş midir? Campanella'nın paradoksları arasında ki, henüz cinsel bilim tarafından ne üstünleri yapılabilmiş ne de yaklaşılabilmiştir, şöyle bir tanesi vardır: (İnsanın kendi öz ırkı dururken köpekleri, atları ıslah edeceğim diye habire uğraşması ne saçma bir şeydir. Sosyalistlerin elçabukluğu ile fikirlerini kullanmaya başladıkları Saint - Thoma'da üreme, türü korumak için olduğundan, sayesinde korunulan edim, fertlerin kaprislerinden kurtarılmalıdır diye düşünüyordu. Lâkin tanrıbilimci kilisenin disiplininde mantığına bir fren buldu; Campenella, bir papaz ve hem de iyi bir papaz olmasına rağmen ve Hıristiyanlık ile insanlık düşmanı hülyaları kaleme almak iddiasında bulunmakla beraber, bu kuramı sonuna kadar götürmüştür. Onun aşk organisation'u korkunç ve meraklandırıcı bir şeydir; bilimsel zulümden daha az sert ve daha az saçmadır: "Döl işine girişme yaşı kadınlar için on dokuz yaş olarak tespit edilmiştir, erkekler için bu, yirmi bir yaştır. Bu çağ, yaradılışları soğuk olanlar için daha geç başlar. Bunun tam zıddına olarak diğer birçok kimselerin bu yaştan önce bazı kadınlarla düşüp kalkmalarına müsaade vardır; fakat bunların münasebette bulunacakları kadınların ya kısır, yahut gebe olması lâzımdır. Bu müsaade onlara tabiata aykırı bir surette davranmak suretiyle kendilerini tatmine kalkışmamaları için verilmiştir. Matrone'lar "Ebe kadınlar" ile yaşlı Maitre'ler "Memurlar" daha kızgın yaratılışlı olup da doymak nedir bilmeyen kimselerin şehevî ihtiyaçlarını giderirler. Gençler zaten erişkinlerin genel yarışlarda gösterdikleri ateşte ta ciğerlerinde-

kini okumuş olan, bu erbap kişilere istediklerini gizlice söylerler. Bununla beraber özel olarak döl işlerine bakan ve doğrudan doğruya aşk triumvir'ine bağlı ve çok mahir bir doktor olan Magistrat'nın müsaadesi olmadan bu hususta hiç bir şey yapılamaz... Genel yarışlarda, erkeklerle kadınlar arkalarında hiç elbise bulunmadan, Lakedemonya'lılar gibi, görünürler; Magistrat'larda bunların teşekkülleri bakımından cinsel birleşmelere ne dereceye kadar elverişli olup olmadıklarına ve uzuvlarının karşılıklı olarak birbirlerine ne kadar uygun olduklarına bakarlar. Ancak yıkandıktan sonra ve ancak üç gecede bir, döl verici edime girişebilirler; iri ve güzel kadınlar ancak iri ve teşekkülleri mükemmel erkeklerle birleştirilirler. Şişman kadınlar kuru erkeklerle birleştirilirler; şişman olmayanları ise, birbirine benzemeyen yaratılışları yekdiğerinde kaynaşarak iyi teşekküllü ırk hasıl olması için, şişman erkeklere bırakılırlar... Erkekler ve kadınlar birleşme saati gelinceye kadar, ayrı ayrı bölmelerde yatarlar; bir matrone "ebe kadın" tespit edilmiş saatte her iki kapıyı da açar, Astrologue'la "müneccim" doktor en uygun saatin hangisi olduğunu kararlaştırırlar[1]. Müneccim bu erosal programa, muhakkak ki güzel bir şey olan, safca hal verir. Müneccim, bay Ribbing'in kanun tasarısını bozmakta ise de birçok haram birleşmeleri idare etmiş olan Matrone karşımıza çıkıverir ki buna şaşmamalıdır. Matrone'a evlenme kandilini yakmak ve karı kocaya doktorlar meclisinin kararıyle birleşmeye başlama işaretini vermek, bundan böyle haysiyetini iade ettirecektir.

---

[1] Güneşin Kenti; J. Rosset'nin çevirmesi, sayfa 181, Campanella'nın seçme eserleri. Paris, 1847.

Campenella'nın kendi öz orijinalitesini bozmayan, oldukça sadık kaldığı Platon'un Cumhuriyet V. i de pekâlâ gösterilebilirdi. Hakikati söylemek icabeder ki Platon da bütün bu bölümde saflıkta 18 inci yüzyıl hülyacısından aşağı kalmaz. Ciddî bir ruhbilimin, bilgece yapılmış bilimsel gözlemlerin bulunmayışı, geçmişin bu siyasal felsefesine topyekûn kesin bir surette çocukça bir hal veriyor. Zamanımızın "ileri" denilen siyasal zekâları, meselâ ortaklaşımcılar, insanın tabiatini, insanî kanunları değiştirmek suretiyle, değiştirmek mümkün olduğuna, dinsel tesirler yüzünden, inanç beslediklerinden çocukçadırlar. Platon, tarihi göz önünde tutarak, bir felsefeye varmak istediği bu aynı Cumhuriyet'in sekizinci ve dokuzuncu iki kitabında, ne kadar üstündür. O, bu kitaplarda gerçek olgular üzerinde çalışıyor, yoksa mantığının yahut Lycurge'ün mantığının yarattığı olgular üzerinde değil. Platon'a âşık olan Aimé-Martin ütopyacı Platon için şunları söyleyerek en zalimane bir medihte bulunmuştur: "Platon'u tanıyan kimse onu Plutarque'ın, Fénelon'un, Rousseau'nun, Bernard'in de Saint-Pierre'in bütün yazılarında bulur. Bu büyük adamlar..." Hayır, burası ütopyacılar köşesidir: bu büyük çocuklar demeliyiz.

Platon ve Campanelle'dan daha şanslı olan, aşkın modern kanun yapıcıları bir yol açıyorlar ve ne yazık ki arkalarından gidecek birçok kimseler bulacaklardır. Demokrasilerin zalimce davranışlarını ne kadar da meharetle şakşaklıyorlar. Güç, zayıfların elinde oldukça, kanunların zayıfları korumaya doğru yönelecekleri tabiîdir. Halkın, gidişini kendisinin sağlayamayacağı hakkında şüphe götürmez bir bilinci olduğu gibi, kendisini sarhoş olmaktan ve firengiden koruyacak birer kanunu da seve seve kabul edeceği

oldukça muhtemeldir. Modern yönseme, insan erkinliklerinin ikiye bölünmesidir, kaldırılabilmeleri mümkün olan erkinliklerin hepsi kaldırıldıktan sonra, diğerleri kesin bir kurallamaya uydurulacaktır. Aşka aykırı bir kanun ne üzerine dayanacaktır? Gönüllü ve beceriksiz bir filozof olan Bay Féré: "Fakat genel ve tikel faydalar şimdiki ahlâktan başka bir şey olmayan bugünkü cemiyete vereceği fayda üzerine" diye cevap veriyor. Bu, elbette ki bir ilkedir, ve yayılmaya da başlamıştır. Bununla beraber bundan ürkmemeliyiz; zira bireyci kuramlar bu ilkeyi yok etmek için oldukça tanınmış ve çoğu zaman da kullanılmakta olan kâfi miktarda kanıtlar vermektedir ve bugün de doğmuş değildirler. Goethe ona lûtfen dudak bükmüştür. Auguste Comte onu sosyal sisteminin temeli yapınca zeki bir adam, istenilen şeyin ferdî saadeti yok edilmiş insanlardan bir mesut insanlık yaratılmak olduğunu derhal anladı. Kritik muvaffaktır, zira, doğrudan doğruya fikre saldırmaktadır ve bilgin bir hale de konabilir.

II

İnsan, mevhum'de olsa, bir sinir sistemi ve bir bilinç ve edim merkezine malik olan bir hayvan kolonisidir. Topluluk, bir merkezî sinir sistemi olmayan bir hayvan kolonisidir. Bir milletin bilinci, insanlığın bilinci: mecaz bunlar. Bahis mevzuu olan, daima tikel bir bilinçtir ki, buna taklit yoluyle dağınık bilinçler katışırlar. Lâkin uyuşma kanunu mutlak olmaktan çok uzaktır. Hatta daha güçlü ve sayıca daha çok olan, yahut kendilerini müdafaa edecek çığırtkanları bulamayan zıddiyetler ittifakla, kabul edilmiş hissini veren, bir rıza ile susturulmuşlardır. İnsanlar çoğu

zaman kendilerinin yarattıkları mecazların kuyusuna düşerler. Bir benzetiştir yapılır; bu bir parça ileri götürülür ve bir değişiklik hasıl olur. Paris, Fransa'nın beyni olmuştur. Benzetme kabul edilince artık falsolu taraf kalmaz. İşte atardamarlar, sinirler, adaleler, iskelet, canlı ve hakikî bir insan olan Fransa ve aldandık gitti: zira mantığımızı okşayan bütün usavurmaları, insan bedenine tatbik edince gerçek olmayan bir varlık üzerinde masumcasına tekrarlıyoruz. Kılı kırk yararcasına yapılan ruhbilimsel çözümlemelere konu olmak bakımından bunları ciddî bir surette hiç bir şeye benzetmeye imkân yoktur. Bir insan, bir insandır, bir yurt da bir yurttur. Eğer birkaç mecazdan sonra hakikate dönülmezse kötü bir edebiyatta gülünç bir gezintiden başka bir şey yapılmış olmaz[1].

Bununla beraber, eğer bu yurt, millet, topluluk, halk ve diğer, belginsizlikleri birbirini tutmayan kelimeler çözümlenecek olursa, burada özel öğenin insan olduğu görülür. Önemli olan bu öğenin önemini toplumbilimciler takdir etmemekte direnmektedirler. Büyük çabalar ile yarattıkları Gargantua, kendilerini çok kanıksattığından, bütün insanları onun kepeneğinin ceplerine dolduruyorlar ve bunları öküzleri, koyunları ve papazları, Pantagruel'in babasına, Gustave Doré tablolarında nasıl yedirmişse öylece, teker teker yediriyorlar. İnsan hiç bir şey değildir, doğru ve dün-

[1] Toplumsal organizmanın, insan bedenine benzetilmesi de Platon'dan alınmadır. Buluşunun Cumhuriyet V. te şu cümle ile özetliyor: "Bir topluluk için en büyük iyiliğin ne olduğu hakkında anlaşmış ve bu bakımdan iyi yöneltilen bir cumhuriyeti bütün üyeleri bir tek üyenin haz ve acısını duyan bir bedene benzetmiştik."

yanın varlığının şartı olduğuna göre de her şeydir. Onun tarafından yaratılmış olan dünya onun için de yaratılmıştır. İçinde bir atomdan başka bir şey olmayan topluluk, hoşuna gitmeye başlar başlamaz iğrenç bir şey olur. Hatta bütün manasını da kaybeder. Şu teorem doğru farzedilsin: Arıya faydalı olan her şey kovana da faydalıdır ve eğer bir budala bilmece uydurucusu sayılmak istenmiyorsa, terimlerin yerleri değiştirilmeye kalkışılmaz. Duyarlık insandadır, toplulukta değil; eninde sonunda, hatta toplumsal gruptan ayrılmayı reddetmiş olsam da ileri sürülen benim. Bir kamunun hakikî ve en sıkı bağı bencilliktir. Bir fert kuvvetlenip büyürse bu suretle cumhuriyetin sıhhati ve gücü sağlam olur.

Yoluna kurban olmak fikri Hıristiyanlığın getirdiği fikirlerin arasında en sapkın olanıdır. Yürürlüğe sokulunca da şöyle deyimlenir: Bilinen bir faydanın bilinmeyen bir fayda için yatsınması. Ne feda edildiği ve nasıl bir hazdan mahrum kalındığı malûmdur. Bu fedakârlığın başkasında yapacağı yankı bilinmez ve çoğu zaman da yüklendiğimiz zarar gözdemiz için daha büyük bir zarar olacaktır.

Nice kadınlar, aşk mevzuubahis olduğundan, ebedî mutlulukları için, dövülüp sövülmeye can atmışlar ve birkaç tanesi de sevgililerinin çok asilce çekingenlikleri yüzünden inim inim inlemişlerdir. Ve nice çocuklar bilhassa fedakârlık emziği ile yetiştirilmiş, nice Hıristiyan genç kızlar vardır ki korkunç hayatlarını Yahudi İncil'inin ayetlerinin bir halkası gibi çekip sürümektedirler. Eğer bir topluluk fedakârlık düşüncesi olmadan, fedakârlık yapılmadan yaşıyamıyorsa, o topluluğun kötü bir şey olduğunu söylemesem bile muhakkak ki saçmadır derim. Güçte gücün hakları vardır, güç, dünyaya, kımıldamadan duran yapraklar

arasına saklanmış tuzaklar gibi erdemlerle örtülü aforizmalar salarak bu haklarının haddini tecavüz eder. Fedakârlık: eğer kendiliğinden olan bir aşk edimi değilse; bu fedakârlık ister bir insandan diğer bir insana yahut bir insandan bir gruba yapılmış olsun, mahiyeti değişmez, fakat daha berbatlaşır. Sevilen bir varlığı neşelendirmek yahut istirahatini temin etmek için bir hazdan vazgeçmek de bir hazdır; bu bir hazdır zira bencil bir edimdir: Çünkü diğer bir kendimizin gönlünü hoş etmek kendimizi hoşnut etmektir. Burada doğal bir kuralın ve duyarlığın mantığı içindeyiz. Lâkin vazgeçişin, eğer bir bilinmeyen kimse için, daha fenası, bir soyutlama, lûgat kitabının kelimelerinden biri için, yapılıyorsa değeri nedir ki? Ve bu hangi değerdir? Bir hizmet ediminin değeri mi? Gönül hoşluğu ile esirliği kabulleniş daha kötüsüdür. Fedakârlıklar daima gönül hoşluğu ile yapılır. Zira hiç olmazsa işkenceye boyun eğmeyi içermektedir. İnsanlardan kişisel hazları, topluluğun zenginleşmesi için feda etmeleri istenir istenmez onlardan esirce davranmaları istenmiştir. Ve duyumlarının yönetimi, jestlerinin şu veya bu olacağı, duyarlıklarını genel kullanımı kanunlara bağlanmıştır. Sürü, öpüp başına koyduğu ölçekleri, doğurucu dişileri, genel iyilik adına, ırkın bekası ile hiç bir ilgisi kalmamış olan bir fayda için feda edilmiş yansızlar sürüsü ile karşımıza çıkmıştır.

Aşkı kurallayacak tıbbî bir kanun yapmak hakkı çok ileriye götürebilir. Zira toplumsal faydanın Lycurgos'lara ilham etmediği fantezi mi kalmıştır. Chopenhauer suçluların vurdurulmak suretiyle cezaya çarptırılmasını ileri sürmüştür. Bundan daha bilimsel bir teklif olamaz. Doktorlar bu cezaya sade suç üstü yakalananları değil, fakat kalıtım'ın bütün özürlü kıldıklarını da çarptırmalıydı: birkaç

nesin geçmeden babadan oğula geçici diathèses, (hastalık kabiliyeti) leri kökünden kazımak için bir çare. İşte toplumsal çayırın öküzleri: semirince ne işe yarayacaklar? Lâkin bu soru henüz sorulmuyor. İleri sürülen sadece "aktüel faydadan başka bir şey olmayan aktüel ahlâk adına" aşkı, karı - koca edimleri çevresi içine sokmak ve nihayet insanların tadını henüz adamakıllı tatmadıkları bu rengârenk kanunun düdüğünü öttürmektir. Ütopyacı, bu orıginal çabayı başardığından duraksar ve şüpheye düşer, kendisinden değil fakat idealini başarmanın mümkün olup olmayacağından. Bu zaaf, bizi törelerin şimdiki durumuna olduğu gibi insan tabiatına da iğneleyici sebepler ileri sürmekten alıkoyar. Fakat bu önlenebilir. Ütopyacı çok belli bir tiptir ve anıdan didiklenerek atılabilir.

İki çeşit yaşanılabilir: duyuda, yahut soyutlamada. Ütopyacı hatta bilim adamı, hatta minik olguların eşsiz gözlemcisi de olsa, fikirlerini genellemeye kalkınca bütün gerçekle temasını kaybeder. Meselâ fuhşun modern toplulukları kasıp kavurduğunu görünce hemen: fuhuş, toplumsal bir olgudur ve topluluğun belgin bir şekline bağlıdır, sonucuna varır. Öyle bir topluluk yapın ki orada bütün genç kızlar on sekiz yaşında evlendirilmiş olsun, artık fuhuştan eser kalmayacaktır. Bu çeşit uslamlama incelikten mahrum değildir. Bununla beraber eğer fuhşun toplumsal bir olgu olmazdan önce insanî bir olgu olduğu anlaşılmış olsaydı bunu andıran tümdengelimlerle, bütün topluluklarda hangi cinsten olurlarsa olsunlar, hatta en kılı kırk yarıcı imgelemlere göre tüzüklenmiş de olsalar, kötü kadın olacağı ve hepsinde de bunların sayısının hemen hemen birbirinin aynı olacağı tanıklanabilecekti. Fuhuş, topluluğun şekline göre şekil değiştirecek, fakat bu değişiklik ancak

şekilde olacaktır. Hiç bir kanun geveze bir kadını konuşmaktan alıkoyamayacağı gibi, şehvetine düşkün bir kadını da kendine dostlar aramaktan alıkoyamaz. Kötü kadınların zevk için sevişmedikleri ileri sürülebilir; yapmaya mecbur kaldıkları kadar çok ve hoşlarına gitmeyecek birçok şekillerde olduğu için bu doğrudur; fakat bir kötü kadın sanatına başladığı anda daima yaratılışının yergin meraklarının, erkeğe karşı duyduğu ilginin kurbanı olmuştur. Bir sinir sistemindeki tepkilerin dizilişini ütopyacılar ne gibi bir bağı ile değiştireceklerdir? Zannıma göre ve eğer kelime oyunu yapmıyorlarsa ki, Bay Féré'nin de fikri bu merkezdedir, fuhşun ücret meselesinden ileri gelmeyip "promisecuité" (toplu halde fuhuş) dan ileri geldiğini kabul edeceklerdir. Evlenme bütün çiflere tatbik edilmiş olsa da, eğer kendisine kutsallığın esrarlı değeri verilmiyorsa promisecuté'nin önüne ciddî bir surette nasıl geçebilecektir. Evlenme, hatta medenî nikâhla yapılanı da olsa, zührevî hastalıklarda aziz Hubert'in boyun atkısının etkisini gösterebilecek midir? Bununla beraber ütopyacılar belki de kuruntularında evlenmeye saygı gösterileceğini sanıyorlar? Bu, kanunun sıkılığına bakar. Lâkin Germen'ler zina vukuunda ölüm cezası veriyorlardı ve bunu da tatbik etmişlerdi. Bazen insanlar, hatta korkakları bile, bazı mahrumiyetlere katlanmaktansa ölümü tercih ediyorlar. Aşk kanun yapıcılarının cennetinde birçok intiharlar olacaktır.

III

Aşk'ın ahlâkı nedir?

Code'lar ve toplumsal kullanımlar dışında böyle bir şey yoktur; code'lar da eğer bilgece olmak istiyorlarsa, an-

cak yazıldıkları gibi kalmalıdırlar. Lâkin bütün medenî memleketlerde toplumsal kullanım, cinsel gösterilerle ilgili olunca, mutlak erkinlikten ayırt edilemez olur. Bu, medenî memleket deyimi varsayımsal olabilir: eğer, bu — ırkımızın içgüdülerine düşman bir ahlâkın boyunduruğu altında yaşadığımızdan — hâlâ tatbik ediliyorsa bunun ne demek olduğunu anlamak için Roma İmparatorluğunun parlak devrine, Hıristiyan demagoglarınca taşlanmış yüzyılların, yahut Quattrecento İtalyasına veyahut Francois I Fransasına bir göz atmak kâfidir. Aşk hatta kamul jestlerinde bile, yine özel bir iştir ve bir içgüdü olmak, hem de en başta gelen[1] bir içgüdü olmak bakımından bütün haklar onundur. Yazılarıma bu ismi takmak suretiyle bilimci moralistler bile bunu içerikli olarak tasdik etmiş oluyorlar. "Cinsel içgüdü" adı altında hayata, kendine ebedî hayatı sağlamak için dileyerek seçtiği, araçlara düşman birtakım tehditler sokuşturmaya çalışmak ne boş bir şeydir. İçgüdüye aldandığını söylemek cüretinde bulunmak us'un ukalâlıklarından biridir ki, us'a aykırı bir şeydir; rolü, özü iktizası anlayamayacağı birtakım halleri sayıp sınıflandırmaktan ibaret olan us, burada ancak bir seyircidir; işte o kadar. Gün tutulmalarında şaşakalıp "başarı[2]" yı alkışlayan halk; evet on dokuzuncu yüzyılın halkı (yahut 20 nci yüzyılın halkı) ola-

[1] Baudlaire'in "aşk işlerine namussuzluk karıştırmak" isteyenlere karşı yazılmış şiirleri herkesin malûmudur. Bu şiirler Tullia des Meursius'ün cesurane bir müsahebesine başlıklık etmektedir. (Colloguium VII. Fescennini): (Honestatem qui Quaerit in ve Vuluptate tenebras et quarratin luce. Libidini hil in honestum...)

[2] İspanya'dan gelen havadisler bunu sağlamaktadır.

yın su gibi akışını bilimin kararladığını sanmaktan uzak değildir. Hayat içgüdüsüne karşı verdiğimiz bu buyruklar bilime inanç besleyen halkı pekâlâ yanılsamaya düşürebilirse de, bunlar üzerlerine aldıkları güç işin hakkından güç hal ile gelmeye didinen hakikî gözemcilere tesir edemez.

Bununla beraber déviation'lara (sapkınlıklar) yol açabilir. İki cinsi birbirinden ayırarak ve onları tam bulûğ çağlarında kapalı yerlerde üst üste yaşamaya mecbur ederek yüzde yüz oğlancılığa ve seviciliğe varılır. Roma'lılar bu yönsemeleri ta o zamanlar (Vestales) manastırlarında ve Galles kolejlerinde geliştirmekte idiler. Bizler de onların bu kurumlarını kışlalarımız ve yatılı kurumlarımızla olgunlaştırdık. Hayatını sırf kendi cinsinden olanlarla geçirmek isteyen bir kimse muhakkak kı saygı değer yönsemeler ızhar etmektedir; fakat bu kabil yönsemeleri seçtirtip körüklemek hükümetin vazifelerinden midir ve aynı neticelere varacak olan isteklerini ölçüp biçmeden ileri sürerek, tüzükler yapılmasını isteyen ahlâkçılarda da akıl denilen şey var mıdır?

Aşk'ın erkinliğine karşı konulan her yasak yerginliği korumak demektir. Bir nehre set çekilince taşar; bir tutku da tazyik edilince yolunu sapıtır. Bouffon'un bir gelinciği vardı ki canlı bir eşten mahrum olduğu için samanla doldurulmuş bir dişi ile birleşmeye çalışırdı. Bu konuda töre bakımından daha büyük bir titizlik gösteren toplumsal muhitlerin bilhassa sapkınlıklarla yahut, daha sık rastlanan ve tanıbilimcilerin kibarca mollities'ler dedikleri ile inlemekte olduğunu göstermek zorunda kalınacağı korkusu ile, fazla direnilmeyeceği ümidindeyiz. Modern ahlâkçılığın aşka karşı gösterdiği bu gaddarlığın neden ileri geldiğini ve hakkın duygusunun yankısı olmadığı için ilk önce bu ruh hale

tinin menşeinin hangi nedene bağlanabileceğini araştırmak yerinde bir hareket olacaktır.

Hıristiyan cemaatinin tinsel ululaı için temiz eteklik ile ahlâk düşkünlüğü arasında orta denilen bir şey yoktur. Evlenme de insanların ayıbını örtmek için Tanrı'nın bağışladığı bir remedium amoris'den başka bir şey değildir. Aziz Paul aşktan tıpkı Spinoza gibi materyalist bir küçümseme ile bahsediyor. Bir, iki ünlü Yahudinin ruhları biribirlerinin aynıdır. Spinoza: "Amour est titillatio quaedam concomitante idea causae ekisterne", diyor. Aziz Paul daha baştan bu kaşınmaya panzehir olarak, evlenmeyi göstermişti. Ve buna sefahate karşı biricik çare olduğu içindir ki, müsaade etmiştir. διχ δε ταξ πορνειας yı papaz Lâtincesinden olan fornica tio (temas) kelimesi şüpheli bir şekilde karşılayabilir. Πορνειά bilâkis fuhuş fikrini de akla getiriyor ve bunun neticesi olarak da ahlâk düzeltici öğüdü, adi fransızca ile, şu demek oluyor: "Evleniniz, bu, kızlarla düşüp kalkmaktan daha iyi bir şeydir". Eğer Ortakkoşucu katolikliğin sözüne zenginliği, Yahudi apotrin bu kaba lâfini şehvetengiz cümlelerle çevrelememiş olsaydı, yeni ailenin bu gibi sözler üzerine kurulduğu sırıtacaktı. Hıristiyan tinsel cemaati Πορνειά fikri yerine Cantique des cantiques'lerin halvet musikisini koydu. Bununla beraber gizemci ahlâkçılar, aziz Paul'ü, bu hayatın işleri için gösterdiği küçümsemeyi bir kat daha mübalâğalandırmaya muvaffak olarak, bildikleri gibi şerhettiler. Deve tüyünden bir çadır örücüsü ve hiç bir surette edebiyat ve papazlığa hazırlanmamış olan bu zat her vakit kesin olarak belgin değildir. Hayvanlığın öz davranışı, bilinçsiz bir isteği çabucak kanıksatmak için çiftleşmek olduğu halde, onun cinsel incelikleri, paçavraya çevirmek gayretiyle More bestiarum edimler adını vererek yaptı-

ğı karşılaştırma, kimi kızdırınamıştır ki? İçgüdünün sapkınlıkları serbest halde yaşayan hayvanlarda nadir bir şeydir ve ancak bu son zamanlardadır ki gözlenilmiştir[1]. Apotr; demek ki içinde hatta gözlemden çıkma eski bir hakikat bile bulunmayan, kaba mamul kanunlardan birine dayanmaktan başka bir şey yapmıyordu. Bununla beraber bu kinaye âdemoğlunun şehvette bulduğu incelikleri aşağılık görenlerce ne kadar tekrarlanıp durmuştur. Aziz Paul'ün şerhedicilerinin yukarıdan atan sözler ile şiddetlendirilen toksözlülüğü hiç olmazsa cinsel edimleri topyekûn, fakat ayrı ayrı değil, mahkûm ettirmek gibi hayırlı bir netice vermiştir. Gizemcilerin güttükleri ya hep ya hiçtir. Onlar, daha sonraları cassuiste'lerin, zevksiz olmakla beraber iyi cinsten olan ve her zaman olmamakla beraber, gerçeğin kaynaklarından alınmış, bir bilim ile yazdıkları meraklandırıcı traité'lerde üzerinde zevkle duracakları incelemelere tenezzül etmezler. Bu tenezzül etmeyiş bir nevi töre serbestliğine sebep olmuştur. Birçok eğlentiler o yüzyılda hayatta kalmış olan herkese mübah göründü. Ortaçağın edebiyatı toplumsal münasebetlerdeki bu geniş müsaadeleri tanıtlamaktadır. On ikinci yüzyıldan itibaren din artık duyarlık üzerinde tesiri olmayan son sözünü söylemiş bir gelenekten başka bir şey değildir. Bizzat zekâ da skolâstik şair ve filozoflarda nadir olmayan inanmazlık itirafları daha büyük bir dikkatle toplanmış olsaydı görüleceği veçhile, tanrıbilimsel bağdan yakasını kurtarmıştır. Aşkın ayağını hiç bir peşin - hüküm bağlamamakta olup isteğinin arkasısıra, cinsel münasebetlerin zararsızlığından, emin gitmektedir.

---

[1] Bay Fére'nin eserinde bu konuya dair çok alâka çekici bir bölüm vardır.

Burada bugüne kadar katiyen incelenmemiş ve zaten yanaşılması da güç olan nazik bir noktaya gelmiş bulunuyoruz: aşkın ahlâkı üzerindeki firenginin tesiri.

En eski zamanlardan XVII nci yüzyılın ilk senelerine kadar sürmüş olan Avrupadaki insanlığın hâli mecazî tabirlerle dünyanın saflığı denilebilecek hale tekabül eder. Günah devri, Christophe Colomb'la başlar. Öyle bir topluluk tasavvur edilsin ki orada aşk hangi şartlar içinde yapılırsa yapılsın neticesinde korkunç hastalıklara sebebiyet vermesin; öyle bir topluluk ki en ateşli öpücükler ana sevgisi yahut dostluk gösterilerinden fazla maddî tehlikeler doğurmasın; böyle bir topluluk bizimkinden o kadar farklı olacaktır ki bunu kavrayamayız bile. Zira şehevî istekler orada serbest bir surette korkmadan çekinmeden gelişmektedirler. Pudor kelimesinin Latincedeki ve bizim modern dillerdeki anlamı asla bir değildir. Latincede pudor, şeref, etikete uygun hareket, vekar anlamına gelir. Bizde ise, zehirli olması muhtemel olan gençliğin huzuzatı karşısında korkmak, titremek demektir. Firengiden önce dudaktan öpmek bir selâmdır. Sümüksel levis karşısında ortadan kalkmıştır: Kadınlar şehevî tutku, iradelerini sarsmamışsa, öpülmek üzere alınlarını uzatırlar, sonra iki cinsin birbirlerine bir adım daha uzak durduklarını görüyoruz. Ya sadece bir baş işaretiyle, yahut ancak ele dokunmak suretiyle, yahut çekinerek iki eldivenli eli birbirine değdirmek suretiyle selâmlaşılmaktadır. Frengi, hayatın kendisi demek olduğu için ölümden daha güçlü olan aşka değil fakat cinsel kardeşliğe son çekmiştir. Amerikanın keşfinden beri erkek ve kadın arasında cehennemî bir korku hüküm sürmektedir. En korkutucu dinlerin bile ancak geçici bir zaman için ya-

pılabildiğini bir virus başardı ve dudaklar birbirinden koparılmış oldu.

Aşk ahlâkının tarihini yazmak isteyecek olan tarihçiler, bu tarihi frengiyi hygiène'e bağlayarak yazacaklardır. Törelerde büyük karışıklık olması zaruriydi: Bir doktor ve bir şair olmak sıfatıyle yeni hastalığın saçtığı dehşeti gözleriyle görmüş olan Fracastor:

Obstupuit gens Europae ritusque sacrorum
Contagemque alio non usquam tempore visam,

diyor. "Obstupuit gens" "bu, evrensel bir devir oldu, herkes aşkın ve dünyanın işinin bittiğine hükmetti.

Erdemini değil fakat sıhhatini korumak için, bilimin ahlâkçılarının oldukça yerinde olarak "promiscuité" dedikleri şeyden vazgeçmek icabetti; hemen yakalanıveren ve inkâra imkân olmayan maddî bir hastalığın korkusu iki cins arasında öyle bir ayrılık yaptı ki bu, hastalığın şiddeti geçtikten sonra da sürdü. İncil'in yaptığı tepki frenginin yaptığını bir kat daha artırdı. Avrupa toplulukları kendilerini öyle yeni şartlar içinde buldular ki onlara yeni bir ahlâk gerekti. Sırf tanrıbilimsel kavramlar üzerine kurulmuş olan temiz eteklilik ile hayasızlık arasındaki eski anlaşmazlık ortadan kaltkı. Herhangi bir cinsel edim tehlikeli olduğundan, temiz eteklilik de menfi neticeleri yüzünden daha az tehlikeli olmadığı için, bir uzlaşma arandı. Hygiéne'cilerin gelecekteki varacakları neticelerle itiraf etmek lâzımdır ki; aynı havayı çalan ve baştan anlaşmış olan toplumsal içgüdü, bu uzlaşmayı evlenmede gördü ve evlenme de bu suretle üç yüzyıllık bir maskara ömürden sonra kendisini birdenbire baş tacı edilmiş buldu. Fakat bu, kötü törelerin taşıp kabarmasını yakıştıramadı ve maruz kalınan tehlike,

istenildiği gibi yaşanıldığından insanı cezbeden bu hayatı gözden düşürdü. Kızlar kendilerini müthiş sakınır oldular ve bilinçsiz bir surette korkunun mimiğini utanmadan ileri gelen cilve gibi göstermeyi öğrendiler, gitgide erdemlerinin nedeni hakkında kendilerini kandırdılar ve sonra bu kandırmayı da unuttular ve öyle bir zaman geldi ki kadınları temiz eteklilığı, saflıkla ya dine, yahut gizli bir nevi Tanrı'ya, yahut da ne olduğu bilinmeyen duygusal bir inceliğe atfedildi.

Yeni cinsel ahlâkın başlatıcı sebebi daima haberimiz olmadan tesirini gösterir. Promiscuité'nin neticelerini etrafıyle anlatan balmumu şekillerin teşhir edildiği müzeleri tutmak idarecilere gelenek olmuştur. Bu konu etrafında yazılmış, geniş müşterisi olan, bir edebiyat vardır ki şehvetengiz resimleri doymak bilmez bir hırsla satın alanlar tarafından alkışlanmaktadır. Frengi, aşk tehlikeli bilindiğinden güzelliğini hiç bir şey sürmemesine borçlu olan bir insan yüzünü aşk ilham ediyor bahanesiyle mahkûm ettirmek mucizesini göstermiştir.

Bu görüş tarzının, eğer meseleye kanunların aptal gücü karıştırılmasaydı ve eğer laf faydalı olduğu için acı yergilere ve istihzalara tek başına karşı koyabilecek olan bir ahlâkı ikna etmeyi üzerine almış olsaydı, tutacak bir tarafı olurdu. İnsanlar, cinsel çekinmeye sebep olmuş olan bu hastalık kalkınamayacak şekilde yere serilmedikçe, daha birçok yüzyıllar frengiden önceki serbestliği göremeyeceklerdir. Lâkin herkes ateşle bildiği gibi oynamakta serbesttir. Tedbir, nasihat edilirse de, zorla kabul ettirilemez. Aşkın ahlâkının yarı dinsel, yarı tıbbî olması onun sırf yatanbilimci ya eczacı görüşüyle incelenmesini icabettirmez. İlinekler olağanüstü ehemmiyette bile olsalar yine ilinek ol-

maktan bir adım ileri gidemezler. Aşktan sanki aşkın altın devri hüküm sürüyormuş gibi bahsetmek ve yüzdeki geçici olaylar üzerinde duraksamadan ancak öze bakmak lâzımdır. İnsan topluluklarında salt denilebilecek pek az şeye tesadüf olunabilir. Bu topluluklarda hemen her şey hassaten cinslerin münasebetlerinden başka her şey, şekilden şekle girebilir. Zira cinsel münasebetlerdedir ki hayatın canı, nedeni ve sonu, çözülmesi güç bir sayı gibi, sarmaş dolaş bir haldedir. Hayat, hayatın öz amacı olan edim sayesinde mümkündür. Bu, bu işte kendisine vücut veren ve aynı güçte olan nedenin özdeşi bir etki görmeye zorlayacak olan akla saçma görünecektir. O, bu işe karıştırılmamalıdır. Gücünün yetmeyeceğinden ötürü değil, fakat akıl, aşkın gösterilerini tüzükleyecek kanunlar imgeleyip onları epey bir zaman yürütebilse de, bu kanunlar zorunlu olarak tabiî kanunlar kadar mükemmel olamazlar. Sonra insanın, tabiî kanunlardan, onlara küçük bir çocuk gibi uyar uymaz, sorumlu olmadığını göz önünde tutmak lâzımdır. Fakat insanın kanun olarak ilân ettikleri bir gün gelir ki yalnız etini yakmakla kalmaz aklını da kül edr. Zira her şey birbirine bağlıdır ve anlıksal kolaylık açık bir surette duyuların serbestliğine bağlıdır. Her şeyi duyamayacak bir durumda olan bir kimse her şeyi de anlamaz ve her şeyi anlamamak da hiç bir şeyi anlamamak demektir. Edebiyat, sanat, felsefe hatta bilimde ve içinde zekâ bulunan bütün beşerî jestler, duyarlığa tabidirler. Lycurgue'ün fantezilerini Isparta, zekâsı pahasına ödemiştir; insanlar orada yarış atları gibi güzeldirler. Ve kadınlar sadece budalalıklarına sarınarak çırılçıplak dolaşmışlardır. Kurtizanların Atina'sı, aşkın hür olduğu Atina ise modern dünyaya anlıksal şuurunu vermiştir.

Temmuz 1900

GENÇ BİR YAZARA SAMİMİ ÖĞÜTLER

"... Yolun kısasını bulan herhangi bir kimse, seyahati esnasında bu yoldan geçmek suretiyle faydalanan halka veya ferde iyilik etmiştir."

Jonathan Swift, genç bir şaire öğüt mektubu 1720.

Son mektubumun, itiraf ederim ki, biraz aşırı sinirliliği cesaretini kırmamış. Bu sefer de yalvarıyorsunuz, atlatmalar, tanımamazlıktan gelmeler sizi aklınıza koyduğunuz şeyleri yapmaktan vazgeçirtmek şöyle dursun onları bilâkis körüklüyor, belginleştiriyor. Bensiz edemeyeceğinizi zannettiğinizden, bütün huysuzluklarıma katlanıyorsunuz. İstifadenizi mucip olduğu takdirde sopadan bile yılacağa benzemiyorsunuz. Yağdırdığı küfürler arasında kokulu bir bal gibi faydalı öğütler dökülen bir ağıza tapmaya can atıyor gibisiniz. Evet muhakkak ki böyle bir ruh haleti hayretimi mucip olmuş ve büyülemiştir. Kazmanın altında verimli bir toprak olduğunu anlamış bulunuyorum. Kazmayı yere bırakıyorum ve tohum atmaya başlıyorum. Yarıl; ey taze toprak, tohumu kabul et ve bol mahsul ver.

I

Şimdiye kadar Fransız yazarının asaletlû zanaatı hakkında hazırlayıcı bazı dersler aldığınızdan, içine girmek

üzere olduğunuz bu âlemin bizzat içinde hayatlarını yaşamak zorunda olup onun medarı iftiharı olanlar tarafından adamakıllı yerildiğini öğrenmiş olsanız gerektir. İşitmişsinizdir ki bu âlem bir genel ev, hem bir domuz ahırı, hem bir rhétorique sınıfı işini gören bir dilenciler tekkesinden başka bir şey değildir. Bu sanının çok mübalâğalı olduğunu ve bir güzel palto, sağlam kunduralar, su geçirmez eldivenler ve hiç bir şeyden korkmayan — ne yağmurdan, ne tahkirlerden, ne doludan, ne yalanlardan, ne kardan, ne de balkonlardan boca edilen kusmuklardan korkmayan — bir şapka ile orada, Allah bunu da aratmasın, dedikleri cinsten bir hayat geçirmenin mümkün olduğunu göreceksiniz. Daha tehlikeli konaklar da vardır. Açıkgöz ve işini bilen bir kimse için tavsiye edilebilecek ve keşkülünüzün içindeki eşyaların sürümünün daha çabuk ve daha avantajlı olacağı başka bir yerde bulmak imkânsızdır.

II

Keşkül hakkında size hususî olarak söyleyeceğim pek az şey var. Bunu ele geçirmek için ne ticarette olduğu gibi para lâzımdır ne de eski edebî sosyetelerde âdet olduğu gibi tahsil ve kabiliyet; şimdilik size açıkgöz olmaktan başka şey lâzım değildir. Açıkgözlülük, açıkgözlülük, yine açıkgözlülük. Gözünüzün önüne yeşil iri cevizlerle yüklü bir ceviz ağacı getiriniz ki sahibi de uzaklarda tarlalarını temizlemek yahut harman dövmekle meşgul bulunsun. İri cevizleri ayağınızın dibine bir yağmur gibi yağdırmak için elinize uzun bir sırık almak veyahut taş atmak kâfi gelecektir. Bundan sonra da parmaklarınızı kirletmeden kabuklarını soymaktan başka yapacak bir şey kalmaz. Bazı kim-

seler vardır ki bu işin çok güç olduğunu — ve muhakkak bir iz kaldığını — iddia ederler. Evet bu güç bir iştir ve elleriniz boyanmışsa, eldiven taşımak suretiyle meseleyi örtbas edersiniz. Diğer bir sebeple de size eldiven taşımayı tavsiye etmiştim.

Büyük bir ustalıkla zenginlerden ve fakirlerden, ağaçlardan ve böğürtlenlerden çalabileceğiniz şeylerle doldura-cağınız keşkülünüz hakkında müteakip paragraflarda serilmiş bir halde diğer bazı bilgiler bulacaksınız. Zira sizin hilkaten iş becerir ve kurnaz bir zekâadan başka bir şeye malik olabileceğinizi hiç tahmin etmiyorum. Bu takdirde ise öğütler istemeyeceğiniz gibi bunlara ihtiyacınız da olmayacaktır.

III

Zengin olarak ölmelidir, sözü herkesin tekrarlayıp durduğu bir şeydir. Bu aforizma olsa olsa orta halli bir tacire yakışır. Dostum düşününüz ki siz seçkin bir sanata intisap etmek üzeresiniz, size iyi kabul gösteren cemiyete daha yüksek ve daha yakışık alan bir söze uyarak katılınız. Size, şu ikiye bölündüğü vakit hem hali ve hem geleceği kucaklayan öğüdü veriyorum: "zengin olarak yaşamak lâzımdır ve semiz olarak da ölmek" bu bilgece söz çok açık, gayet insanî çok modern iki manadan başka üçüncü bir, yalnız meslekten olanların bilebileceği ve harikulâde manayı da ihtiva etmektedir. Size, semizlik ünün başlangıcıdır sözünü de sağlık vermeden işe başlamak istemiyorum. Sizden daha zeki olmadığı ve içinde sizin kadar işi başarmak için büyük bir istek olmadığı halde — fakat bilgece bir hareket tarzına uyarak — işe girişen çağdaşlarımızdan bazılarının

muvaffak misalleri sizi her ne kadar ümitlere düşürebilirse de şan ve şeref istemeye kalkmamalısınız, semizlik size yetişmelidir. Bu da nice fakir yiğitlerin açlıktan öldükleri bir zamanda hor görüp atılacak bir şey değildir.

Keşkülünüzün muhteviaytının satacağınız güne kadar hemen muhtaç olduğunuz parayı bulmak için size ne borsa oyunu, ne de, bütün erken inkişaf etmiş ehliyetinize rağmen, on yedi yaşında iken malik olamayacağınız ve meyve verecek bir surette kullanılması yetişkin adamların tecrübesini isteyen ve ateşle oynamak gibi bir şey olan, şantaja başvurmanızı asla tavsiye etmeyeceğim. Aziz dostum, işte size bir ilke ki üzerinde uzun uzun düşünmenizi isteyeceğim. Temin bütün kârlara rağmen başarılması sıhhat, erkinlik yahut şeref ve haysiyet gibi şeyleri muhakkak bir tehlikeye maruz bırakmadan imkânsız olan her edim ahlâksızlık sayılmalı ve katiyen curet edilmemelidir. Bu sözü kalbinizde bütün ihtimamlarınızla saklayınız, o sizi birçok belâlardan ve sizin alınyazınızla doğan kimselerin daima maruz kaldıkları kazadan koruyacaktır.

Fakat siz darda değilsiniz. Bütün genç arkadaşlarınız gibi siz de zenginsiniz, herkes gibi siz de, akamete düşmek ve bunalmak üzere iken evlenmiş olan ana babanın çocuğu olmanız dolayısıyle, daha genç yaşınızda mirasa konmuş bulunuyorsunuz. Vasiniz size mallarınızı, servetinizi teslim etmiş bulunuyor. Çok aşikârdır ki böyle mesut bir alınyazısı ile doğmuş olmasa idiniz edebiyatçı olmayı asla aklınıza getirmeyecektiniz. Hayatını kazanmaya mecbur olan bir yazarın âlem maskarası hali sıhhati yerinde bir adamın gözünü artık asla kamaştıramayacaktır. Ve şunu da ilâve etmeliyim ki geçmiş zamanların bütün o fakir şairlerinin (tarih yahut efsane) anlıksal kifayetsizliklerindendir

ki şan ve şerefi, kasaya, çaresiz kaldıkça şiir perilerinden medet umarak inim inim inlemeyi de hayatta emin bir mevki sahibi olmaya tercih etmek zorunda kalmış oldukları bana akla en yakın bir hakikat gibi geliyor. Beni bu sanıda direndiren şey altı yedi seneden beri bu işe girişen bütün gençlerin —bunu kendileri itiraf etmektedirler— bu işi seçmelerinin sebebi istidatlarının bu işe olmasından ziyade edebiyatın hoş ve kazançlı bir ticaret olduğunu tahmin etmiş olmalarıdır. Eğer cepleri bu işi yapmaya müsait olmasaydı kârlı bir surette başarılması sermayeler isteyen bu işe çoktan yan çizerlerdi. Parnasse'ta keşiş yahut serseri hayatı geçirenlere gelince bunlarla uğraşmaya bile değmez. Kalıptan kalıba gireceğiniz dünyada ise onlara asla rastlayacak değilsiniz. Edebiyat dünyası da bu dünyadan ibarettir. Öteki edebiyattan ise söz açmak dahi edebe uygun değildir.

Neleri mi okumanız lâzımdır? Ciddî ve çeşitli şeyler okumalısınız. Muvaffakiyet kazanmış her kitabı okuyacaksınız. Bilhassa modernleri seçeceksiniz; zira eskiden liyakat ile başarı çoğu zaman birbirinden ayırt edilemiyordu, bu son günlerde ise birincisinin artık hiç bir belgin manası kalmamıştır. Liyakat, kitapçılarla münekkitlerin ağzında bazen hâlâ başarı ile aynı manada kullanılmaktadır; fakat daima ikinci olarak ve ancak çok satış olmuşsa böyle bir düşünüş ve kıymet biçiş cüreti gösterilip, ağıza alınır. Evvelâ katalogları gözden geçiriniz ve çok övülmüş her esere bir artı işareti koyunuz. Eğer bir roman kırk binden az satılmışsa pek az bir edebî kıymeti var demektir. Tabiatıyle üzerindeki adetle mütenasip olarak. Bir şiir kitabı on beş bin basılmışsa okunabilir, on bin tane basılan bir metafizik kitabı da keza, yirmi beş bini geçmeyen bir edebî hiciv kitabının sayfalarını bile açmaya değmez. Asıl marifet binler-

ce ve baş döndürücü bir süratle satılan, insanı hemen meşhur eden, kapış kapışa giden kitaplar yazmak; bu kitapların yığın yığın hümmalı bir surette, birbirlerini ite kaka kapışıldıklarını görmektir. Zira ben sizi öyle yarım yüzyılda yenip bitirilemeyecek, namuskârane ve yavaş yavaş kazanılmış servetlere razı olacaklardan zannetmiyorum. Okuyunuz, fakat harıl harıl; ta ki hafızanız çabucak şişsin. Birkaç cildi bitirir bitirmez siz de birçok kimselerin birleştikleri noktayı, zamanımızın bütün tutunmuş kitaplarının birleştikleri noktayı, anlamış olacaksınız. Bunu elde ettikten sonra okuduklarınızı kapayınız ve yazmaya başlayınız. Elmas elinizdedir ve yapılacak iş de onu son modele göre yontmaktan ibarettir. Bu, herkesin birleştiği noktayı ben kendi hesabıma aramadım; tesadüfen bulmuş olsaydım da ağzımdan bir kelime bile çıkmayacaktı. Neticesi size sadece parola vermekle kalmayıp bir metot da sağlayacak olan bu ava bizzat kendinizin çıkmanız lâzımdır.

V

Üslûp hakkındaki şüpheleriniz göğsünüzü kabartsa yeridir. Hayır "sanatkârane yazmak" lâzım değildir. Cidden istidatlı birçok gençler üslûp yapmak hevesine kapılarak, kendilerine bütün kapıları kapamışlar ve en parlak bir edebî istikbali körletmişlerdir. Şüphesiz ki yazmak sanatı bugünlerde oldukça (zannedildiği kadar değil) yayılmış bulunmaktadır. Fakat yazmamak sanatı, ilkelerini henüz kimsenin dizip dökmemiş olmasına rağmen daha çok yayılmıştır. Bugün bir yönsemeden ibaret olan bu hale yarın bütün zevk sahibi insanların uyacağı bir kaide olacaktır. "Üslûp, yahut sanatkârane yazıdan kaçınmak hakkın-

da" ismi verilerek yazılması gereken güzel bir traité. Ve işte birinci kuralı: "Her günkü konuşmalarımızda daima kullanmadığımız bir imgeyi asla kullanmayınız." Diğer bütün kurallar bundan çıkacaktır. Yakından bakıldığı takdirde iyiyi kötüden ayırt eden ve güzellikten anlayan bir insanı "sanatkârane yazmaktan" korumaya yetecektir.

Lâkin lekesiz bir ün ile umumun saygısını kazanmak ancak sanatkârane yazıdan yakayı ilk hamlede kurtarmakla kabildir.

İlk karaladığınız yazılarınızdan bazıları, hatta birkaç sahifeniz bile, sizi çekemeyen bir meslektaşınız tarafından unutulmuş oldukları köşelerinden çıkarıldıkları takdirde, yirmi yıllık çalışmalarınıza ve başarılarınıza rağmen bütün ününüzü kirletebilir. Bir gazetecinin "... çok güzel, yepyeni ve olağanüstü bir üslûpla yazılmış olan bu kitap..." diyerek övdüğü makalesi yüzünden tamamıyle üslûpsuz bir romanın sürümünün birdenbire durduğunu gördüm. Halbuki bu iddia büsbütün asılsızdı; fakat bu romancı gençliğinde bu çeşit olaylara yol açan bir kitap yazmıştı: Demek ki ilk kitabınızın münakaşa kabul etmeyecek bir surette üslûpsuz olması ve taptaze sahifelerinde, tıpkı bir çimenden koparılır gibi herkesin sevdiği çiçeklerin kolayca toplanmasının mümkün olması lâzımdır ve bütün tasvirlerinizin halka her kitabı okuduğunu sandıran ve bundan böyle artık yeni bir şey yaratmanın imkânsız olduğu sanısını veren, öteden beri bilinen bir şey sanısını vermelidir. Öyle bir roman yazınız ki orada her şey, şahısların adlarına, duvar kâğıtlarının nüanslarına, koltukların şekillerine varıncaya kadar; konuşmalara, jestlere, manzaralara, tebessümlere, saçlara, kazalara, aşk sahnelerine, kıskançlıklara, pabuçlara, etekliklere ve vicdanlara varıncaya kadar her şey insanın

üstünde kaybedilmiş bir köpeğin veya yoldan çıkmış bir sevgilinin tekrar bulunması tesirini bıraksın. Böyle bir romanı bize kim yazacak? Birçok ünlü yazarın böyle bir şaheser yazdığını söyleyerek övündüğü ağızdan ağıza dolaşmaktadır. Onların bu işi hemen hemen başardıkları söylenebilirse de, lâkin bunda insanı hayretten donduracak derecede muvaffak oldukları söylenemez. Adilikten kurtulamamışlardır. Zira üslûbu mahkûm etmeme mukabil seçkinlikte ısrar ettiğimi elbet anlamışsınızdır. Bundan maada, hiç bir üslûba bağlanmamış olup, hiç bir fikri müdafaa etmek için yazılmış olmayan bu seçkin kitabın en güç beğenizleri ve ince ruhluları tatmin eden büyüleyici "bir edebî hava" yaratmasını istiyorum.

VI

Size fikirleri yasak ederken sadece orijinal yahut da yeni görünecek kadar yenileştirilmiş fikirleri kastettiğim aşikârdır. İşte yukarıda keşkülünüzde bulunmasını söylediğim bu kabil fikirlerdi. Ve siz bunlardan mahrumsunuz, düşünmek için de zamanınız yok. Zaten fikirler havada uçuşan ve beğendikleri yere konup orada biten budalaca gelişip çiçek açan, çiçek açtıkları için de etekleri zil çalan, tohumlardan hasıl oluverirler. Öyle ise boş kafanızı bir şeyler çıkarırım diye ve rüzgârın, kuruyup ölüveren, tohumlardan başka bir şey bırakmadığı kısır kumu eşeleyip durarak kıymetli zamanlarınıza yazık etmeyiniz. İşinizi fikirsiz döndüremeyeceğiniz meydandadır. Öyle ise kimsenin ruhu bile duymadan çalınız. Kendilerini en çok istifade ile soyacağınız yazarlar sizden hemen evvelkilerdir. Onlar tırmanacakları yolun yarısında bulundukları ve var kuvvet-

leri ile durup dinlenmeden çalıştıkları için kendilerini korumaya, ihtimal ki, ne zamanları ne de imkânları vardır. Ancak tepeye vardıktan sonradır ki ses iyice işitilebilir, onlar bağırsalar bile sesleri dikenliklerde kaybolup gidecektir. Görüyorsunuz ki işe emniyetle girişebilirsiniz.

En yakınınızdaki büyükleri seçmenize diğer bir sebep de fikirlerin, zaten şöyle böyle tutunmuş olduğundan halk üzerinde yepyeni ve taptaze buluşlarının hoyrat tesirini bırakmamasıdır. Bu fikirler harikulâde bir şansın lûtfu ile birkaç gün içinde yayılabilirler, bu yarı yarıya başarılmış bir iştir, çekinmeden istifade ediniz. Zira muvaffak olmak lâzımdır ve menzile ilk erişen ise, diğerleri gece yarısı yağmur altında nefes nefese önlerini görmeye çalışıp çile doldururken, sofraya geçip oturabilir. Hatta size hana girince kapıyı arkanızdan iki defa sürgülemenizi tavsiye edeceğim. Eğer kapıya vurulursa, seslenilirse, içeridekilere bunların yolda rastladığınız hırsız çetesi olması muhtemel olduğunu söyleyiniz ve eğer zorla girmeye kalkışırlarsa handa eli silâh tutanları silânlandırıp pencerelerden ateş ettirmekten çekinmeyiniz.

Sizden daha kıymetli olanların daha sonra yahut da hiç bir vakit varamayacakları bir yere bir sıçrayışta çıktığınızdan dolayı hakikaten velveleli bir önem kazanacaksınız. El çabukluğu ve azim ile aşırdığınız istidatları namuskâr bir eda ile özetliyor görüneceksiniz ve hanın eski müşterileri sizi bir tansık gibi kutlayacaklar. Hepsinin bu işe inanmayacakları meydanda ise de bu kimselerin işin farkında olmalarının ne kıymeti vardır ki. Zira yarımbaş ağrıları tuttuğu zaman onlara üzerinde kolayca kalem oynatacakları ve halkın anlayacağı konular, hayatınızda hiç ol-

mazsa bir iki defa olsun makale konusu olunuz. Sizin için en zararsız olan şey, kârınıza kâr katan şöhrettir.

VII

Fakat, kuvvetinizin yetmeyeceği korkusu ile yokuşun alt başında duraklayacağınızı da baştan hesaba katmanız lâzımdır. Bu takdirde de kendinize, halinizden anlayarak yardımınıza koşacak ve elinizden tutarak, sizi sarp yokuşu kolayca tırmandıracak bir üstat seçmeniz lâzımdır. Mahareti kuvvete, hileyi şiddete tercih ettiğinizi bildiğim içindir ki size bu en emin metodu tavsiye ediyorum.

En kaba, en nemrut yaşlı üstatlar, daha genç yaşlardakilerinde misline rastlanmaz bir kolaylıkla tuzağa düşerler. Birçok düşmanları olduğundan (zira sadece yaşamak, düşman kazanmak için yeter) hatta lûtfen gösterilen bir alâkanın yardımını bile dört gözle beklerler. Çoğu zaman da yapılan iyiliği unutmazlar; zira onlar artık hiç bir şeyden çekinmeyecek kadar yaşlanmışlardır ve haklarında beslenen güzel bir duygu onların hatırını, kendilerini pahalıya patlamadan hoş edebilir. İşte böyle ayaklar altında kalmış zelil bir ihtiyarı yuvarlandığı çukurdan gözünüzü kırpmadan kaldırınız, müdafaa ediniz. Henüz kıymetsiz sayılan makalenizin sayfaları arasında baş tacı edildiği küçük bir mecmuada onu methediniz ve "bütün bir neslin kinine kurban gitmiş olan bu büyük yazarı hakkı olan en baştaki yerine yükseltmekten" çekinmeyiniz. Eğer bu seçtiğiniz kimse hakir ve en aşağılık bilinmiş biri ise bu küçücük himmetinizin mükâfatı pek büyük ve pek istifadeli olacaktır. Daha ilk gençliğinizden itibaren, şüpheli olduğu muhakkak olmakla beraber, kârlı ve kamul sanıya

göre de şerefli bir şey olan bir ünü paylaşacaksınız. Bununla beraber bu kabil münasebetlere kâr sağlandıktan sonra da, hâlâ devam edilirse tehlikeli bir hal alabilir. Yaşlı edibin — efendiniz olan — halkın gözünden, ya ahlâksızlığı hakkında uydurulmuş tezvirat, yahut çok iğrenç ahlâksızlıkları, hatta hakkınızda göstereceği bir tevecüh yüzünden bile tamamıyle düşebilmesi bir gün meselesi olduğundan menfaatiniz icabettirdiği vakit düşünmeden onunla alâkanızı kesmeye hazır olmalısınız. O zaman "kalbiniz kanaya kanaya" fakat bütün şiddetinizle konuşacak ve ipliği pazara çıkmış bir samimiyetten yakanızı sıyırmak için riyakâr ihtiyar hakkında ağzınıza gelen küfürü savuracaksınız. Bütün bunları yapınız fakat ifrata kaçmayınız ve hem yaralanmış, hem hürmetkâr bir genç dostun vakarını da elden bırakmayınız. Bu suretle de hem muhakemenizin istiklâlini, hem de kalbinizin müşfikliğini göstermiş olacaksınız.

VIII

Bütün arkadaşlarınız, bütün meslektaşlarınız genel olarak bütün edebiyatçılar hakkında en kötü iftiralar, en utandıracak vakalar uydurunuz. Onları eserlerinden, ailelerinden, sıhhatlerinden vurmaya çalışınız. İntihal yapıyor, kürek cezasına çarpılmıştır, firengilidir deyiniz; böylece sizi herkes meseleyi iyice bilen, zeki ve biraz kötü dilli bir adam olarak bilecek ve gazeteciler sizinle tanışmak isteyeceklerdir. Bu ise daima iyi bir şeydir zira ün, gök gürültüsü gibi birbirini kovalayan sayısız küçük yankılardan vücut bulur.

Bu hemen herkesçe malûm olan öğüde, hakikî bir değer veren şey şudur: Hilekâr sözlerle, büyük bir maha-

retle kirlettiğiniz bu meslektaşlarınıza, ister sözle ister yazı ile hitap etmiş olunuz, hemen lâfı değiştirerek yüz geri edin geminizi akıntıya bırakın ve öyle bir maharetle manevra yapınız ki kötü niyetlerinizden bir an bile şüphelenmek kabil olmasın. Bu nokta önemlidir. Imzanızı taşıyan, hakikatin zoru ile, sevgili dehasını itiraf ettiğiniz bir mektubunuzu eline geçirmiş olan falanca şair, arkadaşlarının sizden çıktığını iddia ettikleri kötü isnatlara asla inanmayacaktır. Eğer direnirlerse onları yalancı, kıskanç insanlar sayacak ve belki de kendileri ile bozuşacak ve siz de çıkarınıza çok yarayan bir işi gizli gizli başarmak için meydanı boş bulmuş olacaksınız. Dünkü gibi hatırımdadır, ihtiyar bir üstadın, karşımda hakikaten iğrenç bir ustalıkla paçavraya çevirdiği bir yazar, bana bu usta kasabın, içinde cildini en nazik, en rengârenk bir tavus tüyü ile okşadığı, bir mektubunu sevincinden titreyerek okudu. Bu serüven beni çok düşündürdü.

Size gönderilmiş bir kitap için teşekkür ederken cevabınız kitabın değerinden ziyade yazarının önemini belirtecek şekilde olsun. En son gönderilen kitabın, aynı yazarın eserlerinin en yetkini olduğunu ve yazarının daima ilerlemekte bulunduğunu söylemeyi prensip edininiz. Bundan sonra da koplimanları yaşa, üne, nüfuza göre yapıp yakıştırınız; öcünüzü arkadaşlarınızla bu eser hakkında ileri geri konuşmakla alırsınız. Bir eseri didiklemekten duyacağınız haz bu eserin değeri nispetinde çok olacaktır. Bu esere büyük ve dayanıklı olduğu nispette daha güzel tekme atılabilir ve üzerinde gecelerce hora tepilebilir.

Yedinci paragrafımda açıkladığım çok istisnaî halden başka bir yerde asla edebî tenkitler yapmayınız. Kendi sanatınızı bastırtmak kadar tehlikeli bir şey yoktur. Biz ancak

büyük bir titizlikle kafamızda kilit altında muhafaza ettiğimiz şeylere hükmedebiliriz, kapıyı açarak elimizden kaçırdığımız sanılarımızın ise esiri olmuşuzdur. Eğer tesadüfen, zannetmem ya, aklınıza esip de burnunuzu bir edebiyat münakaşasına sokacak olursanız, dolaşık yollar seçin, meselâ bir tabloyu tenkit edin. Ressamlar en saçma tenkitlere dayanabilirler; çünkü cevap vermezler. Ve bir artiste nişan alırken aynı ilkelere dayanan bir edibi yaralamak kolaydır. Bu hilede muvaffak olunsa da tehlikelidir. Uzun uzadıya düşünmeden Jonathan Swift'in verdiği şu öğüde uymanızı asla istemem: "İlk kalem tecrübeniz libelle (namus kirletici yazı), pamphlet (küçük şiddetli ve yerici yazı) yahut yergi nevinden adınızı dillere destan eden kahramanca bir hareket olmalıdır." Yirmi kadar ünü tepeleyiniz; ününüz muhakkak surette büyüyecektir..." Hareketiniz hakikaten "adınızı dillere destan eden kahramanca bir hareket" ise âlâ, fakat bunu size kim temin edebilir. Yirmi ünü devirmek, bilhassa bunlar mertçe ve alın teri ile kazanılmışlarsa, işte genç bir yazar için kendisini büyük tehlikelere maruz bırakmadan çok ender olarak ele geçirilebilir bir saadet. Ve benim insanın kendisini tehlikelere atmasını kesin olarak istemediğimi de biliyorsunuz. Binbir itina ile devirdiğiniz yirmi üne mukabil birçok dost kazanabilirsiniz, kinlere gelince bunu hesaplamak imkânsızdır. Lâkin ya heykel dayanıklı çıkar da hemen dağılıvermezse, ya düşüşü hemen ve yıldırımla vurulmuşçasına olmazsa; bu takdirde kendini toplayabilir ve tunç elleri ile boğazınızı müthiş bir kıskaç içine alıp sıkabilir. Bana kalırsa vurulmak istenen bu kabil en isabetli darbeler, fikirlerin birbirinden bu kadar ayrı olduğu ve ücretle asker toplayıp bir parti kurarak bir ordu vücuda getirmenin bu kadar kolay olduğu

bir devirde daima fena neticeler verecektir. Size söylediğim gibi, daima inkâr etmeniz mümkün olan sözlerle hücum ediniz.

Swift'in verdiği öğüdün ikinci kısmı bana bilâkis tavsiyeye çok şayan görünüyor, övmeyi yasak ettiği için kendisini açıkca takdir ediyorum. Övmek fena bir şeydir: elinizden geldiği kadar güzel kısımlarını ışıldatıp kusurlu taraflarını örtmeye çalışarak övdüğünüz kimseler, kendilerini daima değerlerinin altında takdir edilmiş bulacaklar ve sesinizi perde perde medihten mübalâğaya, şarlatanlığa kadar yükseltseniz de, onlar, dehanın safiyetine yahut yüksek kalplerın sıcaklığına malik olmadıkları takdirde, rakiplerine gösterdiğiniz küçük bir dostluk alâkasını asla unutmayacaklardır. Kendilerinden bahsetmediğiniz kimselere gelince, onlar susmanıza susmakla mukabele edecekler ve teşebbüsünüz de bu suretle size asla bir şey temin etmiş olmayacaktır.

IX

Kuvvetiniz, silâhlarınız, küstahlığınız ne olursa olsun bir kulübe yahut bir kahveye gitmeye muhtaç olduğunuz gibi, bir edebî okula, yahut bir edebî cereyana katılmak ihtiyacını duyacaksınız. Böyle bir ihtiyaç duyunca, gözlerinde mevki hırsından başka bir şey olmayan milletvekilleri gibi davranınız, her partiye yazılınız. Fakat en belâlısından, arrivistes' (utanmak bilmez açık gözlerin) lerinkinden ayağınız hiç eksik olmasın. Böyle birbirine çelişik münasebetlere girmek suretiyle, zamanı gelince kendilerini iyice yere vurmak için düşmanların itimadını avlamak olan ve size, hakikî çıkarınıza doğru yöneltip, yol aldıracak olan küçük

sırları elde etmiş olacaksınız. Yalnız arrivistes'lerin havadan nem kapan, gayet kötü kimseler olduklarını unutmayınız. Ben onların, tıpkı Sibirya kurtları gibi, karlara yuvarlanmış olan dostlarından birini büyük bir pişkinlikle parçalayıp yediklerini gördüm. Onlar doymak bilmez bir iştahaya maliktirler ve oburdurlar. Ufacık bir tedbirsizlik onları sizin üzerinize saldırtacaktır ve onlar yumuşak etlerinizden başlayıp kemiklerinize, pisliklerinize varıncaya kadar sömüreceklerdir. Emin bir yerden onların ağızlarından kanlar aka aka mağrurane dolaştıklarını gören kimseler de hayran olacaklardır. Bacaklarınızın üstünde, kılıcınızı çekmeye hazır, iki yüzlü deniz gibi, renk vermeden sarsılmadan tek başınıza duracaksınız. Eğer adamlarınızdan birisi işi azıtır, yahut halk size aldırmaz da fazla bir hayranlıkla sadece ona bakarsa, onu büyük bir ustalıkla yere çarpmakta ve diğerleri onu tepelemek, ısırmakla meşgul oldukları sırada, hemen sürünün başına geçmekte tereddüt etmeyiniz. Hayatta gelecekteki büyük bir kazanç için hemen elinizin altında olan bir zevkten vazgeçmeyi bilmelidir.

X

Aşkı ilgilendiren meseleler karşısında da bir vaziyet almak zorunda kalacaksınız. Eğer kadınlardan hoşlanıyorsanız, herkesin dikkatini üzerinize çekmeye asla vesile olmaması için, bu herkeste bol bol rastlanan, yönsemenizi nazarların önüne sermeyiniz. Homosexuel (kendi cinsinden zevk alan) lerin gizli dilleri ve farmasonca tavırlarını öğreniniz, onların aynı havayı tutturmuş olan insan topluluklarının içinde yaptığı falso ile seçilen sinsi ve korkunç sesini (ki bu güç bir şeydir) öğrenmeye çalışınız. Bu sizin

işinize çok yarayacaktır; zira bu gibi insanlar size sadece çok kaynaşmış ve oldukça kuvvetli bir tarikat kurmuş olmak bakımından istifadeli olmakla kalmayacaklar, akla, hayale sığmaz edepsizliklerinin velvelesi ile ününüze — eğer bugüne kadar yapabildinizse — ün katacaklar ve eğer henüz meçhul bir kimse iseniz, sizi edebiyat dedikodularında önemli bir konu haline sokacaklardır.

Bu, cidden almış yürümüş zevke hakikaten malik iseniz size ayağınızı muhakkak surette denk atmanızı tavsiye edeceğim. Fena itiyatlarından şüphelenilen bir kimse ahlâksızlığından emin olunan bir kimseden daha fazla itibardadır. Çok çirkin işler yapabilmek cüretine malik olmak sadece tedbir ve korkaklıklarından dolayı meydana çıkamayan birçok kimselerin alâkasını uyandırır. Fakat bu kötü işlerin işlendiği muhakkak surette meydana çıkmışsa, arzular bu çok galiz apaçıklığın önünde söner. Bu garip, homosexuel'liğe karşı bu yolda davranıldığı sanısındayım, sizi tedbirli olmaya davet ediyorum. Zaten saman altından su yürütmek daima faydadan ari değildir. Bu suretle insan kendi öz cibilliyetini örtbas ettiği gibi, mesele patlak verince de kendisine en son can - kurtaran olan içi dişi bir oluşu saklamış olur.

XI

Merhamet nedir bilmemekle beraber bunu kimseye de hissettirmeyiniz. Sırasında vereceğiniz bir Lui altını sizin iyi bir arkadaş olduğunuz ve dostluğunuzu kazanmak çıkarlı bir şey olduğu hissini uyandıracaktır. Bir münazaa çıktığı takdirde minnettarlarınızın hepsinin düşmanınızın tarafına geçecekleri tabiîdir. Fakat eğer onları kendi tara-

fınıza geçirmek ihtiyacını duyuyorsanız az bir para ile bunu yapabilirsiniz, zira bu insanlar aza kanaat ederler. İçmeden yapamayanlara karşı açık elli olunuz. İnsan içince bazen kadehin dibinde, üzüm zarı kadar ince de olsa, bir vicdan kırıntısına rastlayabilir. Bu halde iken de, minnettarlığını ifade etmek için ihtimal ki, edebî ününüz hakkında zararsız, güzel bir kelime sarfedecektir.

Herkesin dikkat nazarını üzerinize çekmesi muhtemel olan fakir meslektaşlarınızın kitapları hakkında hayırseverliklerde bulununuz; ölmüş şairlere dikilecek heykeller için para veriniz. Fakat, terbiye ve nezaketi elden bırakmadan yapmak kabil oldukça verilen makbuzu almaktan imtina etmeye bilhassa dikkat etmelisiniz. Çoğu zaman diyorum, zira bu gibi işlerin pek sağı solu olmaz, hareketinizin farkında olmayabilirler; diğer ahvalde ise, hatayı postaya yükleyiniz. Bir zengin ve muktesit yazar bilirim ki bu suretle görünüşü koruyarak her sene yüz elli frank'ı bir tarafa atıyor ve bununla metresine bir yüzük alıyordu.

XII

Elbiseniz herkesinkinden ayrı olmasın ve resminizi almalarına müsaade ettiğiniz takdirde, bunun çok güzel olmasına size katiyen benzemesine dikkat ediniz. Hayatta öyle hadiselerle karşılaşılır ki bu gibi ahvalde enayiler tarafından tanınmamak evladır. Bu suretle, bir de üstelik, hem halkı hem de fizyonomistleri kandırmak imkânını ele geçirmiş olacaksınız.

Herkesten ayrı giyinmeniz doğru olmadığı gibi herhangi bir dine de girmemelisiniz. Bu hususta genel olarak

diğer hususlarda olduğu gibi, eğer bir karar vermek zorunda değilseniz, orta sanıyı, herkesin sanısını kabulleniniz. Eğer Yahudi iseniz, Hıristiyanlarla düşüp kalkmanızı ve hemcinsinizi hakir görmenizi ve her iki partinin de avantajlarından ve çekinmesinden istifade etmek için, hemen ihtida edecek gibi görünmenizi tavsiye ederim. Eğer âriflerden iseniz susmanız, hatta bilmemezlikten gelmeniz muvafıktır. Zaten edebiyat dünyasında dinsel yahut fizikötesi bir kanaati açığa vurmak kadar yakışıksız bir şey olamaz. Dalavereler, yapmakta maharet kazanınız, hakikî bir yazarın biricik mihenk taşı olan bu bahiste bir erbap olmaya bakınız.

Politikaya da o kadar bigâne kalmayınız. Tereddüt etmeden sosyalist olunuz. Bugün, istihzaya maruz kalınmadan, bir genç adama, ihtiyarlık günlerinde bir senato üyeliği sağlayacak olan parti budur.

XIII

Cezaya çarpılmayacağınızdan tamamıyle emin olmadan sakın nezaketsizlikte bulunmayınız. Eğer bir yabancı size okumanız için içinde bazı fikirler bulunan bir elyazısı uzatırsa ondan faydalanınız, fakat bütün iddialara göğüs gerebilecek derecede kuvvetli olacağınız güne kadar, bunları kullanmaya asla kalkışmayınız. Bu usul bütün canlılığını gelişigüzel bir muhaverede, yahut güzel bir buluştan alan bir tiyatro yazmak bahis konusu olduğu vakit çok faydalıdır.

Bir meslektaşınızdan aşırdığınız takdirde ondan da şöyle bir bahsediniz. Bu suretle sesini çıkaramayacak, halk da

bütün makalenin, en manasız bir cümlesi müstesna, sizin tarafınızdan yazıldığını zannedecektir.

İmzasız mektup göndermeye başvurmayınız, fakat size gönderilenleri büyük bir ihtimamla saklayınız. El yazısı ekseriya gizlenemez, bir tesadüf size bunların kimin tarafından yazıldığını öğretecektir. Keza bütün tezkereleri bir tarafta saklayınız. Bunlarla birini müşkül bir duruma sokabilir ve o kimseyi avucunuzun içine alabilirsiniz. Birçok gazeteciler yayın dünyasında başka türlü açıklanmasına imkân olmayan mevkilerini bu fırsatı kaçırmamalarına borçludurlar.

Gözü pek kimseler bu hileye başvurmaktadırlar: Nüfuzlu birinin yanına sekreter olarak girmek ve orada çocuk gezdirmek, köpeğe sıkıştığı zaman kapıyı açıvermek, ateş yakmak, ariyeten alınmış şemsiyeleri sahiplerine götürmek ve buna benzer birçok edebî hayata hazırlayan gündelik işler görmek ve üstada hasta olduğu bir günde makalesini yazacağınızı söylemek, bu işi yavaş yavaş üzerinize almak, sonra da günün birinde hakikati gidip gazetenin müdürüne anlatmak. Bu yoldan gidenleri gördüm, fakat muvaffak olamadılar. Zira bir gazete ve okuyucuları için önemli olan şey eser değil imzadır.

İşte aziz dostum, size vereceğim ilk öğütler yahut daha doğrusu sizin vaktinden evvel açan zekânızın üzerinde uzun uzadıya duracağı fikirler... Genç, muhteris, zeki, zengin, peşin hükümsüz ve tasasız olduğunuzdan muvaffak olmak için her şeye maliksiniz. Fakat bu küçük ilkelerden yaptığım buketin size hayatta az faydalı olacağını zannetmiyorum.

Eylül 1896

IDÉALISME'İN SON NETİCELERİ

Quid videat, nescit sed quod videt, uritur illo. Ovide, Métam, III, 430.

Bu son zamanlarda idéalisme'in, asla felsefî olmamakla beraber, törel ve toplumsal değeri hakkında bazı şüphelere düştüm, amansız tefekkürata rağmen bir türlü tereddütlerimi sırf mantık yolu ile yenemedim. Bilâkis idealistlerin ileri sürdükleri kuralın, üzerinde düşünüp bir neticeye varmak istedikçe, hayatta, eninde sonunda etkin yahut edilgin zekâlarda geliştiğine göre, neroncılığa yahut fakirizme varıldığını gördüm. Toplumsal bakımdan da o (daha önce de işaret ettiğim gibi)[1] despotluk yahut anarşi demektir[2].

İmdi, iki yolun kavşağına vardıkta oturup, iyice dinlendikten sonra, gezintime hangi ana yoldan devam edeceğim diye, düşünceye dalan felsefî tedbire bağlanmamakla beraber, tıpkı onun gibi iki yolun kavşağına ben de oturdum ve düşünüp taşındıktan sonra yoluma şimdiye kadar açılmış yollardan hiçbirinden devam etmemeye, dağ tepe gitmeye karar verdim.

Zaten bahsettiğim bu iki neticenin hiçbirinden çekindiğim sanılmasın. Zira bunlar karşımıza zorunlu ve kaçınılmaz bir halde çıkabilirler. Bunların eninde sonunda ne fizikötesi alanda, ne siyasa alanında, ne de gündelik hayatımızın hususî münasebetlerinde, varılması zorunlu ve ka-

---

[1] İdéalisme isimli eserin 16-17 sayfalara bakınız.

[2] Marcel Schwob'ın Hürriyet Adası isimli garip bir masalı okunduğu takdirde fakirizm ve anarşinin ne netice verebileceği görülecektir.

çınılmaz neticeler olmayıp, hayatımızı prensiplerimize uydurmaya kalkıştığımız ve bizi inim inim inleten mantıkî olmak budalalığına kendimizi kaptırdığımızdandır ki bu vasıflara büründükleri ihtimal dahilinde olduğu kanaatine vardım. (Halbuki ilkelerimizi hayatımıza uydursaydık işin içinden çıkmak ne kadar basitleşecekti).

İhtimal ki bütün teminatıma rağmen sözlerimin birbirini nakzettiği söylenecek, fakat herkes kadar muhtaç olduğum insanların hislerine tabi olarak verdikleri hükümleri beni ilgilemez. Zaten bir kurşun gibi dosdoğru gitmek (dosdoğru yahut baştan kestirilen mahreke göre) mantığın dosdoğru yolundan gitmek ancak saf kimselerin — aklı kıt demiyorum, zira bu büsbütün başka bir şey olurdu — kârıdır. Alman filozoflarının büyüklerinden hiçbiri[1] sırf mantıkla yetinmemişlerdir: Ne, kılgın akla yalpa yapan Kant, ne yurtseverliğin çığırtkanlığını eden Fichte, ne kötümserliğinin zehirini aldatıcı devalarla gidermeye çalışan Schopenhauer. Hatta Tanrı sıfatı ile konuşan İsa da kendini bile bile çelişimlemiştir. Zira "Ben bu dünyada hükümran olacak değilim" dedikten sonra Sezar'ın hakkını Sezar'a veriniz" diyor. Halbuki mantıkan şöyle demesi lâzımdı: "Hükümran olacağım ve bu dünyada olmayan âlemden gayrısı ne Sezar ne de hiç bir kimse, beni ilgilendirmez". Fakat "bu dünyada olmayan" yatsımasından sonra bu dünyayı tasdik ediyor ve çömezlerinin, bu yiğit kişilerin, bu dünya ile zorunlu olarak bulunacakları münasebetleri düşünmeye mecbur kalıyor.

---

[1] Fransız büyükleri de keza. Malbranche "oratoire" adlı tinsel meclis üyelerinden olduğu için kendisini Hıristiyan sanıyordu, halbuki ancak kalben Hıristiyandı. Felsefesi fakirizme çıkar.

İdéalisme'in patolojisine dönelim:

Zaten halka inemeyecek olan bir doktrinin sosyetede bırakacağı yankıları bir tarafa bırakarak ben sadece bir heveskârlar neronculuğu ile, tahsil, terbiye görmüş kimselerin fakirizminden söz açmak istiyorum. Ve hatta soruyu basitleştirmek için sahte-fakirizmi de bir tarafa bırakalım. Daha açık bir ifade ile bize, narsiscilik denilen zihinde olup biten neronculuğun tenkidini yapmak yetecektir.

Narsis,

Quid videat nescit, sed quod videt, urityur illo.

Kendisinden maada hiç bir şeyden haberdar olmadığından, bizzat kendisinin de ne olduğunu bilmez: Ovide işin farkında olmadan, zarif şiirinin on beş hecesine bir hayli felsefe sıkıştırmıştır.

Fakat meseleyi daha baştan ele almak ve iyice anlaşabilmek için de, ne yazık ki şimdiye kadar binlerce defa söylenmiş olan şeylerin üzerinde tekrar durmak lâzım ge-

---

1 Semboller çoğu zaman yüzyıllarca kapalı kalırlar, sanki mühürlenmiş çeşmelerdir "hortus conclusus" dırlar. Akıntısı olmayan pınarın önünden bir yudum su içmek bile arzulanmadan, keza etrafı duvarla çevrili bahçenin önünden duvarı aşıp tatmadığımız ve bize birçok zevkler vadeden gül fidanlarından bir tek gonca olsun koparmadan geçip gidilir. (Güzel ile Hayvan) isimli ve içinde daha nice hikmetler bulunan bir masal bana bu hakikatı anlattı. Onu birgün daha birçokları ile beraber, elimden geldiği takdirde anlatmaya çalışacağım. Daha Narsisin çeşmesinden su içmek taammüm etmemiş olduğu bir zamanda, papaz Banier Ovid'i şerhederken "Şirimizin pek mükemmel bir şekilde tasvir ettiği Narsis masalı bize hiç bir önemli şey öğretmeyen garip olgulardan başka bir şey değildir." diyordu.

liyor. Bu bir ebedî alın yazısıdır. İnsanlar yatsımaya o kadar çabuk kapılırlar ki hakikat onlara masal gibi gelir ve hepsi de, merdutları kayıtsızlığın gün görmez ormanında, imtiyazlıları ise şüphenin karanlık ormanında yaşamakta dırlar.

Nel mezzo del cmino di nostra vita
Mi nitrovai in una selva oscura
Che la diritta via era smaritta[1]

[1] Danté, Cehennem, I, 1 - 3.

BİRİNCİ BÖLÜM

VARSAYIM — HOMUNCULUS

Dünya bilinç, duyu vasıtasıyle uyandırıldığı vakit benim zorunlu olarak[1] vazettiğim[2] zihnî bir tasarım, bir varsayımdan başka nedir ki. Nesne, tarafımdan ancak benim bir parçam olarak algılanır. Ben onun, öz varlığını kavrayamam ve onun benim için bir değeri olabilmesi ancak bir mıknatıs rolü oynayan aklının etrafında döner olması ile kabildir. Ona, varsayımsız yapamadığım içindir ki ancak geçici ve sınırlı bir nesnelik izafe ediyorum[3].

---

[1] Fichte, Bilginin Kuramı.

[2] Bu zorunluk mutlak değildir. Bu veya şu fizyolojik yahut psişik halde acı algılanmaz, uykuda, esirmede v.s. de dış dünya yatsınmıştır. Bundan başka bu varsayım önsel olarak da teşkil edilebilir, sahte duyular; yahut sanrılar gibi. Bununla beraber zorunluluk bütün bağıntılı hayatın şartıdır ve bu, aksi ispat oluncaya kadar böyle kalacaktır.

[3] Algı daima baştan kestirilemez bir şeydir. Ve sadece benim mutlak algılayıcı yetilerim tarafından kararlandığı için değil, aynı zamanda o andaki désiterata'larıma (çözülmesi gereken ruhî hallerime) göre değiştiği için de böyledir. İstek ve korku onu şekilden şekile sokabildiği gibi benim etkin ve hatta tasarılı yönsemelerimin tesiri ile de şekil değiştirir. Botcelli'nin

Bu kabul edilip (terimlerin gelişmesine rağmen) bir kere de nesnenin öznelliğini ispat ettikten sonra çözümlememize devam edebiliriz. (Hiç olmazsa tanımlama icabı olarak) bence malûm olan "ben" in üzerinde durmadan bilgimi artırmak, nasıl ve ne ile sınırlandırıldığını anlamak için nesneyi, yani dış dünya hakkında ileri sürülmüş olan varsayımı incelemek istiyorum. Nesne bana, şaraba onu başkalaştırarak katışan su gibi katışmaktadır. Ve böyle bir başkalaştırma, ister menfi isterse müspet olsun, beni ilgilendirmekten geri durmaz. Demek ki ben, nesnenin bilincim tarafından yaratılmış olmasına rağmen ve bu sınırlandırılmayı önsel bir surette, fakat onun bana zorla mı kabul ettirildiğini yahut da benim onu psişik organizmanın bir kanun neticesi olarak mı kendime zorla kabul ettirdiğimi peşin olarak yargılamadan, kabul ediyorum, nesneyi, yahut da dış dünyanın varlığını kabul ediyorum. Var olmamakla ve benim tarafımdan dışarı aksettirilmiş bulunmakla beraber, onun bilincimin varsayımsal nedeni olduğunu kabul ediyorum yine de sınırlandırılmış, başkalaştırılmış bulunmaktayım. Bunu kabul etmeye de mecburum, zira benim potamda yaratılmış olan Homunculus karşıma dikiliyor ve bana kafa tutuyor ve konuşuyor. Filhakika nesneyi, çözümlemenin planına göre parçalayarak, onun —birbirinden büsbütün başka olan— iki tarzda, iki yanılsamaya göre bana direnmeyen nesne ile direnen nesneye, esir nesne ile

---

bir tablosunu bugün on yıl evvelki gibi görmeme imkân olmadığı gibi, onu daha şimdiden on yıl sonraki gibi görenmeye başlamış bulunmaktayım. Zevkler değişir, hem de gün sektirmeden. Verilen bu ince izahat aşk ele alındığı takdirde daha açık olarak nazara çarpacaktır.

kafa tutucu nesneye, im nesne ile düşünce nesneye ayrıldığını gördüm: İnsan, korkunç insan bana benzediği için beni dehşet içinde bırakan insan.

Kendimi biliyorum ve kendimi olumluyorum. Ben varım zira kendim hakkında bir bilgim var ve benim için bir kardeş demek olan bu dış dünyanın da benim varsayımsal surette dışlaştırılmış düşüncemden başka bir şey olmadığının farkındayım. Fakat eğer bu dost varlık, isteğimin parçacığı olması hasebiyle benim miknatısım etrafında dönerse, ben de onun arzusunun bir parçacığı olduğumdan, onun mıknatısı etrafında dönüyorum. Onun mensup olduğu dünya varlığa ancak bende kavuşmaktadır, lâkin bir parçacığından başka bir şey olmadığım dünya da ancak onun sayesinde vardır. Ve onun düşünüş mod'unun elinde kıskıvrak bağlı olduğundan onun elindeyim. Beni dilediği gibi yaratmak ve yok etmek elindedir. Beni tasarlayan ve yatsıyan odur, beni yazan ve silen odur. Beni ışığa gark eden ve karanlıklara terk eden odur.

Ben oyum: Varsayım Humunculus büyüyor ve beni eziyor, zira o, benim kendisini düşündüğüm zaman o ancak benim düşüncemden ibaretse de, kendini kendisi düşündüğü zaman o her şeydir. Ve ben varlığımı ancak onun rızasına borçluyum.

İşte kendi kurduğum varsayımlar, yani bizzat kendi tarafımdan kıskıvrak bağlanmış bulunuyorum. Ve artık bu sefer çarnaçar kendimi tahdit etmeye mecbur olduğumun da farkındayım, zira düşünmeye başlar başlamaz düşüncenin varsayımını da vazetmiş oluyorum. Ve işte kendi öz düşüncemle kendimi kıskıvrak bağladım, düşündüğüm nispette de çember daralıyor. Bu suretle benim üzerine ruhum gibi titrediğim dediği dedikliğimin karşısına birçok engel-

ler çıkarmış oluyorum. Tıpkı birçok yüzcüklü bir sinek gözünü andıran düşüncem kenbirliğine halel veren sebepleri çoğaltıyor ve karşımda müthiş bir surette kalabalık olan özgeler ordusunu buluyorum. Lâkin düşman ister bir tane olsun, ister birçok, erkinliğime karşı koyma bakımından bunun bir ehemmiyeti olamaz. Beni kendisini kabule mecbur ettiğinden aynı zamanda onunla "müzakereye girmeye" de mecbur etmiş demek oluyor.

Beni yatsımaması şartıyle elimden geldiği kadar, tabiatinin müsaadesi nispetinde, onun varsayımsal varlığını kabule hazırım. Ve bunu, beni kendisinin tıpkısı yaptığı takdirde zorunlu olarak kabul edeceğim. Bu, eninde sonunda nihayet maksada ulaştırıcı yolların ve karşılıklı müsaadenin tırampa edilmesinden öteye geçecek de değildir. Savaş yerine ben barış teklif ediyorum. Bana hayatını bağışlayana ben de dokunmuyorum. Ve beni uçurumdan çekip çıkarmış ve bu yüzden de oraya yuvarlanmış olana kurtarıcı halatı uzatıyorum. Biz yeni Dioscures'ler her birimiz kendi ışıklı hayatımızı yaşayacağız, gecelerimiz ise gelip geçici anlardan ibaret olacaktır, biz de bu suretle göz kamaştırıcı bir ışık ve karanlık kovlaşması karşısında kendimizden geçeceğiz.

Fratrem Pollux alterna morte redemit[1]

Bakınız Pollux nasıl düşünüyor:

"Ağaç", varlığını benim kendisini düşünmeme borçludur, benim bölgemin dışındaki varlığım bir hissi kabelvuku ile duyduğum ve acı duya duya kabul etmeye mecbur olduğum varsayımsal düşünce nazarında ben bir çeşit

[1] Virgilius, Aenéide, VI, 121.

ağaç'ım ve varlığıma bu düşünce beni düşündüğü müddetçe devam ettirebilirim", diyor.

Ve sözüne: "Her ne hal ise, ben varım, hem de mutlak[1] surette", diyor.

Ve düşüncesine dalarak devamla:

"Evet, lâkin Homonculus'un da kendisi hakkında başka bir şey dediği yok, o da: Ben varım, hem de mutlak surette, diyor. İmdi eğer ben kendi olumlamamı kabul edecek olursam onunkini de kabul etmeye mecbur olacağım. Lâkin iki mutlak çelişiktirler; birbirlerini olumlarken yatsırlar. Kendilerini yatsıdıkları zaman ise birbirlerini olumlamış olurlar.

"Demek ki düşünebilmem için kendimi yatsımam icabediyor, lâkin bu takdirde de diğer düşüncede altüst edilerek müspet bir hal almış olan yatsımamın imgesini bulacağım: Ben yaşıyorum ve beni düşünendeyim.

İşte Pollux bundan dolayıdır ki ölmezliğini kendi ölmez kardeşi ile bölüştü.

II

BAĞINTILI HAYAT

Fizikötesi birtakım belitler öne sürer, deney de bunları tahkik eder. Gerçi deneyin böyle bir şeye hakkı yoksa da bunu yaparken kimseye danışmaz.

---

[1] Fichte'nin anladığı anlamada: Ben, tasarlı olarak bütün gerçektir. Ve bu karşıt tanıtı verilinceye kadar böyledir.

Mutlak anlak sonsuzluğun mutlak yalnızlığında düşünür ve düşüncesi biz halıları - tersinden örer: İnsanları, hayvanları, bitkileri, taşları. Onun zembereği kendi mahiyeti icabıdır. O, dairenin muayyen bir noktasından tekrar aynı noktaya gelmek üzere dönmeye başlar ve bu, biteviye giden basit hareket sonsuz derecede verimlidir.

Sınırlandırılmış olan anlağa gelince, burada düşüncenin şartları bambaşkadır. O, dıştan gelen çarpma olmadan harekete geçemez. Yardım görmediği takdirde ise tek başına kapatılmış bir mahpustur. Bu takdirde de düşünce kendisini yer bitirir ve nihayet, kendi özünden başka bir şeyle beslenemediğinden, düşüncesizlikte erir gider[1]. Diğerinin düşüncesi Nacisse'in aynasının ta kendisidir, eğer bu ayna olmasaydı ebediyen bilinmeden kalacaktı. Kendisine âşık olmuştur, zira kendisini görmüştür. İnsan kendisini bir aynada, gözlerde haricileşmiş olan düşüncenin gölündedir ki seyreder. Eğer o, dinleme takliti yapan bir tek kadın dinleyici ile iktifa eden kafa mahsulatı ile geçinen o Narcisse gibi olsaydı da sırlarını döktükleri sadece ormanın ağaçlarından yahut müsamahakâr alçıdan başka bir

[1] Hugolih'in serüveninin sembolik manası işte budur. Hapsedilmiş olması dolayısıyle ansal etkinliğin kaynağı ile alâkası kesilmiş olduğundan çocuklarını parçalayıp yiyor. Yani kendi kendini parçalayıp yiyor, kendi öz düşüncelerini yiyor ve bu yüzden de ebediyen cezaya çarpılıyor. Zira gururuna kapılarak bize yaşamak zorunda olduğumuz bağıntılı hayatın şartlarını yatsıtmak istemiştir. Kendi çocuklarının, kendi düşüncelerinin, kendi bencilliğinin öz telkinlerine uymuştu. Bu suretle bencillik aşktan ağır basmıştır. "Ve açlığın gücü acınınkini bastırdı.

Poscia, più che'l dolor poté'l digiuno".

şey olmayan Mnémsyme'den ibaret olsaydı, o kadar açılıp dökülmeyecekti. Lâkin nesne-düşünceyi bulamayan Narcisse kayaların sessiz sabrından, ağaçların ruha sükûn veren iniltisinden kendisine teselli arar, dinler ve yankıyı yaratır. Yankı, onun sayesinde yaşayabileceği düşüncededir: fakat onu yatsır ve ölür gider[1].

Halbuki akıl ve mantıktan başka şeyden anlamayan Narcisse; kaynaklarda uyuyan ışık oyunlarına aldırış bile etmeyecektir. Her şeyden uzak, katıksız ve korkunç bir

---

[1] Çiçekleşince de, eğer bu kadar bekleyebilirsek ister karanfil Meryem ana (a), ister yabani nerkis olmuş olsun (b) - toplanması icap edecektir. Onu sünbüle, zambağa, lychnis (karanfilgillerden zehirli bir ot) e, sarmaşığa katarak fizikötesi mevzular hakkındaki konuşmalarımızda arkadaşlarımıza bu çiçekle taçlar öreceğiz (c):

Hederoe Narcissique ters cir mvoluto circulo.
Tortilium soronarum..

Ve konuşmalarımızı bu suretle hasna müstesna zarafetlerle süsleyerek tatlı vakitler geçireceğiz.

— Tu vero admodum variam e floribus coronam gestabis mollisimam, suavissimam.

— Summe Jupiter, illam habentem, quis osculabritur?

— Evet. oyunda ebenin dudaklarından kim öpecek?

(a) Philostrate'ın şerhleri. Levhalar. (Paris 1620, in-folio).

(b) Athénée'nin şerhleri, Dei pnosoph (Paris 1598, in-folio).

(c) Athénée'nin verdiği misaller, bası Yunan. Lâtin. (Aynı eser).

yalnızlık içinde, bahçeciğinin başkalarının nazarına gösterilemeyecek kadar kıymetli, canı gibi sevip üzerine titrediği çiçeğini yetiştirecektir. Tıpkı geçmişin münzevileri gibi m? Hayır, zira onlar benliklerini, bu bitkiyi her şeyden el etek çekmenin tutup koparabileceği bir hale gelince koparması için yetiştiriyorlardı[1]. Fakat Narcisse mantığa sığmayan bir hareketle kendinden bir başkasını kendi tarlalarını ve limonluklarını ziyarete davet eder, zira fakir bir bahçıvan olmayıp son moda bir çiçek yetiştirici olduğundan canım aşalye koleksiyonları ve harikulâde orkideler teşhir etmektedir ki bunlar gururunun dal budak salmış görünüşünden başka bir şey değildir. Hakikî çiçekçi odur. Lâkin eğer diğerleri onun bu yetiştirdiklerini beğenmeyecek olurlarsa bütün didinmeleri, olumlamaları havaya gidecektir.

Nietzsche, idealizmi bir esir gibi satan, ansal neronculuğun nümunesi Nietzsche, her şeyi yakıp yıkıyor; fakat dehanın benliğinin üzerinde akla hayale gelmez zulümlerini yaparak, kendi öz varlığını tanıtlayacağı esirler kastına dokunmuyor. O da kendisinin tanınmasını ve Frederic Nietzsche olmanın şerefini tanımalarını istiyor ve Nietzsche'nin bunda hakkı da olsa gerek[2].

---

[1] Münzevi hatta tek başına da olsa daima yalnız değildi. Bazen "münzevilere seslenen sesi" işitiyordu. (Hello, Azizlerin Fizyonomisi, sayfa 423).

[2] Müellif bu Nietzsche hakkındaki bilgisizliği gösteren paragrafa hiç dokunmamıştır. Lâkin bu bilgisizliğe işaret edip göstermek, bazı fikirler koşut olduğundan, (Terazinin kefelerindeki Ansal Hayırseverlik hakkında) faydalıdır. Zamanımızın birçok erkin düşünceli ve mantıkî kimseleri Nietzsche de bu kabil düşünceler görmüşlerdir.

En hakir adamın da şerefe ihtiyacı vardır: Onun kendi kifayetsizliği boyunca bir şerefe ihtiyacı vardır. Dâhi kimsenin şerefe ihtiyacı vardır, onun da dehası boyunca bir şerefe ihtiyacı vardır[1]. Hangi şair ve kim Charles - Quint gibi kendi başına kendisinin geçireceği kupkuru bir taçla iktifa edebilir. İmparator da tacı kafasına kiliseciğinin sessizliği içinde geçirivermemişti. O, bütün dünyanın önünde, dünyanın bütün prensleri önündedir ki, kendi şerefinin ilk tasdikleyicis olduğunu söyleyerek, tacı başına geçirdi. O, sadece ilk tasdikleyici idi, fakat daha binlercesi de orada idiler.

Başkaları tarafından düşünülen ben, daha güçlü ve cevherî özdeşliğine göre çoğaltılmış yani bir bilinç kazanır.

Bir gülü çoğaltmak, bir gül bahçesi yapmaktır. Bir ısırganı çoğaltmak da bir ısırgan tarlası meydana getirmektir.

Zira idealizmin benim düşündüğüm tarzda, yolundan sapması, güllerle ısırganların, farelerle yaban eşeklerinin bir arada hesaplandığı esrarlı toplamlarla mümkün olan adedin şekilsiz kanununu sağlamak şöyle dursun bilâkis çürütür. Düşüncenin şahsiyete bürünmesi birçok tarzlarda olur. Birbirine özdeş iki kişi bulmak kabil değildir. Aynalar ister iyi ister kötü göstersinler ehemmiyeti yoktur. Zaten ayna ancak bir oluş tarzını kavrar ve aksettirebilir, yoksa öz varlığı asla. Öz varlığa dokunmak imkânsızdır. Fakat dokunulmazlığını anlayabilmesi için onun birçok taarruzlara hedef olması lâzımdır.

---

[1] Hello bu fikre yakın bir fikre dair çok güzel sayfalar yazmıştır.

Stylite, sütununun üstünde tek başına yaşarsa da, sütununun altında birbirini iteleyen ziyaretçiler kalabalığına muhtaçtır. Théodeose'in selâmına muhtaçtır. Theodoric'in boş yere savurduğu oka muhtaçtır.

Kendisini düşünen düşünce olmaksızın Stylite çöl ortasındaki bir palmiyeden başka bir şey değildir.

Şubat 1894

HAYIRSEVERLİĞİN İLKESİ

Bir edim'in ilkesi, yahut da onu doğuran, idare eden ilke, edim'in kendisinden daha önemlidir, zira edim ilkesi iledir ki estetik, yani törel değere yükselir. Edim, fizik işleyiş olarak bizi ilgilendirmez, o bir gücün dışa vurulmasıdır, işte o kadar. Adalelerin çabası, ister bir kurtarma, ister bir öldürme işinde kullanılsın iki edim birbirinin dengidir ve onları birbirinden ayırabilmek için onların ilk ilkesini kavramış olmak lâzımdır. Lâkin bu ilke açgözlülük, övünme, itaat, cesaret gibi kamul bir şey olabilir. Bir öldürme karşımıza ferdî menfaat gözetilmesine yapılmış olmanın kanlı güzelliğine bürünmüş olarak, bir kurtarış da nehrin bütün kiline bulanmış ve mükâfatlandırılmanın bütün çamuruna batmış olarak çıkacaktır. İlkeler belirtilince, ceza araya girerek cinayeti bağışlattığından ve mükâfat da aynı şaşmazlıkla kendi uğrunda başarılmış olan ahlâkî edimin değerini sıfıra indirdiğinden düzgülü edim halinin ve işlenebilmesi kabil olan bütün edimler işlenir işlenmez de etkinlik halinin ta kendisi demek olan tarafsızlık haline varılmış olur. Demek ki, eğer memnun olmakla beraber çok yaygın bir eğlence olan yargılamak, muhakkak surette, isteniyorsa hareketlerden başka bir şey olmayan ve ikincil veyahut sonracıl nedenlerle yollarını sapıtabilecek edimleri değil, fakat öncül - edimleri, güç halindeki edimleri, ilk ilkesi ile tam gerektirmek üzere olan edimleri yargılamak

lâzımdır. İlkenin kendisini yargılamalıdır, olguyu değil. Burada hemen her gün — fakat haksız olarak — kendilerine bu sıfat verilen saysız edimlerle taban tabana zıt bulunan bir edimi, Tanrı - özge - sevgisi edimi niteliğini sağlayabilen ilkeyi aramak zorundayız.

I

İnsan hatta her günkü hayatını sağlayan bilgilerin mahiyetini de tahkikten âciz olduğundan ve bir insanın edimi olan hayat insanlar arasında ve insanla tabiat arasında daimî bir bilgi ve duygu alışverişi olduğundan bir Hayırseverlik edimidir. Bu akıntı selleri arasında herkesçe *hayırseverlik* davranışları denilen edimler bir esinticik, çoğu zaman bir övünme esinticiğinden ibaret olmakla beraber dikkati ve duygululuğu üzerine çekmek için bir buhar düdüğü gibi ötmektedirler. Bu edimlerin bütün değeri bilinçli olmaktan ibarettir ve insan bu edimlerin zoru ile işi kendini övmeye hatta palavraya başvurmaya vardırabilir. Zira bu edimler, kendilerini idare eden ilkeler insanların her gün bulundukları münasebetlerin en beylikleri arasında olduğu halde, bunlar Tanrı - özge - sevgisi edimi adını taşımaya ancak kendilerinin lâyık olduklarına herkesi inandırabilirler.

Hayırseverlik edimleri çoğu zaman alım satım, tırampa gibi ticareti ilgilendiren edimlerdir. Semayı kazanmak, genel saygıyı kazanmak, kendi nazarında saygıdeğer olmak, vicdan sükûnetini kazanmak, bir neşeyi haketmek, bir vicdan âzabından kurtulmak için icabedeni yapmak, edilen bir hayır duayı para ile karşılamak, çıkarlı bir şans, hatta yüzde yüz olmıyan bir avanta, ancak sanısal bir

saadet satın almak: bütün bu edimler arada sırada zevk ilkesinin tesiri ile dozlarından kaybetmekle beraber - kazanç ilkesine göre adım atarlar. Bu *hayırseverlik* ister bir aşk edimi yahut merhamet edimi olsun, hayatta tutturduğu yolda gittikçe azıtmaktan ve kendisine ferdî üstünlüğünün neşesini tattıran duyguların peşinde koşmakta direnmekten ibaret olan asilce bencil ve insanın alınyazısına uygun bir karakter alınca sadece bu zevk ilkesine uyularak hareket ediliyor demektir. Çoğu zaman (bilhassa kadınlarda böyle olup bu, kadınların zarafetle üstüne çıktıkları bir heykel kaidesidir) biribirine karışan bu aşk ve merhamet edimleri sayesinde insan kendisinin büyüdüğünü hatta biricikleştiğini duyar. İnsana hakikaten tantısal neşeler tattıran bu edimler tamamıyla acının yaptığı etkiyi yaparlar. Bunlar, kendilerini temiz kalplilikle yapmış olanı büsbütün başka bir hale sokarlar. Onu Stylite sütunu üzerinde yükseltirler. Orada ise çölün çakılları ancak kum tanecikleri hükmündedir ve kumlar da bir suyun tazeliği ile ürperip neşe saçarlar Fakat orada da böyle bir netice vermiş olan edimi deney ile sağlamak kabil olduğundan karşılık gözetmemek mutlak değildir. Amacın farkında olus - her ne kadar bu cins edimleri toplumsal yahut pratik hiç bir şey kirletmemiş de olsa, ne her vakit ne de tamamıyle ortadan kalkmış değildir. Zira onların toplumsal bakımdan canice olmaları daima beklenebilir, bunun içindir ki yetkin *Hayırseverlik* ilkesini daha uzaklarda aramak zorundayız.

Hayırseverliğin ilkesi karşılıksız, salt, yalınç, isteksiz, ümitsiz, amaçsız bir bağışlayıştır. Bilinçsizler arasından seçilmek icabetseydi tabiatla, tabiata en yakın insanlık dünyasında buna dair birçok misaller bulmak kabil olacaktı.

Çiçeğin *Hayırseverliği,* kestane ağacının *Hayırseverliği,* öküzün *Hayırseverliği,* köpeğin *Hayırseverliği,* dehanın *Hayırseverliği,* güzelliğin *Hayırseverliği,* denizin *Hayırseverliği,* güneşin *Hayırseverliği,* kanunları ile olayların birbirlerini koğalamalarını, ve zekânın etkinliğini sağlıyan (varlığı belirlenmemiş olan) Tanrı'nın *Hayırseverliği.* Fakat hakikî *Hayırseverlik* kendi kişiselliğine göre ve kendi iç ferdî mantığına göre yaşıyan bilinçli insanın edimidir. Bu insan elinde nesi var nesi yok vermekle beraber kendisini de olduğu gibi bağışlamaktadır. Çiçek açmak için deve dikeninin yaptığı gibi zambağın besi suyunu istemez, o, ne bir sarmaşık ne de bir aynadır. O, pençesini kendisinden daha güçlü zekâların köküne atmadığı gibi, diğer ruhların büyüsünü de aşırmaz. İster ot, ister maden yahut da canlı varlık olsun, canlılar ile cansızların otlağına, yüksek kalpli bir benciliğin tanrısal ritmine uygun, tanrısel jestlere upuygun, doğal zenginliğinden başka şey sunmaz.

Demek ki en büyük *Hayırseverlik* çayırdaki bir toprak boyası beneği, yahut da bir çin verniği beneği olmaya razı olmak ve rolünü, belli belirsiz bir farklılığın diğer belli belirsiz farklılıklarla kurmaya mecbur olduğu münasebetlerle sınırlamaktadır. Fakat yaşamak için var olmak yetişmez. Yaşadığı hayatın ne olduğunu, rengi rolü hakkında bir bilgi sahibi olmak ve bu üç özlü bilgi elde edilince de hayatın olaylarını ve zekâsının etkinliğini belirtmek lâzımdır. Bu hususta insan Tanrıdır, kendi kendisinin Tanrısıdır ve kendisinin Tanrısı olunca da içinde kendisinin feda etmekte yazılı bulunan, birbirini sevmek olan *Hayırseverliğin* en yüce zirvesine varır.

Sevmek bağışlamak demektir, sevişmek de birbirine kurban olmaktır. Bu suretle en yalınç bir usavurma ile,

sonsuzda sevgi ile bencillik, ben ile ben olmıyan, kendini belirletmemiş duymak bilincinde özdeşleştirilir. Bencillik sevgiye can atar, bu suretle de sevgi canlanır ve dalga dalga dünyaya yayılır. Tıpkı bir taş yağmurunun su yüzünde yaptığı dalga halkalarına benziyen, düşme noktasından bilinmez bir sınıra kadar bir güvenli hareketin yaydığı bu dalgalar. birbirine karışmaksızın ve engel olmaksızın sarmaş dolaş olurlar. Bu, yenilmesi imkânsız sayısız dalgaların uyumu arasında, çıkarını düşünen edimlerin *Hayırseverliği*, kurbağanın şişirdiği su kabarcığı gibi patlar.

II

Demek ki bağıntılı dediğimiz şeyin yaptığı çalkantıların sonunda en yüksek derecede bir *hayırseverlik* vardır. Lâkin bu hakikat daha etraflı bir surette belgitlenemiyecektir, zira olayların iki yüzü olup kelimelerin de istenilen manaya çekilmesi kabil olmadığından, şüphesiz ki sözlüklerin verdikleri tanımlamalara en uygun olguların kısa bir incelenmesi beyin alışkanlıkların çoğuna daha uzun müddet aykırı gitmemek için de "kendilerinden istifade edilen kalpler"in işliyegeldikleri ve inhisar altına aldıkları edimlerin çözümlemesinin tekrar ele alınması istenecektir.

Hayırseverliğin faydalı olması lâzımgeldiği düşüncesi hemen hemen yeni bir şeydir. Bu fikir şüphesiz ki Aziz Vincent de Paul'den başlar, yahut da hiç olmazsa bu tuhaf icadı bulmak şerefinin küçük çocukların Parmentier'si ünlü insanlık sever'e ait olduğunda birleşilmiştir. Ondan önce *Hayırseverlik* kişisel günahların bağışlanması için verilmiş bir fidye idi ve isnafa taş çıkartan bir bencil karakteri vardı. O, çoğu zaman hakikaten şartsız, bağışlamak-

tan başka bir şey düşünmiyen amaçsız bir bağışlayış idi. O, kendini kurban etmekti, onda affın güzelliği ve saflığı vardı. O, verirken çıkarını gözetmiyordu. Bugün ise yoksula verilen pullu makbuz tâ mahkemelere kadar ibraz ediliyor. Gurur yahut korku işletilip parası yatırılıyor. Yoksullar kesesinin mühürlü cüzdanı fırlatılan zifoslara karşı kalkan vazifesi görmeye başlamıştır. Eskiyince de reklâm kâğıdı hamuru yapılmak için kullanılıyor. *Hayırseverlik* bir nevi reklâm olmuştur. Yoksullara verilen parayı çalmayı becermek, onu en becerikli şantajcılar arasında bölüştürmek, bu kadar çıkarlı bir işe ağızlarının suyu akan gazeteciler ile, düzenden ve ekonomiden hoşlanan, geçen yoksula değil fakat acentesi tarafından numaralandırılmış şahadetnameli yoksula verilen, hesabını bilen küçük burjuva tarafından el üstünde tutulan ustaca bir iştir.

Fakat ister müzevirce, utanmaz bir insanlık severin çıkarını sağlasın, ister masum bir korkağın belâ korkusu ile imzaladığı bir güven kâğıdı olsun. *Hayırseverlik* bütün öz karakterini kaybeder. Diğer ahvalde de karakterlerinden pek azını koruyabilir. Onu, meselâ, insanî düzenin hareket ettiricisi ve medeniyetin işlediği zulümlerin ortağı olan, topluluğun çarklarına kaptırmak, onun güzelliğine hakikaten kıymaktır. Sadakanın, zenginin yoksula savurduğu tahkirlerden biri olduğu söylenegelmiştir. Bu, hemen daima böyledir. Zira sadaka hemen hiç bir zaman karşılıksız bir bağışlayış değildir. Birkaç kuruşçuk mukabilinde yoksulun susması ve uysallığı satın alınır. Lâkin hiç karşılık beklenmeden verilen sadaka, meselâ bir sarhoşa, bir içmeden yapamıyana, bir kadeh rakı vermek hakikaten bir tahkir midir. Dilenen bir zavallıyı fırına götürmek iğrenç bir harekettir. Ve bu bir tahkirdir, hem de bağışlayışı sınırlamak

için haceti sınırlıyan bir şey olduğu için, affedilmesi imkânsız, rezil edici bir *hayırseverliktir.* Bu yoksulun bir çiçek yahut bir kadın istemediğini ne biliyorsunuz. O, kendisine uzattığınız bu sizin def-i belâ kabilinden istemeye istemeye ve ciğerinizin kanına batırılmış bir halde verdiğiniz ekmeği yemeğe mecbur olacaktır. Sınırlayan ve seçen bir *Tanrı - özge - sevgisi,* zalim ve rezil edici bir *Hayırseverliktir.* Eğer ona ödev kavramı karıştırılırsa daha çok ısırıcı bir şekil, özrü kabahatinden büyük bir hal alır ve elinden gelse kendisini iki paralık etmeye bile kalkacaktır.

Tanrı - özge - sevgisi kirletilebilir mi?

Villers de l'Isle - Adam bir iğrenç dilencinin yoksulluğa leke teşkil ettiğini söylerdi. Eğer bazı yoksullar iğrenç yaratıklarsa bu onların kendi kabahatidir. Düşkünler menfaatine yapılan bir baloda, bir hazzı bir minnettarlığın kepazeliğine kadar düşüren bir dansöz *Hayırseverliğin* değerine noksan mı vermiştir? Ortaklaşa kullanılan kelimeler imgeledikleri uyumlardan dolayı sorumlu tutulamazlar. Fikirler sırasına yükseltilince de bir olgunun ihaneti ile değerlerinden indirilemezler.

Neşeyi kim kepaze edebilir ki?

Lâkin *Hayırseverlik* bütün neşeler gibi, biraz ikiyüzlülük, alacakaranlık ve gizlice yapılmak istiyen ve bir meyve vermek için titriyen bir erkeğin müşterek feryadından başka bir şey kavrıyamıyan bir kadının elegeçirilişi gibi, öz ve yalınç erkekçe edimsiz yapamayan bir neşeden başka nedir ki?

Şubat 1826

DİLLERİN ALINYAZISI

Geçenlerde bir "vulgarisation"[1] dergisinde şu parlak başlığın süslediği bir makale yayınlandı: "Dillerin Savaşı". Bir yabancı olan yazarı yepyeni bir engin bilgi ile yapkın olduğu, ve en yeni istatistiklere dayandığı halde bir fransız yazarının, gayet tabiî olarak varacağı sonuçları bir türlü söyliyememiştir. O, meseleyi dışından incelemektedir. Alâkasına diyecek yoksa da, sevgilisine bütün kusurlarına varıncaya kadar tapan ve bu biricik varlığın tamamıyle muzaffer olmasını - hatta her hakkı, her adaleti, her bilgeliği çiğneyerek de olsa - isteyen bir âşktan mahrumdur. Fakat bu kadarını da beklemek haksızlık olurdu. Hesaplarında bir hayli de ticaret endişesi var, bu övülecek hatta bir şairin de, edebiyat da portakallar, çiçekler gibi para ettiğinden, paylaşacağı bir endişedir. Lâkin bir fransız dergisi müdürü olan bu zatın eğer oynadığı komedyanın perdesi tutmamışsa, pekâlâ bir almanca şiir mecmuasının, yahut bir ingiliz magazininin şairleri arasına katılabileceğini düşünmemek elden gelmiyor. Ve imlâmızın, hakikatte evet syntax'ımızın sadeleştirilmesi gibi ortaya attığı bir isteği ise bizden hemen Peygamber Süleyman'ın

[1] Bu kalem oyununun birinci defa basılışında bulunan ve esasen manasız bir şey olan başlık kaldırılmıştır. Fakat eğer bütün münakaşacı sıfatlarından temizlenirse makale ihtimalki daha güzel bir hal alacaktır.

bir ünlü yargısı anısını uyandırdığından bizi şaşkına çevirmiştir. Sit ut est, aut non sit. Bir Nietzche öncüsü cizvitin söylediği ve güçlülük içgüdüsünün söylettiği bu en kuvvetli söz, herhangi bir tartışmaya gitmeden evvel hatırlanmalıdır. Açıklığa da bizi uzun uzadıya üzerinde durmaktan kurtarmaktadır.

Bir Çek veya bir Polonyalının yüreğinden koparak Reims'li yahut Rouen'li bir Fransıza anasının karnında öğrendiği bir dili daha iyi bir hale koydurtacak mühim çareler sunduğunu görmek insanı her vakit güldürecek bir şeydir; küstahlığa aldırmadan gülüp geçmek âdettir. Seine sahillerinde olduğu gibi Marne sahillerinde de şakalaşmaktan hoşlaşılır. Fakat burada hiç bir takılmanın yola getiremeyeceği, dışa yapışıp içi görmemezlikten gelen bir kalpazan ile karşı karşıyayız ve galiba bu gidişle bugüne kadar manasız akademik toplantıların sonunda, asık suratları biraz neşelendirmekten başka bir şeye yaramamış olan bir konuyu ciddî bir surette ele almamız lâzım gelecek.

İşte başından itibaren makalenin gidişi:

Fransızcanın geçmişte en çok konuşulan bir dil olduğu iddia edilmektedir. Bu geçmişte sözü belirsizdir. Evet bugünlerde fransızcaya (ki ispatlayıcısı okuyucularının zihinleri büyük bir fütursuzlukla ve bol bol aydınlatmaktadır) lâboratuvar şişeleri gibi boy boy dizilmiş, bayağı yaradılışlı budalaların aklı sıra, evet fransızcaya, japoncaya hemen hemen yetişmek üzeredir ve Rus fiyoli ise, fransızcanın çok üstüne çıkarak, kara kapsülünü şahlandırmıştır, kabul ediyorum. 85, 48 ve 40 sayılarının birbirinden ne kadar farklı olduğu da meydanda. Fakat işte bu kadar,

zira üzerinde durulan konu insanların dilleridir yani düşünce, sanat, şiirdir. Yoksa şeker, biber yahut kahve değil. Düşününüz ki rusça öğüten lâf değirmeni, Fransızca öğütmeye gönüllü lâf değirmeninin iki mislidir, ya buna ne buyurulur? Çin lâf değirmeni daha baskındır: üç yüz dört yüz milyon kadardır. İstatistik, sayıları taşıdıkları bütün hakikatlerden soymak hüneridir. Bir bazen bire eşitse de çoğu zaman I = X dir. Bir yahudi olan yazarı hatırlamalıydı ki Bedevi küçük bir boy, dinini bütün dünyaya kabul ettirmiştir. Klâsik Yunanca aynı zamanda hiç bir zaman İsviçrelilerden ve Danimarkalılardan daha kalabalık bir halk tarafından konuşulmamıştır.

Fakat eğer Bizans'ın gücü olmasaydı Yunanca ölür ve edebiyatı da mahvolur giderdi. Batı Avrupasına lâtinceyi diken de Romalıların mızrağı olmuştur. Bir dilin alınyazısını biri iç ve tamamıyle edebî, diğeri dış eylemli ve tamamıyle siyasî olan iki sebep karalar. Bu ikinci sebep en ağır basanıdır, birinciyi yok edebilir. Lâkin ona katıldığı takdirde mahvedilmesi imkânsız bir güc kazanır ve geleceği bildiği gibi kararlar. Gücümüzün yetişmediği ve aklımızın ermediği bir şey bizi kuvvetle ilgilendirmemelidir. Bununla beraber yarınki Avrupanın dilinin, Avrupanın galibinin dili olacağı apaçıktır. Eğer Rusyanın yarının Roması olması ihtimali kuvvetli ise, Rusçanın da önümüzdeki yüzyılların Latincesi olması beklenir. Liyakatsiz hükümetler tarafından itibardan düşürülmüş olan Fransanın rolü bundan böyle sadece edebiyat sahasına inhisar etmiş olduğundan (hiç olmazsa ihtimali olmıyan bir uyanışa kadar) bizi oyalıyabilecek soru şundan ibarettir: Galibin dili yanında mağlupların dili ne nisbette bir edebî hayat yaşıyabilecektir?

Yani ölü diller halinde mi, parade (tören) dilleri gibi mi, yoksa cénacle (aynı okula mensup bilgin ve artistler toplantısı) dilleri olarak mı? Zira bir dilin hayatı ve birliği bir milletin hayatı ve birliğine çok yakından bağlıdır. Bu hakikati, tersine de olsa, Fransız dilinin tarihi açıkça göstermiştir, ve İspanyolcanın Güney Amerikadaki evrimi yakında, zaten kabili münakaşa olmıyan, bu tezin lehinde bir kanıt teşkil edecektir. Mağlup Avrupa devleleri, özelliklerini kaybederek, dillerinin, ayrımlaşmamaları gittikçe artacak olan birçok diyalektlere parçalanıverdiklerini göreceklerdir. Yahut daha doğru bir deyişle, meselâ Fransanın hâlâ canlı ve pek çok olan diyalektleri, kendilerine çeki düzen verip aynı nizam altına alacak bir kamul konuşma ile başatlanmadıklarından, Wallon'ca ile Provençal dili, Picard'ca ile Portekizcenin biribirlerinden ayrımlı olduğu kadar, başka başka olan hakikî özel küçük diller halini alacaklardır. Liyonlu Fransızlar artık Nantes'li Fransızları anlamaz olacaklar, keza Parisli'ler de Rennes'lileri anlıyamıyacaklardır. Ve büyük kargaşalık yılları, ihtimal ki yüzyılları başlıyacak ve Roma İmparatorluğunun siyasal tahribinden sonra çıkmış olan anarşiyi andıran, bir dil anarşisi olacaktır. Lâkin insanlar, ki hikmeti vücutları budur, tabiatın önlerine çıkardığı engelleri yenmekte eşsizdirler. Münasebetlerini sağlıyacak bir dile muhtaç olduklarından, hiç şüphesiz ki galib'in dilini kabulleneceklerdir. Tarihte birçok örnekleri olan bu kabullenişler, hoşgörürlükle yapılmış olduğu sanıldığından, açıklanması imkânsız görünmektedirler. Lâkin yenilmiş olanlar için artık kamul görevler, nüfuz ve zenginlik ancak, nehrin iki kıyısını birleştiren sal yahut köprü gibi bir şey

olan, yeneninin dilini bilmekle mümkün olduğu gözönüne alınacak olursa, dil değiştirmelerin, bilâkis kesin olarak insan tabiatı denilen şeye - ki daima duyulur mutluluğa eğinimlenmiştir - uygun olduğu görülür.

Bununla beraber Barbarlar dillerini zorla kabul ettirmek istemediler. Vandal'ların Afrikada ilişmedikleri lâtince ancak pek sonradır ki arapçanın yayılmasına boyun eğdi. Bu çelişik olguların incelenmesinde şüphesiz ki yenenin hem zekâsını, hem karakterini hesaba katmak lâzımdır. Vandal'lara mukavemet etmiş olan Latince Araplara niçin dayanamamıştır. Şundan ötürü ki: yumuşak ve zeki bir ırktan ve mağrur olmaktan ziyade duygulu olan Vandal'ler, atların burunlarda kerih bir koku hasıl etmesine rağmen, çok geçmeden bütün öğeleri kendi anlayışlarına yabancı olmıyan bir medeniyet tarafından yumuşatıldılar ve baştan çıkarıldılar. Fakat Araplarla Romano - Vandales'ler arasında ne duygu ne de anlayış hususunda bir yakınlık olmadı. Galipler bütün haklarını hatta katliam haklarını da kullandılar.

Romalıların mağrur karakterleri Arapların budalalığının vardığı sonuca varmıştı. Tıpkı bugünkü İngilizler yahut Fransızlar gibi, onlar da yenilenlerin dilini saygı değer bir alet olarak kabul etmek istemediler. Cortez'in arkadaşları nasıl Meksika dilini konuşmayı akıllarına getirmemişlerse, César'ın askerleri de Gaulles'lerin dilini konuşmayı düşünmemişlerdir. Garibi şu ki, Cortez birkaç hafta içinde nüfuzu altına alacağı esrarlı imparatorluğun eşiğinde bir tercüman bulmuştu. César da Gaul'deki diyalektler sayısınca tercümanlar buldu. Öyle kimseler vardır ki tabiatın kendilerini her türlü meziyetten mahrum bırakması onları mücrim yapmıştır. Lâkin Avrupanın yarınki galibini

karşılıyacak olan birtakım cansız diyalektler değildir, bunlar sırtını eski sayılan canlı edebiyatlara, idarî geleneklere, bazı Avrupa memleketlerinde çok haklı olarak dili, ırkı, siyasal vatanı bir tutan halkın, inanına dayamış bulunan gürbüz ve dayanıklı dillerdir. Bu ölüm kalım kavgalarında edebiyatlar da bir rol oynamakta devam edeceklerdir. Ordular yenildikten sonra, kadınlar, boğazlanmış erkeklerin üstünden yenilmiş olanların dilinin acılar, ümitsizliklerle dolu bir hayat için de olsa, bir yaşama iradesi estiğini, lânetler ve iniltilerle haykıracaklardır. Çocuklar ise, dökülmüş göz yaşları, edilmiş ahlar kadar babalarının matemini haykıran bu sözleri bir türlü unutamıyacaklardır. Fakat hayat özel duygulardan daha kuvvetli olduğu gibi millî duygulardan da daha kuvvetlidir. Avrupa dillerinin hepsi bütün güzelliklerine ve insani değerlerine rağmen ortadan kalkacaklardır, onlar hepsi şifahî gelenek iktizası olarak ortadan kalkacaklardır: Eğer bu dillerin arasından birisi, ikisi yahut üçü muhakkak bir ölümden yakalarını kurtarıp da bugün birazcık olsun Latincenin, daha az olarak da Yunanca ve eski Fransızcanın yaşadıkları gibi yaşamakta devam edeceklerse bunlar hangi dillerdir?

*
**

Avrupanın ve dünyanın galibinin Rus milleti olacağı farzedilecek olursa ilk önce, vücutları hemen ortadan kalkacak olan, diğer slav dillerini silip süpürmek lâzımdır. Zaten bu dillerden hiç birinin kendilerinin yok oluşlarını geciktirecek yahut acındıracak bir edebiyatı yoktur. Onlar daha şimdiden geçici olaylar sayılabilir ve herhangi bir felâketi hesaba katmadan, aşağı yukarı yüzyıllık bir yanılma ile bunların vücutlarının büsbütün ortadan kalkacağı

tarih belirtilebilir. Bu kabul edilince, hayatı filânca dâhi bir yazar tarafından yenileştirilmiş olmakla beraber yapmacık ve geçici olmaktan kurtulmamış olan Skandinav dilleri için de aynı şekilde düşünülebilir. Hatta Avrupa, istilâ göreceğine, kendisine insaniyetçilerin önceden haber verdikleri ve bundan daha korkunç bir ceza olan, melânkolik barışa katlanmak zorunda olsa bile İbsen ölünce karma Danimarka - Norveç dili gibi bir dilin dünya yüzünde tutunacağı bir yer olmasa gerektir. Bu, pek az insanın kullandığı diyalektler bizzat bu insanlar için bir baş belâsı, bir tuzak ve hatta bir mezardırlar.

Ne Hollânda dilini ne de portekizceyi daha iyi bir alınyazısı beklemese gerektir. Lâkin bu iki dil, daha uzun zaman biri Afrikada, diğeri Brezilyada evrimine devam edecek, yahut benzerine tesadüf imkânsız değişmelere rağmen, ilk simalarının hakikaten ortadan kalkıp kalkmadıklarından şüphelendirecek derecede, muhafaza edeceklerdir. Daha güçlü olmakla beraber, yayılma kuvvetinden mahrum bulunan ispanyolca aynı alınyazısına katlanmak zorunda kalacak ve denizin öbür tarafında koca bir kıtanın sonsuzlukları içinde yaşayıp gidecektir.

Önce Almanyaya saldırmış olan ve zaten zaptettiği yerler kendisini bir kıskaç içine almış bulunan müstevli, orada ciddî olmakla beraber derin olmıyan ve köksüz olan bir dil mukavemeti ile karşılaşacaktır. Orada sırf bilgi yahut felsefeden yapılmış olan edebiyat her on senede bir yenileşmekte olup son yüzyıllarda, ziyadesiyle dekadan, ve zaten viranlamış bulunan bir dünyayı, saçtığı tohumla yenilemiş olmayıp harap etmiş olan, Nietzsche'den beri hemen hemen verimsiz bir hal almıştır. Çözümlemelere ve sosyalist deneylere delice düşkünlük, alman milletini, onun

romantik hülyalara ve maddî zevklere düşkünlüğünü geliştirerek, ebediyen aptallaştırmış buluyor. Onun son anlıksal etkinlikleri, yirminci yüzyılda daha kuvvetle, yaratmanın aristokratça neşelerini unutmuştur. Alman milleti tamamıyla sahtekâr ve sindirimci olmuştur. Taklit etmekte ve şurdan burdan toplamaktadır. Galib'in dilini tiksinmeden öğrenecektir. Hédémonique faydasını çok kuvvetle duyacağı bu iş için ise enerjisinin kalan son kırıntılarını ve uzun müddettir disiplin altına alınmış olan dikkatini kullanacaktır. İçinden çıkılmaz, kaba ve ışıltıdan mahrum edebiyatı yeni barbar osean'ın dalgalarına ancak kuvvetsiz bir setle karşı koymaya çalışacaktır. Söküp atılması imkânsız olan duygularını mübalâğalandırma ihtiyacı müziktedir ki son sığınağını bulacaktır.

Bununla beraber ahtapotun "tentacules" dokunaçları İngiltere ile İtalyaya uzanmaya başlamıştır. Bir ada ele geçirilmesi güç bir avdır, şu kadar var ki bir kere ele geçirildi miydi işi biter. Bir adada kurulmuş olan bir devletin asla ordusu olamaz, böyle bir savunma organı yaratmak için göstereceği idare ne kadar kuvvetli olursa olsun ahalisinin daima artıp eksilen kısmının ortasında kıtada yaşıyan herhangi bir milletin ahalisinden daha cahil, daha mağrur ve daha ürkek bir insan kitlesi vardır. Orada her yabancı bir Martien gibi hiçbir kargaşalık çıkarıp, bir dehşet saçamadan, kımıldanamıyacak bir hale sokulacaktır[1].

---

[1] Bayrağı hangi millete ait olduğu bilinmeyen havanın şiddetinden sığınan bir gemiyi görür görmez balıkçılıkla geçinen İskoçya köylerinden birinin halkı memleketlerini Boer'lerin istilâya geldiklerini zannederek dehşetlerinden kaçtılar. Bir de İngiltere köylülerini düşününüz.

Büyük adalara yeni bir dil kabul ettirmek onları askerlik yolu ile ele geçirmekten daha kolaydır ve bunun için de uzun bir sabır kâfidir. Direnme çok geçmeden yumuşatıcı bir kazanç zihniyeti ve büyük faydalar düşüncesi karşısında erir gider. Ticarete karşı olan tabiî meyil millî duyguyu söndürür. Adalar gibi ticaretten başka bir şey bilmeyen milletler için tapılacak Tanrı ancak büyük servetler kazandırıcı dildir.

Kendine has bir edebiyatı olan İngilterenin bir edebî dili olmamıştır, bundan böyle olmıyacaktır da. Bize saygı değer büyük bir yazardır diye gösterilen falânca İngiliz bir cümle veya ritm sanatının mevcudiyetinden bile bihaberdir. Yazdıkları nasıl tıpkı konuşmaları gibi yarım yamalaksa düşünmeleri de, fikirlerin bir kısmını unuttuklarından, eksiktir. Kompozisyon yaptıklarını zannettikleri zaman ise üstüste yığmışlardır. Düşüncelerini savaşa, Lord Methuen'in askerlerini soktuğu gibi, sıkışık ve birbirleri ile alâkası bulunmıyan küçük gruplar halinde sürmektedirler. Bugün hâlâ Hamlet'in ne demek istediği anlaşılamamıştır, yalnız şu malûmdur ki Romeo ile Juliette'in çok güzel, süslü cümleleri kaldırılacak olursa geride bir çocuk masalından başka bir şey kalmıyacaktır.

Lâkin Shakespeare eline aldığı konuyu türlü türlü telleyip pullayarak inanılmıyacak bir hale sokmasını bilen yaman bir sanatkârdır. Onun eseleri muhakkak ki bir edebî dille yazılmışlardır ve bu dil deyimlediği düşünceyi gölgede bırakacak kadar kuvvetlidir. Ve şuna dikkat nazarlarınızı çekmek isterim ki İngilizler hemen hemen hiç bir zaman sanatkâr olamamışlardır. Burada durum, sözül sanatın altında hakikî şiirin pek kıt olduğu İtalyadakinin tersinedir. Gücünün büyüklüğü ile gururu şahlanmış ve dev-

ler gibi çalışan bir milletin bir Swift'in yahut bir Carlyle'ın istihzasından zevk alması elbette ki beklenmez. Bu edebiyat galiplerinin zevk alacağı bir edebiyat değildir. Demek ki İngiliz dilinin her günkü hayata yarayacak bir halden klâsik bir duruma geçtiği zamanı tayin edebilmek, ancak, barbarların da adının önünde saygı ile eğilecekleri Shakespeare'in takdir edilmeye başlandığı ana bakaraktır ki mümkündür. Shakespeare'i inkâr etmek imkânsız ve eserinin metni de herkesçe kutsal bilindiğinden, kurtarıcı dâhinin maiyeti olan yüz kadar İngiliz yazarı ve kitabı da mabede girebileceklerdir. Lâkin bu zafer kati değildir. Çok kayıtsız ve ihtiraslarına aşırı derecede esir olan Shakespeare, Avrupanın şu son yüzyıllarında gittikçe müfrit bir Anglikancılık olan ve koyu bir ahlâkçılık güden méthodiste'lerin mezhebine sarılan ve tacirleşen bir İngiltere tarafından tamamıyla unutulmaya terk edilmiş gibidir. Ruskin'in ölümü estetik etkinlik yahut hiç olmazsa güzellik hakkındaki fikirlerin insan hayatı ile imkânsız olan kaynaşması için yapılan ilgileyici teşebbüsler devresine son verdi. Peygamber ve ışık ortadan çekilince İngiltere hoşnutlukla ışıktan mahrum, hava almaz kasvetli zevklerine döndü. Işıkla yıkanan resim ve şeffaf kumaşların maden kömürü olmadan yapamıyan bir memlekette tutunmalarına imkân yoktur. Çok esnemek ve makineleri alabildiğine çalıştırmak icabeden bir memlekette zevk, sağlam bir eve malik olmak, kuvvetli şeyler yemek, camları döğen yağmuru dinlerken içmekten ibarettir. Birkaç delice eğlence, havalar müsaade ettikçe, yeter gider.

Gurur nihayet ümitsiz bir tevekkülde eriyip gitmek zorunda kalmıştır. Tanrıya sarılmış olan halk, Tanrı istediği içindir ki ıstırap çekmektedir; ve sonuna kadar daya-

nıp benî İsrail olarak kalabilmesi için İngilterenin sessizce, geçmişin Yahudileri gibi, ıstırap çekmesi lâzım gelmektedir. Bu fikirler dünyaya koskoca ve değersiz bir edebiyat getirmiştir. İki üç yüzyıldan beri ise, kafa mesaisinin az para etmeye başlaması ile bu az kâr getirir bir iş olmuş olan şeyle erkekler meşgul olmamaya başlamışlar ve artık sadece kadınlar yazar olmuşlardır. Kadınlar daima kendilerine göre biçilmiş bir kaftan olan roman cinsinden şeylere rağbet etmişlerdir. Fakat onlar romanda, rakipsiz kaldıklarından daha doğrusu başlarında bir üstat bulunmadığından hiç bir yenilik yapmamışlar ve her şeyi pembe göstermiş olmuşlardır. Daima ısıtılıp ısıtılıp ortaya konulan konuda âşıklardan birinin günahkâr olması (erkeğin, zira kadın deve dikenleri arasında kalmış bir zambaktır) ve anî, yahut - magazinin yazıya ihtiyacı yoksa - yavaş bir surette ruh haleti değiştirmesi ile mesut neticenin sağlanmasından ibarettir. On sekiz yaşında hiçbir genç kıza, otuzunu geçmiş hiç bir erkeğe - sayın hısımlar müstesna - erkek olsun kadın olsun evli hiç bir şahsa bu sofu hikâyelerde - tablonun ta karanlık köşelerinde kalmışlara o başka - asala taslanamaz. Böceklerin başından geçen şeyler anlatılacak bir şey olmadığı gibi evlenme çağını atlatmış İngilizlerin de anlatılacak hiç bir şeyi yoktur. Onlar kınkanad'lılar gibi elbette ki hemen ölüyor değillerdir. Lâkin sessizlik içinde çalışkan, erdemli bir hayat sürüp gidiyorlardır. İngilterenin istilâsından bugüne geçen yirmi iki yüzyıl zarfında aşkın mekanizmasına şöyle bir telmihte bulunmaya ancak bir tek romancı kadın cüret edebilmiştir; fakat o da Almanyaya kaçıp, sığınmaya mecbur olmuştur. Bu, uzun sürmüş devirde, kıtaca tanınmış olan biricik İngiliz yazardır.

*
**

(Burada kışların gittikçe artan şiddeti yüzünden Kuzey Avrupa'nın dekadansının şaşılacak bir surette arttığı ileri sürülebilir. Çavdarın sınırı Christiania'ya iniyordu, has buğdayın sınırı Newcastle ve Copenhagen'da idi. Üzümünki Bordeaux, Venedik yahut Kırım'dan geçiyordu. Eşsıcak hatlar Avrupa'nın batısında ve merkezinde ekvatoral büyük bir akıntı yüzünden aşağıya indiğinden, Londra'nın sıcaklığı Moskavanınkine yaklaşmıştı. Medeniyet bunun neticesinde güneye doğru çekilmiş, Roma yeniden dünyanın merkezi olmuş, Akdeniz de ilk parlaklığına kavuşmuştu. Sınırları Kuzeyde Tuna, Viyana ile Palermo ve Ceneve ile İstanbul arasından geçen yeni bir imparatorluk kuruldu. Eskiden iki acun arasında büyük bir deniz olan, büyük nehrin çizdiği kavis İslâvları, dairenin içinde kendileri için kurulan fesat ocaklarına rağmen, uzun zaman durdurdu... Ve böylece gelecek için koskoca bir tarih imgelemek mümkündür. Lâkin bu çok kolay bir iştir.

İtalya barbarların karşısına (her çeşit belâyı önleyebilecek olan) umulmadık bir savunma ile çıkmaktadır. O kendisini, düşmanını büyülemek suretiyle müdafaa edecektir. İstilâcının bu, şehvetten başka kanun dinlemeyen, hayata katılınca, nihayet ağzının tadını bulmaktan mesut, dizleri gevşeyecek ve orduları da eriyip gidecek, Capoue, Latin gülleri ile Floransa zambakları arasında yeniden hortlayacaktır[1]. Milâno'nun mütebessim ağzına medeniyetten mahrum bir dilin kaba-saba sözlerini yakıştırmak ne mümkün. Eğer Avrupa'nın istilâsından sonra ayakta duracak bir dil

[1] Yani zevk ve sefahata dalarak vaktiyle Anibal'in düştüğü gaflete düşecek ve en kıymetli zamanlarını kaybedecek, sonunda mağlûp olacaktır. (Çevirenin notu)

varsa bu, romen kızkardeşleri arasında en temiz, en yatkın, en taze ve aynı zamanda en bencil ve mağruru olan italyancadır. İtalyan halkının tembelliği, harikulâde bilgisizliği, kendisine haberi olmadan misline nadir tesadüf olunur kuvvette bir dil kazandırmıştır. İtalyanca hiç bir yabancı kelimeyi aslındaki kılığından tamamıyle çıkarmadan asla kabullenmemiştir. Bu ince eleyip sık dokuma halka bütün sözül yeniliklerin İtalyan dehasının yasalı kızları olduğu yanılsamasını vermiş ve katışıksız bir dil konuştuğu hakkındaki kanaati de ona Avrupa'nın diğer bütün dillerini hiçe saymayı fısıldamıştır. Kendi flütünden çıkmayan her havaya omuz silkmektedir. Nihayet italyanca aradan bunca yıllar geçtiği halde kutsal prestijini muhafaza etmiş olan Lâtinceyi öğrenmek için ilk öğrenilmesi icabeden dildir. Bu iki dilden biri bilindikten sonra diğerini kolayca öğrenmek kabildir. Bu iki dil aynı toprak üstünde gelişmiş olduklarından, bir tepecik kazılır kazılmaz, yahut bir kilisenin, yahut sarayın harabeleri karıştırılır karıştırılmaz, onların tarih boyunca sarmaş dolaş olarak gelişmiş oldukları görülür. Bize antik medeniyeti getiren nasıl Lâtince olmuşsa yarının insanlarına modern medeniyetlerini tanıtacak ve onların hatırasını ulaştıracak olan da ihtimal ki italyanca olacaktır. Bu, yazarların kafasında olmaktan ziyade halkın ağzında yetkin bir hal almış olan bir dilin ihtimal ki biraz ağırca bir ödevidir. Son yüzyılların İtalyan edebiyatı ışıklı ve hafif, parlak ve şehvetlidir ve işte bu kadar. Onu kurtaracak olan da ihtimal ki budur. Kuzeyin duygulu ruhları bu ılık kokulu ırmakta gelip taze hayat bulacaklardır. Felsefelerden, sosyolojilerden bıkmış usanmış olan insanlar Lâtin kuşlarının nağmelerini dinlemeye can atacaklardır.

Linguistique, dil denilen aletin durup dinlenme bilmeden halk tarafından yaratıldığını ve bu yaratılmanın durmak nedir bilmeden vaki olduğunu göstermiştir. Lâkin bu ince ve korkunç aleti kullanabilen insanlar pek az sayıdadırlar.

Yazarlar, sürüsüne bereket bir hal alıp, edebî kültürde bütün millete saçıldı mıydı düzme ve sırf menfaat temini için yazılmış adi yazılar deha mahsulü yüksek eserleri nazardan düşürürler ve güzellik tanınmaz bir hal alarak, insanlar güzeli çirkinden seçemez olurlar. Sanki medeniyet bir çörektir de davetlilerin sayısı çoğaldıkça paylar o kadar azalmıştır. Bunu, şimdilik kat'i bir surette ispat etmek imkânsız ise de ne demek istediğimizi biraz daha açıklayabiliriz. Bu dünyada her şey birbirine bağlı olduğuna göre maden kömürü az çıktığı takdirde edebî verim yarıya inecektir. Malthus'un aforizmaları deha hakkında da doğrudur. Milyonlarca enayi tefrika romanları okumak istediğinden belki de bir gün gelecek yalnız bin kadar seçkin kafanın anlayabileceği yeni bir Zarathoustra'yı basabilmek için lâzım olan bir top kâğıt bulmak kabil olmayacaktır. Bu konu üzerinde Barbarlar Paris'i ateşe verdikten sonra birçok şiddetli şeyler yazılacak fakat iş işten geçmiş olacaktır.

Bu hengâmede geçen yüzyılların yadigârı olan edebiyattan başka Fransız edebiyatı diye bir şeye rastlamak imkânsızlaşacak ve bildikleri gibi oynamaları için yabancıların eline teslim edilmiş olan dil de alelacaip bir imlâ ile yazılmış alışılmadık kelimeler yığını halini alacaktır. Kalem odalarında ve spor kulüplerinde geçen fransızcayı iyice kıvırabilmek daha şimdiden, ancak çat - pat bilinen beş altı dilin karıştırılması suretiyle uydurulmuş olan alelacaip dili sökebilmeye tevakkuf eder olmuştur. İstilâ arifesinde fransız di-

li uluslararası bir tükürük hokkası olacak ve buna hiç kimse, hatta kozmopolit kokusu ile mideleri dönen fransızlar da, esef etmeyeceklerdir. Eğer hâlâ birkaç şair kalmışsa, onlar da lâtinceye yahut da herhangi yıllanmış eski bir dile sığınacaklar ve Victor Hugo gibi, Racine gibi, Ronsard gibi yazacaklardır. Nihayet medeniyete sokulmuş olan edebiyat içinde bugünün medeniyetini, şimdi bizim göller devri adamından bahsederken kullandığımız hayallere başvurmak suretiyle, anlatan birtakım tarihî romanlardan ibaret kalacak ve birkaç da iptidaî bilim traité'sine rastlanacaktır. Vatanımız üstüne büyük bir yeis çökecektir. Aksi bir fikir yürütmek imkânsız ve hükümet de dediği dedik astığı astık olduğundan, hükümet gibi düşünenlerdir ki ağızlarını açabileceklerdir. Lâkin hiç kimse bu, iş için aylığa bağlanmış kâtipler müstesna, beyhude yere yorulmak zahmetini göze almayacaktır. Galipler eşi menendi bulunmaz bir esir yetiştirme müessesesi olan Fransez sosyalist organizasyonuna dokunmayacaklar, bu kürek cehennemi de Avrupa'nın diğer taraflarında doğmakta olan medeniyeti mümkün kılıcı bir atelye olacaktır. Fakat bu kürek cehenneminin her şeyin yeniden başlayabilmesi ve nihayet tarih denen bir şeyin olması için, ayaklanacağından şüphe edilemez[1].

[1] Bay Robert Waldmüller (Duboc) Victor Hugo'yu Guernesey de ziyaret ederek kendisinden gelecekte Avrupaca konuşulan dilin hangisi olacağını sordu. Temps gazetesinin (7 şubat) Berlin'de çıkan Litterarische Echo'den kısaltarak anlattığını alıyoruz".

"1867'de Bay Duboc Fransa ve İngiltere'de seyahat etmekte idi. Manşı geçince, içinde hayatta olan Fransız şairlerinin en büyüğünü ziyaret etmek arzusunu uyandıran ihtimal ki kanında mevcut Fransızlığın için için çağlayışı oldu. Ve doğru Guernesey'e indi.

Fransa bu suretle, yahut da bambaşka bir suretle mahvolacaktır. Bundan kaçınmasına imkân yoktur, zira hiç bir şey mahvolmaktan yakasını kurtaramayacaktır. Bununla beraber bugünün kulağı kirişte insanlarını her yönden, gelecek hakkında aydınlatan kötümser peygamberi bu kadar konuşturduktan sonra, başka bir düzende, daha az acı ve tahkiki kabil bazı düşüncelere dalmak faydasız olmayacaktır.

Hautville house'a giderek ziyaret maksadıyle geldiğini haber vermesini kapıcıdan rica etti. Ta bahçeden Victor Hugo'yu hiç beklemediği bir kılıkta gördü. Anlattığına göre Hugo evinin tarasasında idi ve sırtında "vekarından başka bir şey" yoktu. Soğuk bir duş yapmış, jimnastik yapıyordu.

Ziyaretçi etiketin emrettiği tarzda gelişini haber verdirdi. Ve büyük bir nezaketle karşılandı. Konuşma hararetlendi ve nihayet, bu devirde bir Fransız'la bir Alman'ın tabiatıyle zihinlerini kurcalamakta olan, milletlerin birbirleriyle olan münasebetleri konusuna gelindi. Waldmüller Duboc Victor Hugo'dan bugüne kadar hiç Almanya'ya gidip gitmediğini sordu. "Hayır her ne kadar bence sınır diye bir şey yoksa da, Fransız saydığım Rhin'deki eski Gal mıntıkasına gittim." dedi. Bunu söyledikten sonra Victor Hugo, daha sonraları Nietszche'nin geliştireceği fikri aynı ile söyledi." Bir gün gelecek ki Avrupa'da herkes sadece Avrupalı olarak tanınacak ve Fransızlar, Almanlar, Ruslar diye bir şey kalmayacak. Almanlar kuyruklumudurlar? Ben arada bir fark göremiyorum. (Waldmüller bu boutad'ı "dokunaklı söz" Fransızca olarak olduğu gibi almıştır.) O zaman dillerin bu hay huyu bitecek ve bir tanesi yetecektir.

— Hangisi.

— Yalnız üç tanesini hesaba katabiliriz: İtalyancayı, Almancayı, Fransızcayı. Almancanın sessiz harf-

Eğer Fransa'nın dil bakımından tesiri, bilhassa otuz yıldan beri, azalmışsa bunun bir nedeni vardır ve bu neden de tamamıyle siyasaldır. Milletler en güçlünün dilini öğrenmek zorundadırlar. Edebiyat bu gücün bir cüzünden başka bir şey değildir ve işte o kadar. Fransa'nın edebiyat hususundaki ustalığı medenî dünyanın en büyük kısmında bugün hâlâ tanınmaktadır. Ve son yüzyıldakinden daha geniş bir yer kaplamıştır. Eğer halk tabakalarına kadar işlememişse bu artık onun askerî üstünlük desteğinden mahrum bulunmasından ileri gelmiştir. Almanların bugüne kadar yaptıkları alışverişlerin en kârlısı, muhakkak ki, Frankfort andlaşması sonunda Leibzig'in kazandığı fırsattır. Ancak bu sayededir ki kalkınabilmesi mümkün olmuştur. Fransız edebiyatı eski üstünlüğünü koruyup hatta tesir sahası-

---

leri çok olduğundan güneylilere çok kaba gelecek, İtalyanca Almanlara çok yumuşak görünecektir. Geride, içinde enerji ile yumuşaklığın birbirinde eridiği Fransızca kalır. Ve Hugo fikrini geliştirerek devam etti:

Eğer Byron İngilizceden başka bir dil konuşmamış olsaydı kendisini anlayacak bir tek insana hiç bir yerde raslamasına imkân yoktu. Zira İngilizlerden maada bu saçma dili bilen kimdir ki?

— Lâkin Avrupa acaba ne zaman bütün acunun Fransızca öğrenmek zorunda olduğunu anlayabilecektir.

— Bu hususta bir şey söylenemez. Belki de Bonaparte düşer düşmez. O zaman gözümüzü açıp kapayıncaya kadar cumhuriyete kavuşacağız.

— Ya sonra?

— Fransız cumhuriyetçileri Almanlara ellerini dostça uzatacaklar. Onlar da başlarındaki prensleri kovacaklar... gümrükler kaldırılacak v.s."

nu genişletmiş bile olmasını ancak onun hiç bir şeye burnunu sokmaması veyahut da çekine çekine konuşmasına borçludur. Eğer bu, sınırlar ötesi barışçı devlet olmasaydı Fransa'nın hakikî edebiyatı ve bunun yaşattığı bütün zanaatlar diye artık bugün ihtimal ki bir şey kalmayacaktı. Bir Fransız yazarının istesin istemesin üç müşterisi vardır ve bunlar da ehemmiyetleri sırası ile: Paris, yabancı memleketler ve taşradır. Demek oluyor ki siyasa ve ticaretin kullandırttığı bir dilin sırf lengistik hakimiyetini edebî tesirden ayırmak lâzım gelmektedir. Fransızca kitaplar dilimizi konuşabilmesine imkân olmayan kimseler tarafından okunmaktadır. Onlar bu dili, bir lüks sayılan ve işi gücü olmayan zenginlere vakit geçirten bir klâsik dili öğrenir gibi öğrenmişlerdir. Diğer yönden hakikî fransızlar içlerine çekilmiş olup, kendi hayatlarını yaşamaktan başka bir şey bilmezler. Onların bencil ve ancak millî mahsulata değer veren kafaları bu birkaç kitapla ve birkaç düzme havadisle yetinmektedir.

Yabancı memleketlerde Fransız edebiyatını yaymak için hem geleneksel olan hem de orijinal bir duygululuğun fısıldadıklarıyle taze bir hayat bulmuş olan bir dil ile değerli kitaplar yazmamız kâfidir. Fransız dilini ticaret ve iş hayatında kullanılan bir dil olarak yayabilmek için, ihtimal ki şu sıralarda sarsılmaz ve hatta icabederse biraz sağı solu düşünmeden hoyratça bir politika gütmemiz kâfi gelecektir. Lâkin bu, diplomatça hoyratlık Fransa'da halkın elinden iktidarı zorla kapmış olan âciz devlet ricalinin ve fabrika atelye idarecilerinin tehlikesizce ve gülünç olmadan istedikleri gibi oynayacakları bir oyuncak değildir.

Ve bizim siyasal gevşekliğimizi düştüğü bu âcizden kurtarabilecek olan Fransız alyans teşkilâtının hiç bir fedakârlıktan çekinmeyen çabaları olmadığı gibi, gazetecilerin

tapınırcasına inandıkları aklı kısa kadınların tavsiye ettikleri: Yabancı diyarlarda fahrî Fransız akademi azalığı ihdas etmek yahut yabancı memleketlerin üniversite talebelerinin okuyabilmeleri için bir Paris mükâfatı tertiplemek gibi çareler de değildir. Bu gibi tedbirlerin manasızlığı çok şükür ki beni onlar üzerinde durmak külfetinden kurtarmıştır. Fransa hissedarlarına prim dağıtan bir ticaret evi olmadığı[1] gibi, âşıklarını o kadar üzmeden memnun etmeye razı edilmiş bir kadın da değildir.

Eğer imlâmızın bazı taraflarını sadeleştirmek, yahut da gramerimizi birçok manasız kurallardan temizlemek hakikaten gerekiyorsa bu, hiç olmazsa estetik bir kaygı ile yani büyük bir gaye gözetilerek yapılmalıdır. Nispeten rahata kavuşma tabiî güzelliğini alan göğsün nazarları kamaştırması içindir ki korsenin balinalarını söküp atacağız, yoksa hoyrat ellerin bundan istifadelenmesi için değil.

Victor Hugo'nun dili, pamuk mensucat gibi vahşilerin zevklerine uydurulmasına göz yumulacak bir volapuk değildir. Zaten bütün makûliyetine rağmen Fransızcanın güç oluşu ile bugün yayılma hususunda gösterdiği kabiliyetsizlik arasında hiç bir münasebet olmasa gerektir[1].

---

[1] 1879 yılında teklif edilmiş fakat kabul edilmemiş olan evrensel dil. (Çevirenin notu)

[1] Bu yayılma hususundaki kabiliyetsizlik üstünde çok ısrar edilmemelidir. "Dillerin Savaşı yazarı gazetelerde Rotterdam Ticaret Okulunun programından Fransızca kurunun çıkarıldığını okuyunca bu tek okulu kelimesini "bazı eğitim kurulları..." şekline sokarak Affaire'e ortalığı velveleye veren bir yazı gönderiyor. Fransız dili Holânda'da çok yayılmıştır. Bunun dünkünden fazla mı az mı olduğunu tâyin etmek güç bir şey ise de "Holânda'lılar dilimizi ve edebiyatımızı git-

Fransızca bugün yüzyıl öncekinden daha mı güçtür? Bilâkis herkesin edinebildiği birçok mükemmel metotlar ve ucuz ucuz tedarik edilebilen kitapların bolluğu sayesinde bu iş eskisinden pek daha kolay bir hal almıştır. İmlâ da eskisi gibi olmakla beraber daha düzgülü bir hal almıştır. Sentaks da değişmemiş fakat daha kıvraklaşmıştır. Lâkin bu mantıksızlıklar özeti ingilizce imlânın yanında bütün imlâlar, hatta fransızca imlâ bile billûr gibi kalır.

Lâkin benim bir dilin imlâsının karmaşık oluşunun yarattığı güçlükler hakkındaki kamul düşünüşleri tuttuğum sanılmasın. Telâffuzu en gayri tabiî güçlükler arzeden kelimelerdir ki bilhassa bellekte silinmez, net izler bırakırlar. Kişisel düşünceme nazaran ingilizce imlâyı italyancanınkine üstün tutmakta bir an bile tereddüt etmem. Lâkin bu böyle olmakla beraber yine de ingilizcenin imlâsı akıl ve mantığa uygun değildir. İtalyancanınki ise akıl ve mantığa uygundur. Brougham kelimesinin Brôm, yahut Viz kelimesinin nameley okunduğunu görmemezlikten gelmek kabil midir? Bununla beraber bu garabetleri gözümüzde o kadar büyütmemeliyiz. Bunlar ingilizceyi kolaylaştırmakta ve in-

---

tikçe terketmektedirler." diye yazmak da muhakkak ki saçma bir şeydir. Gazeteler zaman zaman (hâlâ) Fransızcanın Jersey'de hemen hemen kullanılmaz olduğu haberini veriyorlar. Halbuki yirmi yıl önce İngilizce bilmek zarurî bir şey olduğu halde bugün Fransızca yetmektedir. Geçen yıl yabancılara dağıtılan bütün kartpostalları ve el ilânlarını getirttim, hepsinin de Fransızca olduğunu gördüm, şaştım kaldım. Lâkin İngiltere'nin uydurduğu yalanların akla durgunluk verecek derecede olduğunu unutmamak lâzımdır. En küçük bir haberini bile baştan tahkik etmek ve ondan sonra kabul etmek lâzımdır.

gilizlerin üstünlüğünü sağlamaktadırlar. Şayia, sağlam bacaklılar bulundukça dünyayı dolaşmaktan da geri kalmayacaktır. Çok faydalı bir dili öğrenmek insana lüks bir dili öğrenmekten çok daha güç gelir. Güçlük, hakikat, güzellik dediğimiz şeyler adamına göre değişen değerlerdir. Okuyucusunu çabucak kandırabilmek için yazarın makalesinin sonuna koyduğu maskaraca grafiklere lüzumundan fazla itimat göstermek asla doğru değildir. En kafasızlara (hatta okur yazar olmayanlara bile) gittikçe yükselen ve ine geldiği gibi tertiplenmiş altı grafik, üç basamak çıkıldığı takdirde Swinburne'in şiirlerini okuyarak kendinden geçmek kabil olduğunu, halbuki (arka sayfayı süsleyen) Sully - Proudhon'u anlayabilmek onuncu basamağa çıkıldıktan sonra da kabil olmadığını temin etmektedir. Fakat ben burada bir persfektif yanıltması karşısında olduğumuzu zannediyorum. Ve bu sembolik grafiklere Turin'den Barcelona'dan yahut da Amsterdam'dan, Hamburg'dan bakıldığı takdirde başka başka manzaralarla karşılaşacağı kanaatindeyim.

İşte bu çarelere başvurmaktır ki Fransa'da yerleşmiş olan bir tacir, fransız dilinin yayılmasına çalışmaktadır. Çıkarını düşünmeye mecbur olan bu zatın bir yazarın daha büyük bir hulûsla yahut bir bilginin daha büyük bir erbaplıkla ele alacağı, bu meselede tarafsızlığını koruyamaması ve neticede bu çarelerin kendisine maksada ulaştırıcı gibi görünmesi gayet tabiîdir. Lâkin eğer dilimizin yabancı memleketlerdeki hakikî durumu hakkında bizi ne birtakım grafikler düzmek, ne de meseleyi aydınlatmak için metinlere başvurmak zorunda bırakmayacak olan, hakikaten aydınlatacak açık ve kıymetli bilgiler elde etmek isteniyorsa, zannıma kalırsa dünyayı işleri yahut zevkleri için durup dinlenme bilmeden gezen seyyahlara, turistlere başvurmak ica-

bedecektir. Onlardır ki fransız dilinin ticarî münasebetlerdeki gücünü ve fransızca kelimenin Batavia'da Buenos-Ayres'te, Kahire'de, San Fransisco'da ve Avrupa'da kaç para ettiği hakikatini bilmektedirler. Haricin ne miktarda kitap, gazete ve mecmua çektiğini anlamak için tabiatı ile satıcıya başvurmak ve onların verdikleri malûmata inanmak lâzımdır, zira edebiyatta hamdolsun ki gümrük resmi alınmamaktadır. Bu suretle her on senede bir soruşturma yapılarak hakikate yakın bir şeyler öğrenilecektir.

Belki de bir şey bilmemek evlâdır da. Biz mağrur yazarlara gelince bizlerin elinden, kendi kıymetsiz düşüncemizi çok uzaklarda yankı bırakacak mı, yoksa ayaklarımızın dibinde mi sönüp gidecek diye ince eleyip sık dokumadan söylemekten başka ne gelir ki.

Ocak 1900

SON

Batı Klasikleri

69

No. 9117

TOPTAN SATIŞ

İstanbul Devlet Kitapları Müdürlüğü
Ankara, İzmir, Adana, Samsun, Elazığ ve Erzurum
Bölge Şeflikleri

PERAKENDE SATIŞ

Millî Eğitim Yayınevleri
ve Bakanlık Yayınları satıcısı kitapçılar

% 6 KDV DAHİL FİYATI : 4500 LİRA
(4245 Lira+255 Lira)